ION GHEȚIE

ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

PRIVIRE SINTETICĂ

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Cuvînt înainte 9
Introducere 11

Partea I
CHESTIUNI PRELIMINARE

CAPITOLUL I. *Evoluția graiurilor dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea* 39
CAPITOLUL II. *Cultura românească scrisă în perioada 1532—1960* 52
CAPITOLUL III. *Vechimea tradiției literare românești* . . 62

Partea II
EPOCA VECHE

CAPITOLUL I. *Limba literară în perioada 1532—1656* . . 77
CAPITOLUL II. *Limba literară în perioada 1656—1780* . . 104

Partea III
EPOCA MODERNĂ

CAPITOLUL I. *Limba literară în perioada 1780—1836* . . 129
CAPITOLUL II. *Limba literară în perioada 1836—1881* . . 148
CAPITOLUL III. *Limba literară în perioada 1881—1960* . . 188

Încheiere 218
Bibliografie 227
Indice 239

Scanned with OKEN Scanner

TUDOR VIANU
(1897—1964)
IN MEMORIAM

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Concepută în forma unui compendiu, Istoria limbii române literare se adresează nu numai specialiștilor în istoria limbii române, ci și unui public mai larg, dornic să cunoască evoluția, în linii mari, a limbii românești de cultură.

Această dublă destinație a determinat structura și nivelul lucrării de față. Fără a întreprinde o expunere elementară, presupunînd prin urmare o anumită inițiere a cititorului în problemele cercetării limbii române, am limitat numărul fenomenelor examinate și am evitat discuțiile de amănunt. Referințele la literatura de specialitate sînt reduse la strictul necesar, iar sistemul de trimiteri se prezintă considerabil simplificat. Introducerea lucrării, ca și cele cîteva capitole preliminare, au rostul de a-l familiariza pe cititor cu problemele dezbătute.

Toate aceste restricții și simplificări nu vor face lucrarea nefolositoare pentru cercetătorii specializați în istoria limbii române literare. Afirmînd acest lucru, nu ne gîndim la noutatea punctelor noastre de vedere, expuse anterior în diverse cercetări și în special în volumul Baza dialectală a românei literare, pe care lucrarea de față se întemeiază într-o serie de privințe. Avem în vedere, înainte de toate, concepția generală și planul expunerii, în care se încearcă pentru întîia oară o prezentare a evoluției românei literare altfel decît prin reunirea în ordine cronologică a unor monografii consacrate „limbii și stilului" unor autori.

Deși studiul românei literare a cunoscut progrese însemnate în ultimii douăzeci și cinci de ani, au rămas destule chestiuni insuficient sau deloc investigate pînă în prezent. Ca să nu dăm decît un exemplu, cercetările con-

Scanned with OKEN Scanner

sacrate evoluției sintaxei și stilurilor literare sînt la începuturi și oferă prea puține date realmente utile unor lucrări de sinteză. Această stare de lucruri nu putea să nu se reflecte și asupra Istoriei *noastre, care n-a izbutit să depășească uneori insuficiența documentației existente, fiind silită să opereze cu generalități.*

Conștienți de faptul acesta, vom fi recunoscători tuturor acelora care, prin observații competente, vor semnala neajunsurile și erorile inerente unei încercări de a prezenta istoria limbii literare de la origini pînă în zilele noastre.

Lucrarea de față a fructificat o serie de observații și sugestii comunicate de colega noastră Flora Șuteu, profesor la Universitatea din Craiova, care a întocmit un minuțios referat pe marginea ei. Ne face plăcere să-i exprimăm și aici caldele noastre mulțumiri.

noiembrie 1977 *Autorul*

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

1. Deşi preocupările legate de studiul limbii române literare sînt vechi şi datează de aproape o sută de ani, de un interes mai susţinut şi de o investigare sistematică a acestui domeniu de cercetare nu poate fi vorba decît în ultimul sfert de secol. S-a crezut vreme îndelungată (şi se mai crede şi astăzi în rîndul nespecialiştilor) că noţiunea de limbă literară ar fi identică cu noţiunea de limbă a literaturii artistice. Servind drept instrument exclusiv pentru exprimarea acestei literaturi, limba literară era, în mod firesc, creaţia scriitorilor şi, în mod particular, a marilor scriitori. Ideea că Eminescu a creat limba română literară, exprimată în repetate rînduri, între alţii de G. Călinescu, este consecinţa nemijlocită a acestui mod de a vedea lucrurile. O altă urmare a unui punct de vedere asemănător îl constituie felul în care au fost concepute, pînă în vremea din urmă, istoriile limbii literare. Cu excepţia unor expuneri, în genere sumare, asupra evoluţiei stilurilor neartistice ale românei literare sau asupra procesului de constituire a normelor, ele se rezumă la a înmănunchia un număr de monografii consacrate cutărui sau cutărui scriitor.

Accepţiunea restrictivă acordată noţiunii de limbă literară a constituit motivul principal pentru care am avut o terminologie multă vreme ezitantă pentru a denumi limba românească de cultură. Hasdeu s-a spus *limbă tipică*, Philippide şi elevii săi — *limbă comună*, alţii (cei mai mulţi) — *limbă literară*, făcînd în felul acesta ca termenul să devină echivoc.

2. Este meritul lui Iorgu Iordan de a fi examinat în 1954 principalele probleme de ordin teoretic şi metodologic ale cercetării limbii literare, aducînd clarificări

Scanned with OKEN Scanner

importante într-o serie de puncte *(99)*. În concepţia autorului (împărtăşită apoi de unanimitatea cercetătorilor), limba literară încetează a se identifica cu limba producţiilor beletristice. Ea este „haina tuturor producţiilor culturale omeneşti, indiferent de domeniile cărora aparţin: literatură, ştiinţă, ideologie, politică, administraţie etc.". Limba literară constituie „unul din aspectele limbii întregului popor şi anume aspectul cel mai desăvîrşit". În raport cu limba naţională, varianta ei literară este mai unitară: „faptul se datoreşte caracterului normativ al acesteia din urmă şi conştiinţei vorbitorilor despre necesitatea de a-i respecta cu cea mai mare stricteţe normele". Unele dintre caracteristicile subliniate de Iorgu Iordan se regăsesc în definiţia pe care o dau Al. Rosetti, B. Cazacu şi Liviu Onu în cea de a doua ediţie a *Istoriei limbii române literare (160):* limba literară este „o sintetizare a posibilităţilor de exprimare a limbii întregului popor, destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale, caracterizată prin existenţa unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate şi unitate."

După cum se vede, se trece peste caracterul „desăvîrşit" al limbii literare, în schimb se menţionează utilizarea ei predilectă în scris. Caracterul „îngrijit" al limbii literare este subliniat de Al. Graur (limba literară este „limba îngrijită, corectă, conformă cu normele curente"; *90*) şi de I. Coteanu („limba literară reprezintă aspectul cel mai îngrijit al limbii comune"; *50*). Amîndoi autorii par a acorda o mai mică însemnătate caracterului „unitar" al limbii literare în raport cu caracterul ei „îngrijit". J. Byck pune accentul pe corectitudinea limbii literare „din punctul de vedere al normelor stabilite şi acceptate printr-un consimţămînt, tăcut sau exprimat, în orice caz manifestat în scriere sau în vorbire de o colectivitate" (citat după *90*). Pe caracterul normat şi îngrijit al limbii literare se fondează definiţia lui Şt. Munteanu şi V. Ţâra: „limba literară este acea variantă a limbii naţionale caracterizată printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigură o anumită stabilitate, precum şi prin caracterul ei prelucrat, îngrijit" *(138)*.

Definiţia pe care o propunem noi reţine unele din trăsăturile aduse în discuţie pînă în prezent şi le ne-

Scanned with OKEN Scanner

glijează pe altele. De vreme ce există o variantă vorbită a limbii literare, e inutil să amintim într-o definiţie succintă despre folosirea ei mai cu seamă în scris. Fiind implicat în însăşi noţiunea de normă, atributul de „unitar" conferit limbii literare a fost lăsat de o parte din definiţie, cu atît mai mult cu cît, în perioada anterioară unificării, nici o limbă literară nu se caracterizează prin aspectul unitar al normei. În lumina acestor precizări, limba literară ar putea fi definită drept *aspectul cel mai îngrijit* (sau *varianta cea mai îngrijită*) *a limbii naţionale, care serveşte ca instrument de exprimare a celor mai diverse manifestări ale culturii şi se caracterizează prin respectarea unei norme impuse cu necesitate membrilor comunităţii căreia se adresează.*

3. Existenţa unei norme fiind elementul principal în definiţia pe care am încercat s-o dăm mai sus conceptului de limbă literară, e necesar să ne oprim asupra noţiunii de normă literară.

Norma literară (care nu trebuie confundată cu norma lingvistică, aşa cum a fost definită de E. Coseriu) *este expresia convenţională la nivelul limbii literare a unui anumit uzaj lingvistic, impusă, cu o forţă coercitivă mai mare sau mai mică, oamenilor de cultură aparţinînd unei comunităţi.* Vorbind despre norma literară, trebuie să facem deosebire între *normele particulare* sau *de amănunt* (avînd în vedere diverse aspecte ale foneticii, morfologiei, sintaxei şi lexicului) şi *norma generală,* care grupează într-un sistem normele particulare. În definiţia limbii literare propusă de noi mai sus, termenul de normă este folosit în acest din urmă înţeles.

Cîteva precizări vor înlesni înţelegerea conceptului de normă literară, aşa cum l-am definit noi. În funcţie de momentul istoric la care ne referim, convenţia care consacră un anumit uzaj lingvistic se realizează fie prin consens tacit, fiind mediată de tradiţie (aceasta într-o epocă mai veche), fie prin reglementări exprese, emanînd de la diverse societăţi savante (de regulă, academii). Uzajul lingvistic ridicat la rangul de normă poate să existe sau nu în limbă în momentul consacrării lui. Tradiţia poate impune rostiri sau forme dispărute din uz, dar acceptate în limba literară. De exemplu, articolul hotărît enclitic *-l* sau pronumele şi adjectivul demon-

Scanned with OKEN Scanner

strativ *acest(a)* nu au curs de mai multă vreme în limba vorbită, dar sînt recomandate de normele în vigoare. Tot în funcţie de factorul cronologic se realizează caracterul obligatoriu al normei, care va cunoaşte variaţii şi în raport cu nivelul cultural.

Am amintit mai sus că noţiunea de normă implică caracterul unitar al acesteia. Ca şi în situaţiile avute în vedere în paragraful anterior, caracterul unitar al normei cunoaşte unele fluctuaţii de-a lungul timpului, îndeosebi în perioada cînd impunerea normei nu se întemeiază pe prescripţiile exprese, consemnate în scris, ale unui cod. În perioadele mai vechi ale istoriei limbii, norma literară admite existenţa fonetismelor alternante sau a dubletelor morfologice. Faţă de norma *ideală,* impusă de tradiţie, se conturează o normă *uzuală,* care nu e altceva decît raportul existent între norma ideală şi norma limbii vorbite. Sînt, desigur, situaţii cînd norma literară coincide cu norma limbii vorbite. În acest caz, norma ideală se identifică cu norma uzuală (şi amîndouă cu norma limbii vorbite). În alte situaţii, diferenţele sînt sensibile. De exemplu, în epoca lui Varlaam, norma moldovenească ideală este expresia scrisă a rostirii moi a lui *s (găsească, sec, sită),* întrucît, după toate probabilităţile, ea a fost fixată într-o epocă şi pe baza unui grai care nu cunoştea, încă, rostirea dură a acestei consoane. În toate textele literare moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea, alături de rostirile moi ale lui *s,* apar, în proporţii diferite, rostirile dure *(găsască, săc, sîtă).* Norma uzuală moldovenească este deci alternarea lui *s* moale cu *s* dur (cu predominarea, de regulă, a rostirilor moi). Fără a neglija norma ideală, în cercetarea istoriei limbii române literare trebuie să ne ocupăm mai ales de norma uzuală, adică de modul particular în care se realizează compromisul dintre tradiţie şi grai la nivelul limbii literare.

4. O chestiune asupra căreia s-a insistat încă prea puţin în literatura de specialitate este distincţia dintre *limba literară scrisă* şi *limba literară vorbită* şi, legată de ea, problema raportului existent între cele două aspecte ale limbii literare. Este îndeobşte admisă astăzi existenţa, alături de aspectul scris, a unei modalităţi de exprimare orală a limbii literare, utilizată în conversaţia îngrijită şi în manifestări ale genului oratoric (discursuri,

Scanned with OKEN Scanner

comunicări etc.). În cercetarea amintită mai sus, Iorgu Iordan a precizat, în modul cel mai clar cu putinţă, raportul istoric dintre limba literară scrisă şi limba literară vorbită. Domnia-sa a arătat că „o limbă literară vorbită există numai după ce se formează limba literară scrisă" *(99)*. Faptul este de necontestat şi se confirmă dacă avem în vedere unele opinii exprimate în cursul secolului trecut cu privire la procesul de constituire a limbii române literare. Arătînd că menirea epocii sale era de a da românilor o „limbă generală scrisă", I. Heliade-Rădulescu precizează că, după constituirea limbii literare scrise, „va citi fiecare cum îi va plăcea şi după cum va fi obiceiul pe alocurea" *(95)*. Se vede, deci, că realizarea unei limbi literare vorbite era lăsată în seama viitorului, fiind admisă pînă atunci o deplină libertate în folosirea rostirilor regionale.

Dacă aspectul oral este posterior celui scris şi întemeiat pe acesta, rezultă, în mod obligatoriu, că limba literară vorbită va cunoaşte, cel puţin în linii mari, aceeaşi orientare ca şi limba scrisă. Observaţia e valabilă, deopotrivă, în ceea ce priveşte fonetica, morfologia şi lexicul, unde fonetismele, formele şi, respectiv, termenii acceptaţi în scris se vor impune şi în vorbire. În acest sens, influenţa scrierii devine covîrşitoare în procesul de normare a limbii literare vorbite şi cu precădere în constituirea pronunţării româneşti literare, aşa cum au arătat cercetările recente ale Florei Şuteu *(178)*.

Făcînd aceste afirmaţii, nu înseamnă că distincţia dintre cele două aspecte ale limbii literare ar trebui neglijată, pe considerentul că avem a face cu procese care se dezvoltă în aceeaşi direcţie şi duc în cele din urmă la rezultate identice sau foarte asemănătoare. La fel de puţin justificat ar fi corolarul unei asemenea atitudini, adică minimalizarea limbii literare vorbite, considerată drept simplă realizare pe planul vorbirii a limbii literare scrise.

Procesul de constituire a limbii literare vorbite trebuie plasat, în întregime, în urma procesului de fixare a limbii scrise. Aceasta înseamnă că nu admitem existenţa unor variante literare vorbite înaintea secolului al XIX-lea, întrucît avem convingerea că între vorbirea populară şi vorbirea cultă nu era nici o deosebire relevabilă. E posibil, de pildă, ca un număr restrîns de persoane foarte

Scanned with OKEN Scanner

instruite din Moldova să fi evitat pe la 1700 rostirea palatalizată a labialelor (mai puțin pe *h'*), dacă interpretăm într-un anumit fel celebrele afirmații ale lui Dimitrie Cantemir. Chiar așa, însă, modul în care se pune problema rămîne neschimbat, căci am avea a face cu o simplă tendință de constituire a unei rostiri culte, rămasă fără rezultat practic în dezvoltarea limbii literare (cf. *106*).

5. Studiind aparte limba literară scrisă și cea vorbită, trebuie să facem o distincție netă între faptele de limbă care au pătruns în scris și cele care au rămas în circulație orală. Este evident că nu orice particularitate regională a fost consemnată în scris, că, în cursul timpului, anumite trăsături fonetice, morfologice sau lexicale n-au găsit niciodată adăpost în limba scrisă. O altă distincție trebuie făcută între fenomenele pătrunse în *limba scrisă* (luată în sens general) și *limba literară scrisă*. E necesar, cu alte cuvinte, să facem deosebire, în cursul cercetării, între *textele literare* și *textele neliterare*. În studierea evoluției românei literare interesează *scrierile literare, adică acea categorie de texte care sînt elaborate în vederea săvîrșirii unui act de cultură*. Dacă se spune, exagerîndu-se în mod intenționat, că oamenii scriu altfel de cum vorbesc, atunci va trebui să recunoaștem că, alcătuind opere literare (în sensul arătat mai sus), ei se supun altor exigențe decît atunci cînd redactează însemnări de uz curent. Acceptînd acest punct de vedere, vom admite implicit că nu toate fenomenele lingvistice care pătrund în limba scrisă, luată în ansamblu, au acces și în compartimentul literar al acestei limbi. Este la mijloc un criteriu de exigență, sporit sau scăzut, de la un caz la altul, adică, în ultimă instanță, o anumită atitudine față de normă. Documentele cu caracter particular (acte de vînzare-cumpărare, catagrafii, testamente, notițe etc.) sau scrisorile trebuie scoase din discuție. Nu intră în această categorie actele oficiale, care interesează stilul juridic-administrativ al limbii literare și care urmează a fi luate în considerație. Făcînd cuvenita distincție între textele literare și cele neliterare, faptele de limbă se repartizează în trei categorii: a) unele rămîn în circulație orală; b) altele sînt întrebuințate în texte neliterare; c) altele, în fine, au primit acces în lucrările literare. Pe acestea din urmă trebuie să le rețină cercetătorul preo-

Scanned with OKEN Scanner

cupat să urmărească evoluţia limbii literare scrise. Firește, nu e vorba de *toate* particularităţile de limbă existente în aceste texte, ci numai de unele dintre ele și anume de acelea pe care le-am putea denumi *specifice*.

6. Cercetările din ultima vreme au pus în lumină caracterul de categorie istorică a limbii literare (vezi în special cele spuse de I. Coteanu, *50*). Limba literară apare în anumite împrejurări, în funcţie de dezvoltarea culturală a societăţii pe care e menită să o servească, iar constituirea ei îmbracă, obligatoriu, aspectul unui proces, al unei evoluţii care se întinde pe o perioadă de timp determinată. Privită în perspectivă istorică, formarea limbii literare presupune, aşadar, un punct de plecare și o dezvoltare progresivă, sortită să se încheie într-o cristalizare definitivă.

În ceea ce privește originile limbii literare, părerile oamenilor de ştiinţă sînt împărţite. Cei mai mulţi cercetători, printre care amintim pe Hasdeu *(94)*, Densusianu *(59)*, Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu *(160)*, J. Byck *(31)*, plasează începuturile limbii noastre de cultură în secolul al XVI-lea, legîndu-le de activitatea de difuzare a cărţii româneşti tipărite de către diaconul Coresi. Un număr mai restrîns de cercetători (dintre care îl vom aminti pe R. Budagov, *19*) exclud secolul al XVI-lea din procesul de constituire a României literare, considerînd că începuturile ei trebuie căutate în veacul următor. Un loc aparte deţine Iorgu Iordan, care consideră că nu se poate vorbi de o limbă literară în adevăratul înţeles al cuvîntului înaintea secolului al XIX-lea *(99)*. Liviu Onu *(143)*, I. Coteanu *(47)* și Al. Graur *(90)* nu leagă formarea românei literare de apariţia (sau dezvoltarea) literaturii scrise, ci socotesc că noi am avut o limbă literară din cele mai vechi timpuri (înaintea secolului al XVI-lea) în producţiile literare folclorice.

Este limpede pentru noi că acei care plasează apariţia limbii române în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (sau înaintea acestei date) consideră că un rol esenţial în definirea noţiunii de limbă literară îl joacă caracterul ei *îngrijit;* dimpotrivă, Iorgu Iordan, după care nu am avea limbă literară înaintea secolului al XIX-lea, acordă o importanţă primordială aspectului ei *unitar*. Dacă este un lucru general admis astăzi că limba literară își pre-

374.573
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

cizează normele supradialectale actuale abia după 1800, nu e mai puţin adevărat că, *neunificată,* limba literară a existat şi la o dată anterioară secolului trecut. Cel ce urmăreşte să descrie împrejurările în care s-a format aspectul unitar de astăzi e obligat să aibă în vedere nu numai rezultatul procesului de unificare, ci şi modul particular în care s-a desfăşurat acest proces. Admiţînd acest fel de a vedea lucrurile, rezultă în mod obligatoriu că evoluţia limbii literare va trebui examinată din momentul apariţiei ei (care presupune, în mod fatal, lipsa unui tipar unic) şi pînă în zilele noastre.

În ce epocă urmează a fi plasate începuturile limbii române literare? După părerea noastră, în momentul în care limba română devine instrumentul de expresie a unei literaturi (folosim acest din urmă cuvînt într-o accepţiune foarte largă), altfel vorbind, din momentul în care se săvîrşeşte prin limbă un act de cultură. Acest moment trebuie plasat în secolul al XVI-lea, epocă din care datează primele noastre texte literare. E sigur că înaintea acestei date exista o literatură populară, pentru exprimarea căreia se săvîrşea, prin limbă, un act de cultură. Avem însă a face cu producţii care nu ni s-au păstrat şi care nu pot deveni, prin aceasta, obiect de studiu. Oricît de veche ar fi poezia sau proza populară, ceea ce avem noi la dispoziţie sînt versiuni din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, culese de folclorişti. Cei ce susţin originea românei literare în folclor pun accent *exclusiv* pe caracterul *îngrijit* al literaturii populare, neglijînd faptul că pentru a primi titlul de literar un aspect al limbii trebuie să întrunească şi alte calităţi. Orientîndu-ne după actuala producţie literară populară, e greu de crezut că posibila limbă literară folclorică din secolele al XIV-lea sau al XV-lea se va fi caracterizat prin existenţa unui sistem de norme, obligatoriu pentru cei ce alcătuiau producţiile literare.

S-a afirmat în repetate rînduri că textele secolului al XVI-lea sînt scrise într-o limbă greoaie, stîngace, pe alocuri ininteligibilă, datorită unor condiţii istorice şi culturale neprielnice. Este evident că limba secolului al XVI-lea acuză o serie din defectele ce i s-au reproşat. În limitele firești ale unui început, vechii noştri traducători au încercat, totuşi, să realizeze o exprimare literară,

Scanned with OKEN Scanner

deosebită de vorbirea de toate zilele. Oricît de primitivă și de inconsecventă, o selecție trebuie să se fi operat atunci cînd traducătorii se adresau limbii vorbite pentru a face din ea instrumentul de tălmăcire a cărților sfinte. Textele prezintă apoi un număr mare de cuvinte savante, mai ales slavone, pe care zadarnic le-am căuta în actele particulare. Adeseori sinonimele acestor termeni se găseau în limbă, iar neglijarea lor indică tocmai atitudinea traducătorilor de a se ridica deasupra exprimării de toate zilele. Calcurile după slavonă nu dovedesc întotdeauna incapacitatea unor persoane insuficient cultivate de a înțelege termenii pe care-i traduceau; ei sînt folosiți uneori în mod deliberat, cum e cazul lui *drac* care îl înlocuiește pe *vrăjmaș* din versiunile mai vechi (cf. v. sl. *vragŭ* = „dușman; drac"). Este apoi un fapt constatat că în evoluția limbii scrise în secolul al XVI-lea se observă o tendință evidentă spre claritate și spre exprimare îngrijită, vizibilă mai ales în *Cazania a II-a* a lui Coresi și în *Palia de la Orăștie,* amîndouă apărute după 1580. Este, în fine, eronat să se afirme că în secolul al XVI-lea n-ar fi existat o tradiție literară. Cercetări recente au subliniat că originile tradiției scrise românești trebuie plasate în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Existența unor norme, mijlocite prin tradiție, se poate verifica la nivelul tuturor textelor scrise în secolul al XVI-la (vezi, pe larg, p. 72—82). Iată, deci, o serie de motive care ne îndeamnă să plasăm începuturile limbii literare în acest secol.

În ce privește punctul final al îndelungii ei evoluții, credem că el trebuie situat în secolul nostru. Nu ne oprim la secolul al XIX-lea, deoarece considerăm că în a doua jumătate a acestui veac are loc numai precizarea, *în linii mari,* a normelor unice supradialectale (vezi B. Cazacu, *36*). Fixarea acestor norme într-un ansamblu ordonat, deci într-un cod, a suferit unele întîrzieri datorate avatarurilor prin care a trecut Academia și, odată cu ea, lucrările destinate a legifera unificarea. Aceasta a făcut ca pînă aproape de zilele noastre să se constate o fluctuație în folosirea unor forme, autorizată uneori chiar de normele academice. Situație pînă la un punct așteptată, dacă ne gîndim că stabilirea în amănunt a normelor literare e o operă de durată, care nu se poate tranșa de pe o zi

Scanned with OKEN Scanner

pe alta prin decrete academice. Ea s-a încheiat abia în anii 1953—1960, odată cu publicarea îndreptarului ortografic, a gramaticii şi a dicţionarelor Academiei.

7. În timpul dezvoltării sale istorice, limba literară suferă o serie de modificări sub influenţa a doi factori fundamentali: graiurile, pe baza cărora s-a format, şi cultura, al cărei instrument de expresie a devenit. Raportul dintre limba literară şi graiuri este variabil de-a lungul timpului, fără a înceta vreo clipă să fie important. Limba fiind divizată în graiuri şi dialecte, este de la sine înţeles că aspectul ei literar va cunoaşte, la început, unele variaţii locale în funcţie de graiurile pe baza cărora s-a întemeiat în diverse regiuni ale ţării. Întrucît tendinţa generală a limbii literare este aceea de a reduce şi, în cele din urmă, a suprima diferenţele existente în interiorul ei, e uşor de înţeles de ce unul din cele mai importante procese pe care le cunoaşte limba literară este cel al *unificării.* Nu mai puţin însemnată devine, treptat, în cursul timpului, relaţia dintre limba literară şi cultura scrisă. Adîncirea şi diversificarea culturii, determinată de însăşi dezvoltarea socială a unei naţiuni, cunoaşte un reflex nemijlocit în fizionomia limbii literare. Ea se înavuţeşte cu termeni noi, tinzînd, totodată, să-şi perfecţioneze mijloacele de expresie (lingvistică sau stilistică). Procesul duce evident la *îmbogăţirea* şi la *perfecţionarea* limbii literare sau, pentru a ne folosi (dar într-un sens oarecum diferit) de un termen frecvent întrebuinţat în literatura de specialitate, la *modernizarea* ei (vezi mai jos, p. 26). Iată, deci, definite cele două mari procese care rezumă, în fond, întreaga evoluţie a limbii literare: *unificarea* şi *modernizarea,* între ele existînd o strînsă dependenţă.

8. Problema poziţiei pe care o deţine limba literară în raport cu graiurile, în perspectiva unificării ei, pune în discuţie o chestiune foarte dezbătută a cercetării lingvistice, mai vechi şi mai noi: *baza dialectală a limbii literare.*

E o opinie curentă în lingvistica contemporană că, de regulă, la baza limbii literare se află un dialect (sau un grai) şi anume acela care din diverse motive îşi asigură o situaţie dominantă în raport cu celelalte. Limba literară nu coincide niciodată cu dialectul aflat la baza

Scanned with OKEN Scanner

ei. Ea renunţă la tot ce acesta are strict particular şi acceptă în schimb fonetisme, forme şi cuvinte specifice celorlalte dialecte. Limba literară este, în acelaşi timp, expresia unui dialect acceptat drept bază a unificării şi rezultatul colaborării tuturor dialectelor sau cel puţin a unora dintre ele. Oricît de compozită ar părea limba literară în urma împrumutului de elemente din diferite dialecte, se recunoaşte totdeauna în structura ei dialectul de bază *(165)*.

O altă problemă în care se constată un consens al oamenilor de ştiinţă este aceea a factorilor care determină impunerea unui dialect drept bază a limbii literare (vezi *186, 113*). În general, un dialect devine limbă literară datorită rolului preponderent pe care provincia în care se vorbeşte îl joacă în viaţa economică, politică sau culturală a întregii comunităţi lingvistice. Norma comună o reprezintă în numeroase cazuri dialectul vorbit în regiunea unde se găseşte capitala (cazul latinei, al francezei sau al englezei). Factorii de ordin cultural joacă uneori un rol deosebit. Astfel, toscana s-a impus drept limbă literară, începînd cu secolul al XIV-lea, datorită prestigiului cîştigat de operele marilor scriitori florentini (Dante, Petrarca, Boccaccio), iar limba germană literară s-a constituit pe baza dialectului saxon prin influenţa exercitată de *Biblia* lui Luther *(99, 186)*.

Felul în care îşi constituie limbile literare baza dialectală îmbracă unele aspecte semnificative. Unificarea lingvistică nu se produce, de regulă, la nivelul dialectelor, ci la nivelul variantelor literare scrise ale acestor dialecte. Prin variantă literară (teritorială) se înţelege o realizare regională a limbii literare, care presupune existenţa unui sistem mai mult sau mai puţin coerent de norme şi se opune măcar unei alte realizări regionale a limbii respective (vezi *92, 99*). Evident, oricît de multe ar fi, diferenţele dintre aceste variante sînt mai puţin numeroase şi mai puţin importante decît elementele comune. Existenţa variantelor (dialectelor) literare înaintea constituirii limbii unice a fost semnalată pentru o serie de idiomuri europene. Pentru a nu da decît un exemplu, franceza medievală a cunoscut mai multe variante literare (picardă, normandă, din Champagne, din Île de France), înainte ca ultima dintre ele să se impună ca normă unică.

Scanned with OKEN Scanner

Se spune în mod curent în lucrările de specialitate că un anumit dialect este ridicat la rangul de limbă literară, afirmaţie care are nevoie de o importantă precizare. Nu un dialect (A) se impune unui alt dialect (B), ci aspectul literar, folosit în scris, al unui dialect (A′) ajunge să înlocuiescă aspectul corespunzător (B′) al celuilalt dialect. Dialectul dominant continuă să-şi păstreze trăsăturile specifice multă vreme după ce varianta sa, devenită normă comună, a renunţat la unele dintre ele. De asemenea, celelalte dialecte îşi prelungesc timp îndelungat existenţa, firește influenţate din ce în ce mai mult de limba unică, constituită pe baza variantei literare scrise a dialectului dominant. Crearea limbii literare unice implică, aşadar, substituirea variantelor literare regionale prin varianta corespunzătoare a dialectului dominant (mai exact spus, înlocuirea trăsăturilor specifice ale variantelor care nu s-au impus ca bază a unificării lingvistice).

Numeroase păreri au fost emise în legătură cu graiul care stă la baza limbii române literare.

Opinia care a întrunit cele mai numeroase adeziuni, este aceea după care la baza limbii române literare stă graiul muntean. Ea a fost susţinută, între alţii, de B. Hasdeu *(94)*, A. Lambrior *(116)*, O. Densusianu *(59)*, Al. Rosetti *(155, 158)*, Al. Graur *(90)*, B. Cazacu *(37)* şi I. Coteanu *(50)*. După aceşti autori, un rol deosebit în impunerea graiului muntean ca bază a limbii române literare l-au jucat tipăriturile diaconului Coresi. Au mai fost invocate în sprijinul acestei păreri activitatea foarte intensă de tipărire şi de difuzare a cărţii desfăşurată în Ţara Românească în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, precum şi ascendentul politic foarte pronunţat pe care l-a dobîndit această provincie în secolul al XIX-lea asupra celorlalte provincii româneşti. Într-o lucrare dedicată special acestei probleme *(79)*, am susţinut la rîndul nostru originea munteană a limbii noastre de cultură, arătînd însă că unificarea românei literare s-a produs la jumătatea secolului al XVIII-lea, în condiţiile naţionalizării slujbei religioase în biserica românească.

Un număr restrîns de cercetători (N. Iorga, *102*, S. Puşcariu, *154*) consideră că la baza românei literare s-ar afla graiul maramureşean, datorită prestigiului cîştigat de primele texte literare româneşti *(Psaltirea, Apostolul)*, tra-

Scanned with OKEN Scanner

duse, după părerea lor, în părţile extrem nordice ale teritoriului de peste munţi. Nu departe de această opinie se găseşte G. Ivănescu *(106, 109)*, după care româna literară ar fi avut o bază maramureşeană pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea şi una munteană după această dată.

A. Philippide *(151)*, urmat de mai mulţi cercetători ieşeni, printre care vom cita numele lui Iorgu Iordan *(99)* şi G. Istrate *(105)*, a pus în circulaţie opinia conform căreia limba română ar fi un compromis între toate graiurile dacoromâne. Dintre ele numai două ar fi jucat un rol hotărîtor în unificarea lingvistică, consideră E. Petrovici *(150)*, graiul muntean şi cel moldovean, reprezentate prin două variante literare: bucureşteană şi ieşeană.

În sfîrşit, după concepţia lui I. Nădejde *(139)*, reluată apoi de G. Ibrăileanu *(98)* şi, într-o formă parţial schimbată, de D. Macrea *(122)*, la baza românei literare ar sta întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc (după părerea autorilor, secolul al XV-lea sau al XVI-lea).

Strîns legată de problema bazei dialectale, privită în perspective istorice, este întrebarea dacă în cursul evoluţiei ei limba română literară a cunoscut sau nu „dialecte“ literare. Cei mai mulţi cercetători, între care M. Gaster *(73)*, A. Philippide *(151)*, Al. Rosetti *(204, 205)*, G. Ivănescu *(106)* Iorgu Iordan *(99)* şi E. Petrovici *(150)*, au răspuns afirmativ la această întrebare, indiferent dacă au folosit termenul de „dialect literar“ sau alţii asemănători. Au negat (printre alţii) existenţa dialectelor literare româneşti J. Byck *(30)*, I. Coteanu *(50)*, D. Macrea *(122)*.

Două sînt obiecţiile majore ridicate împotriva existenţei „dialectelor“ literare româneşti. Întîi de toate, ar fi impropriu să vorbim despre dialecte literare atîta timp cît ne ocupăm de dialectul dacoromân. Idiomul românesc nord-dunărean fiind despărţit în graiuri (şi nu în dialecte), aspectul său literar nu poate avea drept subdiviziuni dialecte. După cum se vede cu uşurinţă, la mijloc e o simplă chestiune de terminologie. Oricum le-am numi (dialecte sau graiuri), problema rămîne aceeaşi şi pentru a desfiinţa orice echivoc s-ar putea apela la termenul de *variantă regională a limbii literare*.

Scanned with OKEN Scanner

Nu stă în picioare nici observaţia că diferenţele dintre limba literară scrisă în diversele provincii româneşti fiind foarte mici, procesul de diferenţiere lingvistică nu a dus la crearea unor dialecte literare. E adevărat că deosebirile din interiorul românei literare în epoca veche sînt mai mici decît în cazul altor limbi. Ele există totuşi şi numărul lor nu este tocmai neînsemnat. De fapt, e suficient şi un număr mai redus de particularităţi distinctive, pentru ca limba literară să nu se realizeze într-o unică formă, ci într-un anumit număr de variante teritoriale. Pentru o anumită epocă, variantele literare regionale sînt realizările în care şi prin care există limba literară, tot astfel cum pînă la apariţia limbii naţionale unice limba română trăieşte în şi prin dialecte (graiuri etc.) (cf. *50*).

9. După precizările de mai sus, unele cu caracter terminologic, să examinăm mai îndeaproape raportul dintre normă şi dialect în cursul timpului. Ţinînd seama de diversele momente ale procesului de unificare lingvistică, Alwin Kuhn a arătat că relaţiile dintre limba literară şi dialecte trebuie privite diferenţiat: a) înainte, b) în timpul şi c) după constituirea limbii literare *(115)*.

În prima fază, asistăm la formarea şi consolidarea unor variante locale ale limbii literare, care, la originile lor, coincid, în linii mari, cu graiurile pe care se întemeiază. Pentru a înţelege diferenţele care se stabilesc de la început între variante şi graiuri, trebuie să ţinem seama de faptul că monumentele literare sînt precedate de diverse texte neliterare, a căror normă, la început, o împrumută. Din capul locului, textele literare nu reflectă, în proporţie de sută la sută, graiurile contemporane, ci oglindesc, într-un procent oarecare, şi o realitate lingvistică mai veche, *o tradiţie scrisă*.

După consolidarea variantelor literare, se observă o încetinire a ritmului de evoluţie, o „pietrificare“ a lor în raport cu graiurile care îşi urmează nestingherite dezvoltarea. Diferenţele dintre limba literară şi graiuri devin tot mai mari, odată cu trecerea timpului. Nefiind codificată, norma există în conştiinţa fiecărui „scriitor“, fiind transmisă în primul rînd prin intermediul şcolii. În tot acest timp, se observă o influenţă reciprocă, din ce în ce mai puternică, la nivelul variantelor literare, care

Scanned with OKEN Scanner

nu duce însă, în acest moment, la desființarea normelor regionale.

Ea prefigurează însă faza decisivă, în care se acceptă drept normă comună una dintre variantele literare regionale, introducîndu-se totodată elemente din celelalte variante sau direct din graiuri. Între momentul constituirii normei unice (care există într-o primă fază ca un consens al oamenilor de cultură) și momentul codificării ei de către academii, se plasează un interval de timp, uneori destul de lung. Devenită *unică,* limba literară tinde să ajungă *unitară.* Procesul de unificare afectează în acest moment, pe lîngă elementele provenite din graiuri, și elemente „savante" din limbă, cum ar fi forma unor neologisme sau diversele aspecte sintactice. Fixarea, codificarea limbii presupun, în mod obligatoriu, intervenția conștientă a oamenilor de cultură, constituiți în societăți savante. Epoca în care se stabilesc normele unice supradialectale, concepțiile în materie de limbă ale persoanelor chemate să facă acest lucru pot avea o influență importantă asupra aspectului limbii literare.

Din momentul constituirii limbii literare, evoluția divergentă a graiurilor tinde să se încetinească și ele suportă influența din ce în ce mai puternică a normei unice supradialectale. Punctul final, deocamdată îndepărtat, al acestui proces este desființarea dialectelor. Penetrarea faptelor dialectale în limba literară se produce la nivelul vocabularului și are, de obicei, raţiuni stilistice sau, eventual, tehnice, precis determinate.

10. Relația dintre limba literară și cultură este variabilă de-a lungul timpului, comparabilă cu legătura care se stabilește între limba literară și graiuri. După cum transformările petrecute în structura dialectală a unei limbi găsesc un anumit ecou, mai puternic sau mai atenuat, în aspectul cultivat al limbii, tot astfel circumstanțele de ordin cultural joacă un rol important în procesul de modernizare a acestei limbi. Abordînd problema modernizării, cercetările întreprinse pînă în prezent s-au oprit, în exclusivitate, asupra secolului al XIX-lea, socotit a fi epoca de constituire a aspectului actual, modern, al românei literare. Observația este perfect întemeiată și nu stă în intenția noastră de a-i tăgădui valoarea. Este eronat însă a reduce acțiunea de moderni-

Scanned with OKEN Scanner

zare a limbii literare la un singur moment din istoria ei, oricît de important ar fi acesta, atîta timp cît prin modernizare înţelegem, în spiritul celor afirmate mai sus (p. 20), îmbogăţirea şi perfecţionarea unei limbi. În acest sens, modernizarea ne apare ca un proces neîntrerupt, începînd cu primele texte literare româneşti şi pînă în zilele noastre. Moderne au fost, în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a celui următor, elementele savante de origine slavă, întîlnite în lexic şi sintaxă, chiar dacă foarte multe dintre ele n-au supravieţuit acestei epoci. Nu altfel stau lucrurile cu unele grecisme, turcisme, maghiarisme sau rusisme care-şi fac loc în diversele scrieri literare din cele trei provincii istorice româneşti între 1650 şi 1840.

Nici una dintre înrîuririle acestea nu poate fi comparată cu puternica influenţă latino-romanică care s-a exercitat asupra românei literare la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în tot cursul celui următor. Ea este rezultatul orientării spre Occident a culturii noastre şi al tendinţei de primenire radicală a structurilor ei şi nu poate fi despărţită de lupta de emancipare naţională dusă de oamenii luminaţi din toate ţările româneşti, în frunte cu ardelenii. Modelul latin, proclamat acum, şi-a pus o pecete hotărîtoare asupra înfăţişării pe care avea s-o dobîndească noua limbă literară ce se plămădea. Excesele, inevitabile, n-au întîrziat să se producă. Fie că s-au numit italienism, latinism sau analogism, curentele reformatoare urmăreau în fond modernizarea limbii române, printr-o încercare deliberată de a-i accentua, cît mai mult cu putinţă, profilul romanic moştenit. Ele s-au condamnat singure, tocmai prin excesele lor. Continuînd orientarea stabilită în jurul anului 1830, limba literară s-a îndrumat mai cu seamă spre franceză, ceea ce este cît se poate de firesc, dacă ţinem seama de opţiunile majore ale culturii române din prima, dar mai cu seamă din cea de-a doua jumătate a secolului trecut.

Modernizarea limbii literare, indiferent dacă are loc în epoca veche sau în timpurile moderne, se oglindeşte mai cu seamă în sintaxă şi vocabular. Dispariţia unor fonetisme sau forme vechi şi înlocuirea lor cu altele noi, ar putea fi numită modernizare numai dacă prin aceasta s-ar ajunge la o îmbogăţire sau la o perfecţionare a

Scanned with OKEN Scanner

limbii literare, ceea ce, în limitele vechii limbi de cultură, se presupune cu greutate. În fonetică și morfologie, modernizarea se realizează, de fapt, prin unificare și anume prin eliminarea diverselor norme regionale în favoarea unei norme unice. Împrumutarea de noi termeni din diferite limbi de cultură nu îmbogățește sistemul fonetic și morfologic al limbii literare prin acceptarea, eventuală, a unor elemente noi. Dimpotrivă, tocmai cuvintele introduse recent în limbă, neologismele, trebuie să se adapteze la acest sistem. Procesul întîmpină destule dificultăți, în special la începuturi. Apar variante fonetice și morfologice ale noilor cuvinte, în funcție de momentul istoric în care se fac împrumuturile. Așa cum au arătat N. A. Ursu și Despina Ursu *(181, 183, 184),* există, de-a lungul timpului, mai multe tipare de adaptare a termenilor recent pătrunși în limbă. Variantele astfel rezultate coexistă la un moment dat, așa încît, paradoxal, modernizarea pare a duce la diversificare. Numai la început însă, deoarece unificarea lingvistică, aflată în plin proces de desfășurare, va duce în cele din urmă la acceptarea uneia singure.

11. Un proces caracteristic pentru orice cultură aflată în dezvoltare este diversificarea ei. Progresul tehnic al științelor și artelor parcelează noi și noi domenii de manifestare culturală. Acestea vor avea, în mod fatal, trăsături structurale și funcționale care le vor apropia și altele care le vor depărta unul de celălalt. Devenind instrumentul de expresie al atîtor forme concrete de cultură, limba literară se va diversifica la rîndul ei, creîndu-și mijloace de expresie din cele mai variate. Totalitatea mijloacelor întrebuințate pentru a da o formă proprie mesajelor din diverse domenii ale culturii constituie așa-numitele *stiluri* sau *limbaje (funcționale) ale limbii literare.* Vorbind despre stilurile (limbajele) limbii în genere, I. Coteanu *(51)* le definește drept sisteme lingvistice mai mult ori mai puțin specializate în redarea conținutului de idei specific unei activități profesionale, unuia sau mai multor domenii din viața social-culturală. „Orice limbaj", arată autorul, „nu este decît limba căreia i se atribuie o destinație specială". Nu departe de această definiție se plasează cea pe care o propunem pentru noțiunea de *stil literar: ansamblul (convențional) al particu-*

Scanned with OKEN Scanner

și nume proprii străine (în citate, indicații bibliografice etc.), preferința pentru formele verbale de prezent și tendința spre propoziții principale independente sau spre fraze alcătuite dintr-o regentă și un număr restrîns de subordonate. Caracteristica stilului artistic ar fi marea libertate de a folosi termenii de uz curent și familiar, frecvența mare a sensurilor figurate și a transferurilor semantice și tendința de a realiza organizări ritmice de tip superior, cît mai bine adaptate conținutului de idei al mesajului. O recentă încercare de a caracteriza stilurile literare a făcut P. Diaconescu *(197)*.

Evident, toate aceste caracteristici, foarte generale, pot fi detaliate și chiar înmulțite, pe măsură ce se vor întreprinde cercetări statistice fundamentale asupra unor eșantioane de cuvinte luate din cele mai diverse texte literare.

12. Precizările făcute în diversele părți ale acestei *Introduceri* ne permit să stabilim mai exact relația *dintre istoria limbii* (în genere) *și istoria limbii literare*. În vreme ce prima are în vedere ansamblul unei limbi și totalitatea elementelor ei de structură, cea de a doua se limitează la un aspect al limbii respective și la un număr de elemente și probleme specifice. Evident, istoria limbii literare se subsumează istoriei generale a limbii, fiind un compartiment al acesteia. Un alt compartiment al ei îl constituie istoria ramificațiilor teritoriale și sociale ale limbii (înainte de toate, istoria dialectelor). Metoda de cercetare, identică, în general, pentru fiecare disciplină, cunoaște totuși unele aspecte diferite, determinate de varietatea domeniilor investigate și a problemelor ridicate.

13. Problema periodizării istoriei românei literare, deși de certă importanță, nu s-a bucurat pînă în prezent de atenția cuvenită. În *Istoria limbii române literare*, Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu adoptă criteriul comod, dar lipsit de vreo justificare teoretică sau metodologică, al împărțirii pe secole. O primă perioadă ar constitui-o secolul al XVI-lea, a cărui importanță constă în faptul că „din această epocă datează primele texte de limbă românească și că, în acest secol, Coresi, prin activitatea sa, pune la baza limbii literare graiul din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei". Următoarea cuprinde secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în care româna literară se eliberează de sub influența limbii bisericești și se apro-

Scanned with OKEN Scanner

pie de limba poporului, diversificîndu-şi în acelaşi timp stilurile. Nu se propun diviziuni ferme pentru perioada cuprinsă între începutul secolului al XIX-lea şi zilele noastre. Toate acestea sînt afirmate într-un capitol al *Introducerii*, consacrat periodizării istoriei limbii literare. În sumarul volumului, capitolele sînt distribuite în două mari părţi: *Epoca veche* şi *Faza de tranziţie spre epoca modernă*. Cea dintîi are subdiviziunile: *Începuturile limbii române literare (secolul al XVI-lea)* şi *Dezvoltarea limbii române literare în secolul al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea pînă la Şcoala ardeleană*, iar cea de a doua subtitlul *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea* (expunerea se opreşte în jurul anului 1830).

Şt. Munteanu şi V. Ţâra în cursul lor universitar *Istoria limbii române literare. Secolele al XVI-lea — al XVIII-lea* (1971) propun o împărţire a istoriei limbii române literare în trei perioade: *Perioada veche* (din secolul al XVI-lea pînă în jurul anului 1780), *Perioada de tranziţie spre epoca modernă* (1780—1830) şi *Perioada modernă* (de la 1830 pînă în zilele noastre). Ultima dintre ele ar cunoaşte trei epoci, delimitate însă după criterii lipsite de omogenitate: *epoca discuţiilor despre unificarea limbii literare, a apărării bazei ei populare, a dezvoltării limbii artistice şi a creării stilurilor publicistic, administrativ şi ştiinţific* (1830—1870), *epoca desăvîrşirii limbii artistice* (1870—1900) şi *epoca contemporană* (din 1900 pînă astăzi), a „formării şi consolidării definitive a normelor lingvistice".

Din cele spuse în paginile anterioare ale acestei *Introduceri*, este evident că o periodizare a istoriei literare trebuie să surprindă principalele momente ale procesului ei de unificare şi de modernizare. Convinşi de acest adevăr, am acceptat şi noi, ca şi alţi cercetători care ne-au precedat, existenţa a două mari epoci în evoluţia limbii româneşti de cultură: *Epoca veche* (1532—1780) şi *Epoca modernă* (1780—1960). Precum se vede, am renunţat să delimităm o perioadă de tranziţie între cele două faze ale românei literare, nu pentru că am nega existenţa unei astfel de perioade, ci pentru că sîntem încredinţaţi că locul ei este mai degrabă în interiorul epocii moderne decît în al celei vechi.

Scanned with OKEN Scanner

În delimitările pe care le-am făcut înăuntrul celor două epoci, am ţinut seama de etapele principale ale procesului de unificare a limbii literare. Am distins, astfel, *două perioade* în cadrul *epocii vechi:*

a) Perioada cuprinsă între 1532 şi 1656 delimitează faza formării şi consolidării principalelor variante teritoriale ale limbii române literare.

Prima dintre aceste date este anul semnalării celor mai vechi texte literare româneşti, azi pierdute *(Evanghelia* şi *Apostolul* din Moldova); a doua marchează apariţia cărţii bălgrădene *Scutul Catehismuşului,* cu care se încheie o epocă de intensă activitate culturală, caracterizată prin tipărirea şi difuzarea pe scară largă a cărţii româneşti.

b) Perioada cuprinsă între 1656 şi 1780 se caracterizează prin influenţele reciproce dintre variantele teritoriale ale românei literare şi prin realizarea unei prime unificări a ei.

Anul 1780 vede apariţia gramaticii lui S. Micu şi Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* în care este expusă doctrina lingvistică a Şcolii Ardelene, care va avea de jucat un rol important în procesul de unificare a limbii române literare.

Epoca modernă numără, după criteriul enunţat mai sus, trei perioade:

a) Între 1780 şi 1836 se întinde o perioadă de diversificare lingvistică, la capătul căreia unitatea cîştigată în veacul precedent este în mare parte pierdută.

În 1836 începe corespondenţa dintre I. Heliade-Rădulescu şi C. Negruzzi, care va permite celui dintîi să exprime o serie de opinii de maximă importanţă în unificarea limbii literare.

b) Între 1836 şi 1881 se plasează epoca de constituire a principalelor norme ale limbii literare unice de astăzi.

În 1881 sînt publicate primele reguli ortografice ale Academiei Române, menite să ducă la unificarea aspectului scris al limbii literare.

c) Între 1881 şi 1960 are loc definitivarea în amănunt a normelor limbii române literare contemporane.

Apariţia în 1960 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* marchează sfîrşitul acestei ultime perioade. Evident, datele de mai sus sînt mai mult sau mai

Scanned with OKEN Scanner

puţin arbitrare, ceea ce nu se poate spune însă despre perioadele sau epocile pe care le delimitează.

14. Deşi precizările făcute în paragrafele precedente au pus în lumină cu suficientă claritate scopul şi concepţia metodologică a lucrării, cîteva lămuriri suplimentare nu vor fi nefolositoare cititorului.

Lucrarea de faţă şi-a propus să examineze evoluţia limbii române literare (înţeleasă ca limbă a culturii), de la origini şi pînă în zilele noastre. În mod firesc, ne-am ocupat, înainte de toate, de aspectul scris al acestei limbi. Aspectul ei vorbit, nu mai vechi decît sfîrşitul secolului trecut, a fost examinat, foarte pe scurt, la sfîrşitul ultimului capitol.

Lucrarea noastră se întemeiază, în totalitatea ei, pe un material de fapte extras din *textele literare româneşti,* scrise cu începere din secolul al XVI-lea şi pînă în zilele noastre. Nu am ţinut seama de *documentele neliterare,* care au fost puse la contribuţie pentru a stabili evoluţia istorică a graiurilor dacoromâne (s-a făcut excepţie cu actele oficiale care interesează stilul juridico-administrativ).

Expunerea, avînd o *Introducere* şi o *Încheiere,* cuprinde trei mari părţi.

Cea dintîi dintre ele, consacrată unor *Chestiuni preliminare,* examinează în trei capitole: a) evoluţia graiurilor dacoromâne din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XIX-lea; b) principalele momente înregistrate de cultura românească scrisă în cele patru secole şi mai bine care separă începuturile ei de zilele noastre şi c) vechimea tradiţiei literare româneşti. Elaborarea primelor două capitole a fost reclamată de însemnătatea pe care o deţin graiurile dacoromâne şi dezvoltarea culturii scrise în procesul de unificare şi modernizare a românei literare. Cel de-al treilea încearcă să schiţeze, dacă putem să ne exprimăm astfel, preistoria normei literare româneşti, făcînd astfel mai lesne de înţeles evoluţia ulterioară a limbii noastre de cultură.

Părţile a II-a *(Epoca veche)* şi a III-a *(Epoca modernă)* conţin prezentarea istoriei limbii române literare. Capitolele în care se împart corespund perioadelor delimitate într-o altă parte a *Introducerii.*

Scanned with OKEN Scanner

Fiecare capitol se deschide printr-o scurtă prezentare a celor mai de seamă opinii ale oamenilor de cultură ai vremii privitoare la problemele limbii literare. Întrucît acțiunea de definitivare a normelor, de codificare a limbii literare s-a desfășurat în cadrul Academiei Române, fondată în 1866, ultimelor două capitole ale lucrării li s-au adăugat expuneri privitoare la lucrările normative ale acestui înalt for de cultură.

Așa cum am arătat și în *Cuvîntul înainte,* am renunțat la descrierea evoluției limbii literare prin intermediul studiilor monografice consacrate „limbii și stilului" unor scriitori sau oameni de cultură. În locul acestora, prezentăm, în cadrul fiecărui capitol, expuneri consacrate *foneticii, morfologiei, sintaxei, formării cuvintelor* și *lexicului* limbii literare, rezervînd un loc aparte și unor considerații asupra evoluției *stilurilor literare.*

Nu mai trebuie să arătăm motivele care ne-au obligat să limităm sensibil numărul fenomenelor luate în considerație. Tocmai de aceea ne-am străduit să reținem fapte lingvistice de primă importanță. La fonetică și la morfologie, ele au fost reunite în anumite tendințe dominante care se manifestă la nivelul acestor compartimente ale limbii. În ceea ce privește formarea cuvintelor, sintaxa și lexicul, am urmărit efectele înrîuririi pe care o exercită concomitent limba vorbită (graiurile) și factorul cultural în dezvoltarea românei literare.

Bibliografia de la finele lucrării nu cuprinde, cum s-ar putea crede, totalitatea cercetărilor consacrate limbii române literare și nici măcar pe toate acelea care ne sînt cunoscute. Ea reunește exclusiv lucrările pe care le-am folosit, într-un fel sau în altul, la elaborarea prezentului volum (chiar atunci cînd ele nu sînt citate în expunere). Acesta e motivul pentru care în cuprinsul ei s-au strecurat, pe ici-pe colo, și contribuții care nu sînt consacrate în mod special limbii române literare.

Ținînd seama de dimensiunile și de destinația lucrării, numărul exemplelor este, în genere, redus la strictul necesar. În cea mai mare parte a lui, materialul de limbă a fost adunat de noi. Acolo unde exemplificarea s-a arătat deficitară, am apelat la faptele citate în diverse lucrări de specialitate, reproducîndu-le întocmai. Toate aceste lucrări se găsesc în bibliografia de la sfîrșitul volumului. Amin-

Scanned with OKEN Scanner

tim aici că principalele noastre surse de informare au fost, în acest sens, *Histoire de la langue roumaine.* Tome second. *Le seizième siècle* de O. Densusianu, *Istoria limbii române literare.* Vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea,* ediția a II-a, de Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu și *Formarea terminologiei științifice românești* de N. A. Ursu. Fiecare exemplu este însoțit, în paranteză, de numele autorului sau, în cazul lucrărilor anonime, de titlul operei (la documente și la cărțile aflate în mai multe versiuni s-a indicat și anul).

Din aceleași motive, am redus sensibil referințele la literatura de specialitate. Ori de cîte ori este citat un autor, o cifră trecută în paranteză și culeasă cu caractere cursive trimite la lucrarea în discuție, aflată în bibliografia de la sfîrșitul lucrării.

Semnele speciale folosite în expunerile consacrate foneticii sînt cele ce se întîlnesc curent în lucrările de specialitate. Pentru notarea unor sunete inexistente în limba literară actuală, am apelat la semnele întrebuințate de *Atlasul lingvistic român,* operă la care cititorul este rugat să se raporteze pentru a afla valoarea lor fonetică exactă (în privința lui *ĕ,* vezi mai jos, p. 82, n. 1).

Scanned with OKEN Scanner

Partea I

CHESTIUNI PRELIMINARE

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

EVOLUȚIA GRAIURILOR DACOROMÂNE ÎN SECOLELE AL XVI-LEA — AL XX-LEA

Preocupare neglijată în trecut, dialectologia istorică ne oferă un număr destul de redus și nu întotdeauna sigur de date privitoare la transformările suferite de graiurile dacoromâne în cursul timpului. Nu e mai puțin adevărat că încercarea de a cunoaște etapele succesive prin care a trecut dialectul dacoromân pentru a atinge stadiul actual este dintre cele mai dificile și temerare. Dacă normele limbii literare pot fi studiate în diacronie prin intermediul textelor literare, iar pentru o epocă mai apropiată de noi chiar cu ajutorul unor lucrări de specialitate, cercetarea istorică a graiurilor trebuie să-și limiteze sursele de informare la textele neliterare, adică la documentele de tot felul (însemnări, scrisori, acte diverse, mai puțin cele ieșite din cancelariile domnești). E deasupra oricărei îndoieli (și faptul a fost subliniat în repetate rînduri) că documentele, alcătuite de regulă de persoane mai puțin instruite, au capacitatea de a reflecta mai veridic limba vorbită, deși nu o dată grafiile tradiționale vin să mascheze și aici aspectul real al vorbirii. Așa cum sînt, ele rămîn de o netăgăduită utilitate pentru cunoașterea a ceea ce au fost cîndva actualele subdiviziuni teritoriale ale dacoromânei. Este evident că, alături de apelul la textele neliterare, reconstituirea unor stadii lingvistice insuficient sau deloc reflectate de texte, pornind în special de la limba de astăzi, este adesea folositoare.

O cercetare istorică asupra evoluției dialectului dacoromân într-un interval de mai bine de patru veacuri trebuie să urmărească două aspecte fundamentale ale problemei: a) transformările suferite de structura lingvistică a acestui dialect din momentul apariției primelor

Scanned with OKEN Scanner

texte românești și pînă în momentul în care începe să se exercite asupra sa influența limbii literare și b) înfățișările succesive pe care le-a cunoscut repartiția graiurilor dacoromâne pentru a ajunge, în cele din urmă, la configurația actuală.

Asupra acestor două chestiuni fundamentale ne vom opri în paginile următoare.

a) Separată de celelalte dialecte românești și dezvoltîndu-se cu totul independent de acestea, dacoromâna a continuat să desăvîrșească unele dintre tendințele care se manifestaseră încă în protoromână. Totodată ea a generat o serie de evoluții necunoscute pînă atunci, consecință directă a dezvoltării sale de sine stătătoare și a condițiilor diferite în care aceasta s-a produs. Tendințe mai vechi sau inovații recente, schimbările vor duce uneori la evoluții paralele, deci independente, în raport cu celelalte dialecte. De cele mai multe ori, însă, modificările sînt specifice dialectului dacoromân și contribuie la o treptată, dar din ce în ce mai profundă diferențiere între unitățile aflate cîndva într-un stadiu de comunitate lingvistică și teritorială.

(1) În ceea ce privește f o n e t i c a, vom observa manifestîndu-se, în domeniul *vocalismului,* vechea *tendință de reducere a distanței de deschidere a vocalelor în poziție neaccentuată,* consemnată în româna comună și chiar în cadrul latinei dunărene. *e* medial aton tinde să se închidă foarte de timpuriu în cuvinte ca *fecior, oameni, vedea, veni* etc., pentru că în secolul al XVI-lea stadiul *i* e atins în Banat, Transilvania de nord, Moldova și unele părți ale Munteniei (în special Oltenia), iar în secolele următoare rostirea tinde să se generalizeze în regiunile mai sus amintite. În schimb, închiderea lui *e* final la *i (cadi, verdi),* anterioară și ea secolului al XVI-lea, este caracteristică în special Moldovei, unde ne apare bine reprezentată în acest secol, în timp ce în Transilvania, Banat și Oltenia ea se manifestă sporadic și în zone restrînse.

Tot aici trebuie menționată și „amuțirea" lui *-u (bărbatu > bărbat, cîntatu > cîntat),* proces început, după unii lingviști (E. Petrovici), într-o epocă foarte veche *(202).* Oricît de îndepărtate ar fi originile acestei inovații, e îndoilenic că ea s-ar fi generalizat pe întregul teritoriu al Dacoromaniei încă în cursul secolului al XVI-lea, cum

susține Al. Rosetti *(158)*. Credem, în acord cu majoritatea lingviștilor, că tendința de „amuțire" a lui *u* final, începută înainte de 1500 și manifestată în toate zonele țării, a continuat și în secolele al XVII-lea — al XIX-lea și ea nu este, practic, încheiată nici astăzi, de vreme ce *-u* plenison se mai aude într-o arie restrînsă din Crișana, iar *-u* „șoptit" se întîlnește în arii întinse din Transilvania, Muntenia și Moldova. E de presupus că *-u* a dispărut întîi atunci cînd era precedat de consoane simple și s-a menținut vreme mai îndelungată cînd urma după un grup de consoane *(domnu, strînsu, trăgîndu)*.

Demn de remarcat este faptul că tendința de reducere a distanței de deschidere se manifestă și în privința vocalelor accentuate. Menționăm, în acest sens, reducerea diftongului *eá* medial (în cuvinte ca *leage, treace*) la *e (lege, trece)*, probabil printr-un stadiu intermediar *ę* (deschis), conservat pînă astăzi în Transilvania, Banat și jumătatea de nord a Moldovei. Începuturile acestui fenomen, prin care se revine la stadiul anterior diftongării, trebuie urcate în secolul al XV-lea, dacă ele nu vor fi încă și mai vechi. Este greu totuși să considerăm, împreună cu unii lingviști (O. Densusianu, *59*, Al. Rosetti, *158*), că în secolul al XVI-lea monoftongarea era încheiată, atîta timp cît *eá* s-a păstrat în zone restrînse pînă în zilele noastre, în nordul și în sudul Dacoromaniei, iar prezența sa în sudul Țării Românești la începutul secolului al XVIII-lea a putut fi stabilită cu destulă siguranță. Neatestată înainte de 1500, reducerea lui *eá* final la *e(ę)* în cuvinte ca *mea, rea, vergea (me, re, verge)* era destul de răspîndită în secolul al XVI-lea în Moldova și se întîlnea sporadic în Banat-Hunedoara și Oltenia, dar generalizarea inovației în actualele arii e un proces care se întinde și asupra secolelor următoare.

Afectînd deopotrivă vocala accentuată și pe cea neaccentuată, închiderea lui *e (+n)* la *i(n)* are și ea o vechime apreciabilă, în special atunci cînd *en* nu era urmat în silaba următoare de o vocală prepalatală *(e): argint, credință* etc. După unii cercetători (O. Densusianu, *59*, I.-A. Candrea, *33*, A. Avram, *6*), a căror părere o împărtășim, *en* s-a menținut vreme mai îndelungată atunci cînd era urmat în silaba următoare de un *e* și era precedat de o consoană labială *(mente, vende)*. Pe cît se pare, fenome-

Scanned with OKEN Scanner

nul, aflat în declin încă din secolul al XVI-lea, în special în zonele sudice ale Dacoromaniei, nu a supraviețuit secolului următor.

(2) În domeniul *consonantismului,* vom atrage atenţia, înainte de toate, asupra tendinţei de *palatalizare a consoanelor,* veche în limba română. Palatalizarea labialelor *(b, p, m, v, f)* sub influenţa iodului următor *(bine > bǵine > ǵine, fir > h'ir > șir, miel > mńel > ńel, piatră > pk'atră < k'atră, vin > vǵin, vyin > ǵin, yin),* caracteristică, în special, graiurilor din nordul ţării, nu este atît de veche cum au crezut unii cercetători (O. Densusianu, *59,* S. Puşcariu, *203,* D. Macrea, *121,* G. Ivănescu, *106).* Ea nu este, foarte probabil, cu mult anterioară secolului al XVI-lea, dacă nu-şi are începuturile chiar în acest secol (Al. Rosetti, *158).* În secolul al XVI-lea, fenomenul e notat în Moldova şi Hunedoara, iar după 1600 îşi face apariţia şi în răsăritul Munteniei, în sudul şi nordul Transilvaniei.

Palatalizarea dentalelor, adică trecerea lui *t, d* şi *n* la *t', d', ń,* sub influenţa lui *e, i, ea* următori *(cetat'e, d'es, ńagră),* e atestată în Banat-Hunedoara şi în unele zone ale Transilvaniei de nord încă din prima jumătate a veacului al XV-lea, dar trebuie să admitem, desigur, că generalizarea fenomenului a mai întîrziat cîteva secole. În orice caz, la începutul secolului al XVI-lea, *d'* evoluase la *đ* în Banat-Hunedoara *(đes)* şi e de presupus că nici trecerea lui *t'* la *ć (ćetaće)* nu s-a produs multă vreme după aceea.

Grupurile consonantice *cl'* şi *gl'* îşi ating în această perioadă punctul final al evoluţiei *k'* şi *ǵ (cl'ema > k'ema, gl'aţă > ǵaţă).* Procesul pare încheiat în zonele sudice la începutul secolului al XV-lea, în timp ce Moldova mai conservă stadiile arhaice în prima jumătate a acestui secol. Cel mai mult au rezistat *cl'* şi *gl'* în Banat-Hunedoara, unde, în mod sporadic, *cl'* a depăşit chiar graniţa secolului al XVII-lea. La fel de conservator ne apare Banatul şi în privinţa păstrării lui *ń (cuń, vińe).* Stadiul cu *ń* apare păstrat pînă astăzi în această zonă, în timp ce trecerea lui *ń* la *į* este atestată în zonele sudice de la începutul secolului al XV-lea şi era cvasigenerală, un secol mai tîrziu, şi în Moldova şi Transilvania.

(3) Direct opusă palatalizării este *tendinţa de durificare a unor consoane,* ceea ce a avut drept urmare trecerea lui *e* la *ă,* a lui *i* la *î,* reducerea diftongului *ea* la *a* şi

Scanned with OKEN Scanner

„amuțirea" lui pseudo-*i* final. Așa stau lucrurile de pildă cu durificarea lui *s, dz, z, ț (dzîc, săc, țapă* etc.), caracteristică în secolul al XVI-lea Olteniei, Banatului-Hunedoarei, Transilvaniei de nord și Moldovei. Atestat încă din prima jumătate a veacului precedent, fenomenul se va generaliza în aceste regiuni nu mult după 1600.

Specifică dacoromânei este rostirea dură a labialelor, după care *e* a trecut la *ă (betrîn* > *bătrîn), i* (rezultat din *e* + *n*) la *î (vend* > *vind* > *vînd),* iar *ea* s-a redus la *a (featră* > *fată).* Fenomenul trebuie să fie foarte vechi în dacoromână și a cuprins întreg teritoriul țării. Începînd cu secolul al XV-lea (dacă nu chiar mai de timpuriu), graiurile sudice au refăcut, prin analogie, pe *e* și *ea* în cuvinte de tipul *mărg* (> *merg*) și *albață* (> *albeață*). Inovația s-a răspîndit înainte de 1600 în Banat-Hunedoara, iar după 1600 și în Moldova și Transilvania, astfel încît în zilele noastre rostirea dură a labialelor se mai întîlnește în zonele nordice ale acestor din urmă provincii.

Rostirea dură a dentalei *d,* după care un *e* trece la *ă (desparte* > *dăsparte),* iar un *i* la *î (din* > *dîn)* este atestată în Muntenia încă în secolul al XVI-lea. În Banat, fenomenul se constată în secolul următor, iar în jumătatea de sud a Crișanei după 1700.

Mai complicată e situația durificării lui *ș, j (slujăsc, șapte, șîr* etc.). Pînă în secolul al XVI-lea, începînd cu o dată greu de precizat, Țara Românească și, apoi, Banatul prezintă (într-o bună parte a teritoriului lor) rostirea dură a acestor consoane, în timp ce restul Dacoromaniei cunoaște rostirea lor moale (*slujesc, șeapte,* apoi *șepte, șir* etc.). Odată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea, graiurile nordice încep să durifice la rîndul lor cele două consoane, așa încît astăzi, cu excepția unor arii din Muntenia, Oltenia și Crișana, întreg teritoriul dacoromân cunoaște numai rostirea lor dură.

(4) O altă tendință importantă în structurarea dialectală a dacoromânei o constituie *evoluția unor africate la fricative.* E vorba înainte de toate de trecerea africatelor *dz* și *ğ* (+ *o, u*) la fricativele *z,* respectiv *j,* prin pierderea elementului oclusiv: *dzic* > *zic, ğoc* > *joc, ğura* > *jura.* Fenomenul e atestat în graiurile muntenești încă din prima jumătate a secolului al XV-lea și rămîne propriu acestor graiuri pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. După

Scanned with OKEN Scanner

această dată, *z* se răspîndește rapid în sudul și apoi în nord-vestul Transilvaniei și în jumătatea sudică a Moldovei. În privința lui *ğ*, acesta apare păstrat pînă la 1600 în întreagă Dacoromania, cu excepția Țării Românești, unde e general *j*. În vreme ce graiurile muntenești l-au trecut pe *ğ* la *j* numai atunci cînd era urmat de vocalele *o, u (joc, jura,* dar *ğem, ğinere),* în celelalte regiuni ale Dacoromaniei *ğ* a evoluat spre o fricativă în cursul secolelor al XVI-lea — al XIX-lea, indiferent de contextul fonetic (prin urmare, *ẑudec, judec* și *ẑem, jem*).

(5) O ultimă tendință relevabilă în privința consonantismului dacoromânesc este *pierderea treptată a opoziției de forță,* care, așa cum a arătat M. Sala *(164),* era puternică în română comună. Cele mai importante consecințe ale acestui fapt vor fi dispariția rotacismului lui *n* intervocalic din cuvintele de origine latină (prin urmare, *bi*^{n}*re, bire* sînt înlocuiți de *bine*) și reducerea vibrațiilor lui *r* „lung" *(rău > rău).* În ambele cazuri, inovația a apărut în sudul țării, de unde s-a extins treptat asupra nordului și a condamnat vechile rostiri la o existență strict locală în puncte izolate din Transilvania și Moldova, încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Trei sînt tendințele principale care se manifestă în această perioadă în domeniul m o r f o l o g i e i.

(1) Relevăm, astfel, înainte de toate, *accentuarea caracterului analitic al structurii morfologice,* tendință observată încă din latina populară. Ea constă în crearea unor construcții perifrastice care concurează și, în unele cazuri, elimină formele sintetice moștenite din latină. Fenomenul se constată în special la nivelul flexiunii verbale, unde îmbracă unele aspecte caracteristice. Astfel, la indicativ se observă, încă din secolul al XVI-lea, tendința de înlocuire a perfectului simplu prin perfectul compus. Într-adevăr, cele mai vechi documente scrise în limba română pun la contribuție destul de rar perfectul simplu pentru exprimarea unei acțiuni încheiate, apelînd curent la perfectul compus, în special în zonele nordice ale țării (Moldova), adică acolo unde în zilele noastre perfectul simplu este necunoscut.

O altă formă perifrastică, răspîndită în toate regiunile țării (și în special în nord), se întîlnește la mai mult ca perfect, începînd cu secolul al XVI-lea. Este vorba de

Scanned with OKEN Scanner

construcția formată din perfectul compus al auxiliarului *fi* și participiul verbului de conjugat: *am fost cîntat* (=cîntasem). În zilele noastre formele sintetice sînt răspîndite în graiurile sudice, vorbirea populară din celelalte regiuni apelînd de regulă la construcția perifrastică menționată mai sus sau la altele echivalente.

Un mare număr de forme perifrastice apar la viitor, pe lîngă cea acceptată de limba literară actuală *(voi cînta)*. Dintre ele, cele mai uzitate sînt construcțiile cu auxiliarul *avea* + conjunctivul: *am să cînt*. În zonele sudice, la o epocă destul de recentă (nu mai devreme de secolul al XVIII-lea), s-a creat o formă alcătuită din auxiliarul *o* + conjunctivul: *o să cînt, o să cînți* etc., care a luat o mare extindere.

În sfîrșit, la condiționalul prezent, vechile forme sintetice de tipul *cîntare, cîntari, cîntare, cîntarim, cîntarit, cîntare* sînt înlocuite, încă înaintea secolului al XVII-lea, de formele perifrastice, astăzi literare: *aș cînta, ai cînta* etc.

(2) O a doua tendință relevabilă în domeniul morfologiei este *marcarea categoriilor gramaticale,* cu alte cuvinte introducerea (sau menținerea) unor semne distincte pentru a diferenția într-un mod (mai) tranșant numerele, cazurile, persoanele sau modurile. În privința flexiunii nominale trebuie semnalată apariția desinenței de plural *-i* la substantivele feminine, întîi la cele de declinarea a III-a (terminate la nominativul singular în *-e*), apoi și la cele de declinarea I (avînd la nom. sg. terminația *-ă*); prin urmare, *bărbi, judecăți*. După cum se observă, schimbarea desinenței de plural a antrenat cu sine schimbarea vocalei accentuate *a* în *ă*.

Documentele secolului al XVI-lea consemnează prezența prepoziției *p(r)e* ca marcă distinctivă a acuzativului numelor de persoană: *am văzut pe Petru*. După unii autori, ar fi vorba de un fenomen mai vechi decît secolul al XVI-lea. Alți cercetători consideră că *p(r)e* nu ar fi anterior jumătății a doua a secolului; generalizarea fenomenului s-a făcut la o dată mai tîrzie.

În vreme ce graiurile din sudul țării folosesc consecvent formele variabile (în funcție de gen și număr) ale articolului posesiv *(al, a, ai, ale)*, graiurile din Banat,

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania de nord și Moldova manifestă din secolul al XVI-lea tendința de a adopta drept unică formă pe *a*. Tendința se generalizează în teritoriile amintite după 1600.

Merită, de asemenea, a fi reținute ca semnificative apariția desinențelor *-m* și *-u* la imperfectul indicativ, pers. 1 sg. și, respectiv, 3 pl. (eu *cîntam*, ei, ele *cîntau*, în locul formelor etimologice eu *cînta*, ei, ele *cînta*). Ambele inovații par a fi posterioare secolului al XVI-lea, dar în timp ce desinența *-u* își are originea în Banat, *-m* este sudic (muntenesc). Muntenească este, la origine, așa cum a arătat C. Frâncu *(68)*, și tendința de a marca prin *-ră-* pers. 1 și 2 pl. ale perfectului simplu: noi *cîntarăm*, voi *cîntarăți*, în locul formelor mai vechi și etimologice noi *cîntăm* și voi *cîntat*. Ea este însă tîrzie, posterioară secolului al XVII-lea. Mai veche (din secolul al XVI-lea) și avînd, de asemenea, o origine muntenească, este forma *a* a auxiliarului *avea* la ind. perf. comp. 3 sg., refăcută din mai vechiul *au* (< *habuit*); forma s-a răspîndit în sudul țării în timp ce în nord *au* a fost înlocuit prin *o*, începînd cu secolul al XVII-lea.

(3) În sfîrșit, o ultimă tendință dominantă în domeniul morfologiei constă în *regularizarea (uniformizarea) paradigmelor*, în special prin anularea omonimiei dintre diferitele forme.

În privința flexiunii nominale poate fi citat pluralul substantivului *mînă*, care, fiind socotit aberant *(mînu*, art. *mînule)*, a fost „regularizat": *mî(i)ni* în sud, *mînuri* în nord (Transilvania); de notat că formele în *-i* sînt atestate încă din secolul al XVI-lea în Muntenia și Banat și că după 1600 ele se răspîndesc și în unele zone ale Moldovei și Transilvaniei.

Demonstrativele *(a)cesta* și *(a)cela* își constituie la gen.-dat. fem. sg. formele *(a)cestii* și, respectiv, *(a)ceii*, generale înaintea secolului al XVI-lea pe întregul teritoriu dacoromânesc. Începînd cu acest secol, unele graiuri (cum ar fi cele vorbite în Banat, nordul Transilvaniei și Moldova) inovează, creînd formele „regulate" cu *s(l)* și *-ei: (a)cestei* și *(a)celei*. Inovațiile se vor răspîndi treptat, în special după 1700 (vezi *198*).

În domeniul morfologiei verbului, vom atrage atenția asupra substituirii așa-numitelor forme iotacizate prin forme cu dentala refăcută: eu *rîz*, eu *simț*, eu *viu* sînt

Scanned with OKEN Scanner

înlocuite prin eu *rîd*, eu *simt*, eu *vin*, în zonele de nord ale Dacoromaniei și în Banat, începînd cu secolul al XVI-lea.

Puține observații cu caracter general sînt de făcut în legătură cu formarea cuvintelor. Afixelor moștenite din latină (dintre care unele, cum ar fi pref. *a-* sau suf. *-ame*, sînt într-un regres sensibil) li s-au adăugat (în unele cazuri încă din epoca anterioară) prefixe și sufixe de origine slavă, dintre care cele mai productive sînt *ne-*, *răz-*, *-ean*, *-iște* și *-iță*. Un sufix productiv de origine maghiară este *-șug (- șig)*, atestat în toate regiunile Dacoromaniei. Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, vor apărea, dar numai în Muntenia și Moldova, un număr destul de mare de substantive formate cu sufixul de origine turcă *-giu*. Deși sînt destule excepții, se poate spune că, de-a lungul întregii perioade, graiurile dacoromâne de sud manifestă în unele situații o preferință vizibilă pentru formele verbale prefixate, în timp ce nordul cunoaște tendința contrară (de ex.: *tîlni — întîlni, tîmpla — întîmpla)*.

Sintaxa își păstrează și își accentuează caracterul popular dobîndit în cursul secolelor precedente. O topică cît se poate de simplă, în care subiectul precedă predicatul, iar părțile secundare urmează subiectului și predicatului, caracterizează organizarea sintactică a frazei. Apelul curent la parataxă și la propozițiile coordonate prin *și* trebuie să fi fost la fel de obișnuit în vorbirea populară din trecut ca și în zilele noastre. În domeniul subordonării, se remarcă o anumită tendință de primenire a elementelor conjuncționale, dar ceea ce definește acum vorbirea populară este orientarea din ce în ce mai marcată spre constituirea unor conjuncții-tip pentru fiecare categorie de subordonare (*cînd* pentru temporale, *că* pentru cauzale, *dacă* pentru condiționale etc.). Consecința directă a acestei tendințe va fi sporirea valorilor sintactice exprimate de fiecare din aceste conjuncții în parte.

Lexicul dacoromânesc se găsește într-un firesc proces de înnoire, prin dispariția unor termeni moșteniți din latină și prin pătrunderea altora din limbile cu care româna se afla în contact. Evident, schimbările ating într-o măsură destul de mică fondul principal de cuvinte și

Scanned with OKEN Scanner

într-o proporţie mai mare masa vocabularului. Ele nu se petrec apoi într-un mod absolut identic în toate regiunile ţării; de aceea, unele zone vor cunoaşte un vocabular mai arhaic decît altele, criteriul economic şi social avînd un rol important în această privinţă (direct sau mijlocit prin cultură). Influenţele cele mai importante pe care le suferă dialectul dacoromân sînt datorate contactului cu maghiara, turca şi greaca. Merită a fi citate, de asemenea, înrîuririle exercitate de limbile slave înconjurătoare şi în special de ucraineană, bulgară şi sîrbă. În toate aceste cazuri, avem a face, foarte adesea, cu influenţe care s-au exercitat pe teritorii (relativ) limitate, ceea ce nu a rămas fără urmări asupra structurării dialectale a dacoromânei.

b) Materialul de limbă insuficient care ne stă la dispoziţie pentru secolele al XIII-lea — al XV-lea nu permite o încercare sistematică de a stabili structura dialectală a dacoromânei. Lucrurile se schimbă odată cu secolul al XVI-lea, cînd textele, din ce în ce mai numeroase şi mai ample, provenite din diverse zone ale domeniului dacoromân, ne îngăduie să sesizăm, cu o precizie fie şi relativă, care erau varietăţile teritoriale ale limbii române şi în ce raporturi se găseau ele unele faţă de altele.

O cercetare recentă de mai mari proporţii consacrată aspectului dialectal al dacoromânei în secolul al XVI-lea, datorată lui I. Gheţie şi Al. Mareş *(82)*, a stabilit existenţa a două mari subdiviziuni teritoriale în această perioadă: un subdialect sudic (cuprinzînd Muntenia propriu-zisă şi o bună parte a Olteniei) şi altul nordic (înglobînd Moldova, Transilvania de nord şi Banatul—Hunedoara). Între aceste două subdialecte se plasează unele zone de interferenţă dialectală, unde se vorbeau graiuri de tranziţie. Asemenea zone se găseau în Oltenia de vest şi de nord şi în sudul Transilvaniei. În timp ce aria sudică se înfăţişează relativ unitară, subdialectul nordic apare divizat în trei graiuri: moldovean, ardelean de nord şi bănăţean—hunedorean. Rezultatele cercetării confirmă, aşadar, în linii mari, repartiţia stabilită pentru dacoromâna actuală de A. Philippide.

În linii mari şi luat în totalitate, subdialectul nordic realizează în domeniul foneticii într-o măsură mult mai mare decît cel sudic tendinţa de reducere a distanţei de

Scanned with OKEN Scanner

deschidere a vocalelor, ca și tendințele de a rosti dur sau de a palataliza unele consoane. Trecerea africatelor *dz* și *ğ* la fricative este proprie, la început, sudului, iar tendința de anulare a opoziției de forță (prin dispariția rotacismului sau a lui *r̄*) este mult mai activă în sud decît în nord. Mai puțin tranșantă este opoziția nord-sud în domeniul morfologiei (unde au fost notate corespondentele dialectale: art. pos. *al, a, ai, ale* — *a* invariabil, aux. *a* — aux. *au*, pl. *mî(i)ni(le)* — pl. *mînu(le)* etc.) și în special în domeniul lexicului, unde materialul oferit de documente este cu totul neîndestulător pentru a permite o cercetare temeinică asupra repartiției graiurilor dacoromâne. Cele trei graiuri nordice se caracterizează unul față de altul prin fenomene fonetice, morfologice și lexicale de importanță mai redusă, prin persistența unor trăsături arhaice sau, dimpotrivă, prin apariția unor inovații.

Dacă ținem seama de unele particularități, cum ar fi rostirea dură sau moale a lui *ș, j* sau trecerea africatelor *ğ* și *dz* la fricativele *j* și *z*, segmentarea dacoromânei în două subdialecte pare a fi avut în secolul al XVI-lea o vechime de cel puțin 200 de ani, urcînd prin urmare pînă la începutul secolului al XIV-lea. Există, de asemenea, temeiuri de a plasa apariția celor trei graiuri nordice cel mai tîrziu în secolul al XV-lea.

Materialul de limbă din secolele al XIII-lea — al XV-lea ne permite să apreciem că, într-o serie de privințe, cele două subdialecte se delimitau mai tranșant decît în secolul al XVI-lea. E foarte probabil că în secolele al XIV-lea — al XV-lea nordul se opunea sudului și în ceea ce privește tratamentul lui *cl′, gl′* și *ń*, în sensul că sudul cunoștea deja evoluțiile noi ale acestor sunete, în timp ce nordul conserva vechile pronunțări. Nu mult diferit trebuie să fi stat lucrurile cu rotacismul lui *-n-* și cu *r̄*, care cunoșteau cu siguranță o difuzare mult mai compactă în nord decît în secolul al XVI-lea.

În toate aceste cazuri, descifrăm, fără dificultate, o modificare a aspectului dialectal al dacoromânei datorită expansiunii spre nord a unor inovații apărute în sud. „Muntenizarea“ aceasta a nordului va continua și

Scanned with OKEN Scanner

după 1600. Una din consecințele cele mai importante ale propagării în acest sens a inovațiilor va constitui-o dislocarea subdialectului nordic, ca urmare a expansiunii în Transilvania a unor fenomene sudice și în special a lui *z*. Ar fi greșit să ne imaginăm că, după 1600, nordul nu exercită nici o presiune asupra sudului. Labialele palatalizate se răspîndesc în estul Munteniei, unde își fac apariția și forme cu *e* medial și final aton trecut la *i*. În vestul Munteniei propriu-zise se semnalează rostirile dure ale consoanelor *s, z, ț,* revărsate dinspre Oltenia.

Un loc important în diversificarea dialectală a dacoromânei după 1600 îl joacă inovațiile specifice Munteniei sau fiecăreia dintre cele trei arii nordice (unele dintre ele apăruseră sporadic încă înainte de secolul al XVII-lea). În Banat, de exemplu, dentalele sînt palatalizate în stadiile *ć* și *đ*, în Transilvania de nord *ğ* evoluează la *ẑ* și la *j*, în timp ce dentalele rămîn palatalizate în stadiile *t'* și *d'*. Moldova extinde pe cea mai mare parte a teritoriului o inovație ca *ğ* > *ẑ*, notată sporadic în secolul al XVI-lea. Muntenia inovează la rîndul ei într-o serie de domenii ale foneticii și morfologiei. Influențele străine exercitate în domeniul lexicului au contribuit și ele într-o anumită măsură la structurarea dialectală a dacoromânei.

Rezultă din toate acestea că după 1600 fiecare arie dialectală își sporește trăsăturile specifice. Tendința generală care se observă în cursul ultimelor trei secole este aceea de fărîmițare a unor teritorii cîndva (relativ) unitare. Problema care se pune este de a ști dacă, ajunsă în evoluția sa la mijlocul secolului al XIX-lea, dacoromâna cunoștea un singur subdialect nordic sau, dimpotrivă, mai multe. Dacă independența celor trei arii nordice s-a accentuat de-a lungul ultimelor veacuri (și lucrul acesta e indiscutabil), nu e mai puțin adevărat că, după 1600, au apărut ori s-au consolidat o serie de trăsături care fac să sporească solidaritatea dintre graiurile nordice. Așa, de exemplu, ca să citățm numai două cazuri din domeniul morfologiei, formele verbale cu *d* și *t* refăcuți *(cred, trimit)* au devenit generale în nord, ca și auxiliarul *o* la pers. 3 sg. a perfectului compus *(o cîntat)*, ceea ce a generat noi opoziții între cele două mari arii

Scanned with OKEN Scanner

dialectale. O cercetare amănunțită a stadiului atins de graiurile dacoromâne în prima jumătate a secolului nostru este singura în măsură să stabilească raportul dintre cele trei graiuri de tip nordic și dintre toate trei, luate împreună, și subdialectul sudic. Ea va trebui să decidă, cu argumente plauzibile, dacă în prezent dialectul dacoromân se împarte în două subdialecte (cum cred. A. Philippide și Iorgu Iordan) sau în patru (ori cinci) (opinia lui E. Petrovici și a altor cercetători din școala dialectologică de la Cluj).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

CULTURA ROMÂNEASCĂ SCRISĂ ÎN PERIOADA 1532—1960

Scrisă în 1521, scrisoarea lui Neacșu, cel mai vechi monument de limbă românească ajuns pînă la noi, rămîne o apariție izolată printre textele românești ale secolului al XVI-lea. Într-adevăr, nici una din celelalte scrieri românești care ne-au parvenit (datate cu relativă precizie) nu e anterioară anului 1550. Cele mai vechi texte literare românești cunoscute pînă astăzi, *Evanghelia* și *Apostolul* moldovenești din 1532, s-au pierdut. Le urmează *Catehismul* din 1544, care n-a ajuns nici el pînă în zilele noastre.

În cursul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor cultura românească are de suportat o accentuată înrîurire din partea culturii slavone cu care se găsește în permanent contact. Majoritatea covîrșitoare a textelor elaborate acum sînt scrise cu alfabetul chirilic. În totalitatea lor, textele literare din secolul al XVI-lea sînt traduceri (cele mai multe din slavonă, iar cîteva din maghiară) și aparțin literaturii religioase (cărți ale Vechiului și Noului Testament, lucrări omiletice, de drept canonic, cărți de cult sau de doctrină religioasă; spre sfîrșitul secolului al XVI-lea vor apărea și scrieri religioase apocrife). Cele mai multe dintre ele au fost tipărite la Brașov între 1559—1581 de diaconul muntean Coresi. Alte cîteva texte sînt datorate unor oameni de carte bănățeni și hunedoreni, astfel *Evangheliarul de la Sibiu* (1551—1553), *Fragmentul Todorescu,* cunoscut și sub numele de *Cartea de cîntece* a lui Pavel Tordași (Cluj, c. 1570) și *Palia* (Orăștie, 1582). Din Moldova deținem două lucrări de drept bisericesc: *Glosele* la *Sintagma* lui M. Vlastaris și *Pravila ritorului Lucaci* (Putna, 1581). Deși locul lor de elaborare este în genere discutat, cei

Scanned with OKEN Scanner

mai mulţi cercetători admit că *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană* şi *Psaltirea Hurmuzachi,* precum şi *Codicele Voroneţean* (manuscrise cunoscute sub termenul generic de texte rotacizante) provin din nordul Transilvaniei (cu Maramureşul)[1]. De la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din primele decenii ale celui următor datează cea mai importantă colecţie de legende apocrife (parabiblice şi hagiografice), *Codex Sturdzanus,* copiată în cea mai mare parte de popa Grigore din Măhaci (lîngă Turda).

După 1600, tabloul literaturii române începe a se diversifica, deşi textele religioase traduse din slavoneşte rămîn predominante. Alături de ele, îşi fac apariţia, deocamdată cu timiditate, cărţi laice. Astfel, în Muntenia se tipăreşte, pe lîngă o serie de cărţi bisericeşti (apărute la Govora, Cîmpulung şi Tîrgovişte), şi un important corpus de legi: *Îndreptarea legii* sau *Pravila lui Matei Basarab,* cum i se mai spune (Tîrgovişte, 1652). Şi în Moldova se tipăreşte, în 1646, la Iaşi, o colecţie de legi, *Carte românească de învăţătură,* cunoscută mai ales sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu.* Cea mai importantă lucrare ieşită de sub teascurile tipografiei ieşene rămîne însă cunoscuta *Cazanie* a mitropolitului Varlaam (1643).

O activitate tipografică destul de vie se desfăşoară în anii 1641—1656 la Bălgrad (Alba Iulia), unde vede lumina zilei, sub patronajul mitropolitului Simion Ştefan, *Noul Testament* din 1648. Din sudul Transilvaniei ne-au parvenit primele traduceri de texte beletristice *(Alexandria, Floarea darurilor),* copiate în Sîmpetru-Braşov în 1620. Contemporan cu ele este *Cronograful* manuscris tradus de călugărul oltean Moxa, întîia lucrare istorică ajunsă pînă la noi. Nu mult după aceasta a fost alcătuită prima cronică originală care ne-a parvenit (din păcate în copii tîrzii, interpolate): *Letopiseţul Ţării Moldovei* de Grigore Ureche. Din prima jumătate a secolului al XVII-lea deţinem unele glosare slavo-române, dintre care cel mai cunoscut este *Lexiconul* elaborat în 1649

[1] Deşi este insuficient argumentată, am acceptat în lucrarea de faţă această localizare, întrucît este oarecum tradiţională şi întruneşte sufragiile unui mare număr de cercetători (vezi în această privinţă 78).

Scanned with OKEN Scanner

de călugărul oltean Mardarie Cozianul. Consemnăm, de asemenea, apariţia în jurul anului 1600 a primelor documente de cancelarie scrise în româneşte.

Existenţa în prima jumătate a secolului al XVII-lea a unor centre culturale la Iaşi, Tîrgovişte şi Bălgrad a avut drept urmare o concentrare a activităţii literare în aceste localităţi. Dimpotrivă, în Transilvania de nord şi în Banat—Hunedoara activitatea de după 1600 ne apare dispersată, producţia literară, în genere neglijabilă, se reduce, în esenţă, la copierea unor texte scrise în perioada precedentă. Scrise cu litere latine şi ortografie maghiară de români trecuţi la calvinism, textele bănăţene-hunedorene nu cunosc, practic, nici o răspîndire în celelalte zone ale Dacoromaniei. Toate acestea sînt numai cîteva din împrejurările de ordin extern care vor exercita o neîndoielnică influenţă asupra dezvoltării limbii literare în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Întreruptă la jumătatea secolului al XVII-lea, activitatea tipografică se reia pe rînd în cele trei ţări româneşti, întîi în Moldova, apoi în Muntenia şi în cele din urmă în Transilvania. Ca şi în perioada precedentă, se tipăresc, aproape fără excepţie, cărţi bisericeşti. Epoca marchează un declin din ce în ce mai accentuat al influenţei slavone, înlocuită, în Ţara Românească şi Moldova, de înrîurirea culturii greceşti. Din punctul de vedere al vieţii religioase, intervalul cuprins între 1656—1780 are o importanţă excepţională, întrucît consfinţeşte impunerea definitivă a limbii române în serviciile divine. Generalizarea procesului de naţionalizare a slujbelor bisericeşti s-a făcut în special după 1700, pînă spre jumătatea secolului al XVIII-lea. O consecinţă directă a acestui eveniment o constituie lărgirea acţiunii de traducere şi de tipărire a cărţilor de slujbă, în care se disting Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Antim Ivireanul, mitropolitul Ţării Româneşti, şi Damaschin, episcop al Buzăului şi al Rîmnicului. Pînă spre 1700 se tipăresc numeroase cărţi religioase în Moldova (la Iaşi), în Ţara Românească (la Bucureşti, Snagov şi Buzău) şi la Bălgrad. Este perioada în care apare *Biblia* lui Şerban Cantacuzino (Bucureşti, 1688), cea dintîi versiune românească integrală a *Vechiului* şi *Noului Testament*. După 1700, activitatea de tipărire a cărţilor bisericeşti cunoaşte un regres con-

Scanned with OKEN Scanner

siderabil în Moldova, în timp ce în Transilvania acțiunea de difuzare prin tipar a literaturii ecleziastice este practic sistată. În tot acest timp, tiparnițele din Țara Românească (funcționînd în București, Buzău, Rîmnic și Tîrgoviște) scot la lumină un număr foarte mare de tipărituri, care cunosc o largă difuzare pînă departe, dincolo de granițele Țării Românești. După 1750, tipografiile din Iași și Blaj desfășoară o activitate susținută, ca și cele muntenești, dealtfel. Ele continuă să difuzeze cartea bisericească, excepțiile, încă destul de rare, cînd se tipăresc lucrări laice, semnalîndu-se mai ales după 1770.

În domeniul literaturii științifice, consemnăm elaborarea unor tratate elementare (adesea pentru uzul școlar) de geografie, aritmetică, medicină, dar numărul lor este încă foarte mic. Literatura istorică, reprezentată mai ales prin cronici, cunoaște o perioadă de maximă înflorire. Printre figurile care ilustrează în această perioadă literatura cronicărească trebuie amintite cele ale lui Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino și Radu Popescu. În Dimitrie Cantemir cultura română cunoaște pe primul istoric în accepția modernă a termenului. În această perioadă sînt redactate și primele gramatici românești (dintre care se detașează cea datorată lui D. Eustatievici-Brașoveanul din 1757), precum și un număr de dicționare rudimentare bilingve sau trilingve (*Anonymus Caransebesienis, Lexiconul Marsilian* și altele).

În linii mari, producția beletristică se rezumă, ca și în perioada anterioară, la traducerea și răspîndirea prin copii a așa-numitelor cărți populare (*Alexandria, Varlaam și Ioasaf, Archirie și Anadan, Sindipa filozoful, Floarea darurilor* etc.). Merită a fi semnalate și primele creații în versuri demne de acest nume: *Psaltirea* versificată (1673) a lui Dosoftei și *Viața lumii,* poem filozofic semnat de Miron Costin. Întîiul roman original românesc îl datorăm lui Dimitrie Cantemir (*Istoria ieroglifică,* 1705). Secolul al XVIII-lea vedea nașterea unei specii literare noi: cronica versificată.

Literatura juridică nu înregistrează nici o lucrare importantă în această perioadă. În 1773 apare la Iași traducerea *Învățăturilor* Ecaterinei a II-a, lucrare laică cu un caracter juridic mai larg, pătrunsă în unele părți ale ei de ideologia iluministă. Actele de cancelarie redactate

Scanned with OKEN Scanner

în românește devin din ce în ce mai numeroase; spre 1750, limba slavonă este practic eliminată din cancelariile domnești. Unele dintre aceste acte (decrete, hrisoave, proclamații) încep să fie difuzate prin tipar.

Perioada care cuprinde sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor marchează începutul unui lung proces de modernizare a culturii românești. Emancipîndu-se succesiv de sub tutela slavonismului și elenismului, cultura română se orientează acum, cu hotărîre spre Occident. Principala înrîurire care se exercită în această perioadă este aceea a ideologiei luminilor. Aplicat consecvent realităților românești, iluminismul va juca un rol de primă însemnătate în elaborarea crezului cultural al Școlii Ardelene, care devine concepție dominantă în Transilvania și este difuzată și dincoace de munți, în cele două principate dunărene. Cele mai importante puncte ale programului ardelenilor erau afirmarea descendenței romane a poporului român și a originii latine a limbii pe care o vorbeau, precum și dreptul românilor de a-și crea o cultură modernă conformă propriilor lor aspirații. Abandonarea grafiei chirilice și adoptarea alfabetului latin (și a ortografiei etimologice) a devenit din primul moment un deziderat de frunte al Școlii Ardelene.

Jumătatea de secol care urmează apariției, în 1780, a lucrării de căpătîi a latinismului filologic, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, este martora unei extraordinare expansiuni a culturii scrise. Dacă în intervalul cuprins între anii 1544 și 1780 (deci în aproape două secole și jumătate) au văzut lumina zilei un număr de circa 600 de lucrări, în perioada 1780—1830, *Bibliografia românească veche* a înregistrat apariția a peste 1400 de cărți românești. Primatul cultural îl dețin în acest timp ardelenii și bănățenii și nu e greu să facem legătura între acest loc privilegiat și multilaterala activitate desfășurată de reprezentanții Școlii Ardelene. În chip neașteptat, Muntenia, care exercitase în perioada precedentă o adevărată hegemonie în domeniul cărții tipărite, trece pe planul al treilea, după Transilvania și Moldova. Perioada consemnează apariția primelor publicații periodice românești, din rîndul cărora trebuie amintite „Curierul rumânesc“ al

Scanned with OKEN Scanner

lui Heliade și „Albina românească" a lui Asachi, ambele apărute în 1829.

Cea mai importantă constatare pe care o facem parcurgînd bibliografia lucrărilor literare elaborate acum este apartenența lor la domenii din cele mai diverse. Cartea tipărită încetează de a mai fi apanajul cercurilor eclezias-tice. Perceput încă în perioada precedentă, procesul de laicizare a culturii înregistrează de la un an la altul progrese repezi și definitive. Scoaterea treptată din circuitul culturii a literaturii bisericești și neîncetata înflorire a literaturii profane constituie un eveniment care nu putea să nu aibă urmări asupra dezvoltării limbii literare.

Literatura artistică, tributară clasicismului, dar mar-cînd după 1830 o evidentă deschidere spre romantism, în-cepe să dețină o pondere din ce în ce mai mare în miș-carea culturală românească. Dintre scriitorii care își des-fășoară activitatea acum, sînt de reținut, în afara lui I. Budai-Deleanu, cel mai mare poet al vremii, numele lui V. Aaron, G. Barac și D. Țichindeal, în Transilvania și Banat, ale Văcărești lor, ale Goleștilor și al lui B. P. Mu-muleanu, în Țara Românească, ale lui Al. Beldiman și C. Conachi, în Moldova (Gh. Asachi și I. Heliade Rădu-lescu, care își încep acum activitatea, aparțin, prin cea mai însemnată parte a operei lor, epocii de după 1830). În toate cele trei țări românești (și în special în Tran-silvania) sînt elaborate numeroase lucrări științifice (din domeniul matematicilor, medicinii, geografiei, agronomiei, fizicii, filozofiei, gramaticii, istoriei etc.), avînd adeseori un caracter de popularizare și fiind nu o dată traduse, dar deținînd cu toate acestea un loc de seamă în procesul de fixare a terminologiei științifice românești. Demne de remarcat sînt și lucrările juridice, coduri și pravili, uneori de proporții monumentale, și care au rămas în uz pînă spre jumătatea secolului trecut (sînt de amintit *Codurile Callimachi* și *Caragea, Pravila* lui Andronache Donici, *Condica criminalicească* din 1826), precum și seria de texte normative și codice de legi, elaborate de ardeleni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui ur-mător.

În deceniile următoare anilor 1830, timp de aproape o jumătate de veac, cultura română continuă și desăvîr-șește procesul de modernizare inaugurat în epoca prece-

Scanned with OKEN Scanner

dentă. Activitatea care se desfăşoară acum în domeniul culturii depăşeşte, cantitativ şi calitativ, tot ceea ce se realizase înainte. Animată în primele decenii de cîteva personalităţi de mare prestigiu (Heliade în Muntenia, Asachi în Moldova, Bariţiu în Transilvania), mişcarea culturală tinde a se concentra, după 1859, în jurul noii capitale a României, Bucureştii. Faptul nu înseamnă însă o trecere imediată pe plan secundar a Moldovei. Rolul de frunte în mişcarea spirituală a anilor de după Unire îl deţine societatea „Junimea", cu organul ei „Convorbiri literare". Fondată la Iaşi în 1863 şi avîndu-l drept *spiritus rector* pe Titu Maiorescu, „Junimea" va avea pînă spre 1880 un pronunţat caracter moldovenesc. Cît priveşte Transilvania, ea manifestă un sensibil regres în cele mai multe compartimente ale culturii scrise.

La 1860, concomitent în cele trei ţări române, alfabetul chirilic este înlocuit oficial cu cel latin, iar ortografia ajunge tributară unui etimologism exagerat. Nu trebuie să uităm că, timp de cîteva decenii, cultura română este dominată de latinismul celor ce au dus dincolo de limitele îngăduite orientarea legitimă spre origini a Şcolii Ardelene. Reacţia produsă în special în rîndul moldovenilor va readuce concepţiile timpului pe făgaşul firesc.

Semnificativ pentru spiritul general care domină epoca este tendinţa scriitorilor de a depăşi condiţia regională a literaturii şi a pune bazele unei literaturi panromâneşti. E de amintit în acest sens apelul „Daciei literare" (1840) spre o colaborare strînsă a tuturor scriitorilor români. În paginile revistelor care apar după 1840 întîlnim din ce în ce mai frecvent numele unor scriitori din diferite regiuni ale ţării. Negruzzi publică în revistele lui I. Heliade Rădulescu, „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" îşi deschide coloanele moldovenilor şi muntenilor, articole apărute în Transilvania sînt retipărite în Muntenia sau în Moldova. *Henriada,* tradusă de Pogor-tatăl, apare la Bucureşti, lui Alexandrescu şi lui Bolintineanu li se tipăresc volume de poezii la Iaşi. *Manoil,* romanul celui din urmă, apare tot în Moldova, în paginile revistei „România literară" (1855) şi în volum aparte. Cartea tipărită cunoaşte o difuzare largă în toate cele trei provincii româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Dominată, în general, de moldoveni, literatura beletristică parcurge în această perioadă drumul de la romantism la realism, pentru a înregistra în jurul anului 1880, în persoana lui Eminescu și Creangă, primele sale momente de înaltă realizare estetică. În afara lor, trebuie amintite numele lui I. Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, A. Odobescu, N. Filimon, în Muntenia, V. Alecsandri, Gh. Asachi, C. Negruzzi, A. Russo, în Moldova, A. Mureșanu, I. Codru-Drăgușanu și I. Vulcan în Transilvania.

Un mare avînt cunoaște acum (în special în Muntenia) literatura științifică. Depășind faza începuturilor, terminologia științifică modernă cunoaște cea dintîi cristalizare a ei. Au contribuit la aceasta o serie de învățați din rîndul cărora vom cita pe N. Kretzulescu, J. Ch. Cihac și I. Barasch în domeniul științelor naturale și medicinii, I. Ionescu de la Brad și I. Brezoianu în domeniul agronomiei, Gh. Asachi, I. Heliade Rădulescu, A. Marin în domeniul matematicii, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu în domeniul istoriei, T. Maiorescu în domeniul esteticii și criticii literare și alții.

Mai numeroase decît oricînd (dar numai în Muntenia și Moldova), textele de drept și cele administrative (*Condica de comerciu,* 1840, *Codicile române,* 1870, *Cod comunal,* 1871 etc.) au contribuit la fixarea, aproape definitivă, după 1860, a stilului juridico-administrativ românesc.

După 1880, cultura românească este în căutarea unei expresii proprii, a unei maniere de a da formă specifică valorilor pe care le creează. Această căutare, soldată într-o serie de cazuri cu rezultate remarcabile și profund originale, va caracteriza activitatea care se desfășoară acum în diverse domenii ale culturii scrise.

Literatura beletristică își continuă, cu unele trecătoare și firești încetiniri de ritm, mersul ei ascendent. Cunoscînd un moment de maximă înflorire în perioada dintre cele două războaie mondiale, ea continuă să oscileze între orientarea spre valorile locale, reclamată de curente ca semănătorismul și poporanismul, și tendința de a se acorda cu marile curente dominante din literatura universală (simbolismul, promovat de „Literatorul“ și „Viața nouă“, sau literatura de avangardă din anii 1930).

Scanned with OKEN Scanner

Dominată, în general, de moldoveni, literatura beletristică parcurge în această perioadă drumul de la romantism la realism, pentru a înregistra în jurul anului 1880, în persoana lui Eminescu și Creangă, primele sale momente de înaltă realizare estetică. În afara lor, trebuie amintite numele lui I. Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, A. Odobescu, N. Filimon, în Muntenia, V. Alecsandri, Gh. Asachi, C. Negruzzi, A. Russo, în Moldova, A. Mureșanu, I. Codru-Drăgușanu și I. Vulcan în Transilvania.

Un mare avînt cunoaște acum (în special în Muntenia) literatura științifică. Depășind faza începuturilor, terminologia științifică modernă cunoaște cea dintîi cristalizare a ei. Au contribuit la aceasta o serie de învățați din rîndul cărora vom cita pe N. Kretzulescu, J. Ch. Cihac și I. Barasch în domeniul științelor naturale și medicinii, I. Ionescu de la Brad și I. Brezoianu în domeniul agronomiei, Gh. Asachi, I. Heliade Rădulescu, A. Marin în domeniul matematicii, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu în domeniul istoriei, T. Maiorescu în domeniul esteticii și criticii literare și alții.

Mai numeroase decît oricînd (dar numai în Muntenia și Moldova), textele de drept și cele administrative (*Condica de comerciu,* 1840, *Codicile române,* 1870, *Cod comunal,* 1871 etc.) au contribuit la fixarea, aproape definitivă, după 1860, a stilului juridico-administrativ românesc.

După 1880, cultura românească este în căutarea unei expresii proprii, a unei maniere de a da formă specifică valorilor pe care le creează. Această căutare, soldată într-o serie de cazuri cu rezultate remarcabile și profund originale, va caracteriza activitatea care se desfășoară acum în diverse domenii ale culturii scrise.

Literatura beletristică își continuă, cu unele trecătoare și firești încetiniri de ritm, mersul ei ascendent. Cunoscînd un moment de maximă înflorire în perioada dintre cele două războaie mondiale, ea continuă să oscileze între orientarea spre valorile locale, reclamată de curente ca semănătorismul și poporanismul, și tendința de a se acorda cu marile curente dominante din literatura universală (simbolismul, promovat de „Literatorul“ și „Viața nouă“, sau literatura de avangardă din anii 1930).

Scanned with OKEN Scanner

Dintre scriitorii care se ilustrează în această perioadă amintim pe moldovenii Vlahuță, Anghel, Hogaș, Sadoveanu, Cezar Petrescu, pe muntenii Caragiale, Delavrancea, Arghezi, Galaction, Ion Barbu, Camil Petrescu, Călinescu și pe ardelenii Slavici, Coșbuc, Iosif, Goga, Rebreanu, Agîrbiceanu, Blaga.

Ca și literatura, știința românească este ilustrată de numeroase personalități de primă mărime. Dintre ele citățm (făcînd o selecție cu totul aproximativă) pe Babeș, Marinescu, Cantacuzino, Parhon, Racoviță în științele biologice și medicale, pe Țițeica, Lalescu, Stoilov, Moisil în matematică, pe Poni, Istrati, Spacu, Nenițescu în chimie. În domeniul științelor sociale se cuvine să amintim pe Iorga, Onciul, Pârvan, Xenopol în istorie și arheologie, pe Rădulescu-Motru, Gusti și Blaga în filozofie, pe Călinescu, Lovinescu, Vianu, Popovici în domeniul esteticii, al istoriei și criticii literare, pe Pușcariu, Densusianu, Philippide în lingvistică.

În privința literaturii juridice, bazele au fost puse în epoca precedentă, cînd au fost elaborate principalele coduri și reglementări juridice. Ele se reeditează frecvent, cu prilejul modificării unor dispoziții legale. Lor li se adaugă noi lucrări, de obicei cu caracter special și avînd o sferă de aplicabilitate limitată (ele apar mai ales după 1918). În anii dinaintea ultimului război și îndeosebi după război, în zilele noastre, se trece la reelaborarea lucrărilor fundamentale: *Codul penal* (1938), *Codul muncii* (1950), *Codul familiei* (1954) etc.

Scurta privire pe care am aruncat-o asupra istoriei culturii românești scrise ne-a permis să fixăm cele mai importante momente ale unei evoluții multiseculare. Limitată, la început, la domeniul bisericesc și tributară culturii slavone, literatura românească (în sensul cel mai larg și etimologic al acestui cuvînt) a cunoscut un îndelung și dificil proces de emancipare. Laicizîndu-se treptat, la capătul unui efort răsplătit abia în primele decenii ale secolului trecut, ea se va orienta în această ultimă perioadă spre Occident, modernizîndu-și spiritul și transformîndu-și structurile. Pe măsura îndeplinirii acestor deziderate, scrisul românesc va cuceri noi teritorii ale culturii, diversificîndu-se neîncetat și adîncind totodată domeniile investigate. Acceptarea fără rezervă a idea-

Scanned with OKEN Scanner

lului latin va duce la exagerări și la o reacție legitimă împotriva acestora. Odată revenite lucrurile la normal, efortul suprem al spiritualității românești este realizarea unei culturi originale, exprimată într-o formă specifică.

Strîns legată de producțiile scrise din primele timpuri și pînă astăzi, limba literară va avea rolul de a exprima cele mai importante tendințe și orientări ale acestei culturi, dezvoltîndu-se în strictă relație cu ele.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

VECHIMEA TRADIȚIEI LITERARE ROMÂNEȘTI

Vicisitudini de tot felul, asupra cărora nu e locul să ne oprim aici, au făcut ca, din numărul de texte românești scrise în cursul veacurilor, numai o parte să ajungă pînă în zilele noastre. Cele mai vechi scrieri românești care ne-au parvenit nu sînt anterioare secolului al XVI-lea. Scrisoarea lui Neacșu, din 1521, care se plasează în capul seriei, reprezintă o apariție izolată. Ea e urmată, în ordine cronologică, de *Evanghelia* și *Apostolul* din 1532, de *Catehismul* luteran din 1544 (astăzi pierdute) și de *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551—1553). Cu excepția scrisorii din 1521, toate textele românești datate sau databile cu (relativă) precizie, ajunse pînă la noi, sînt din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În ciuda acestui fapt, e incontestabil și îndeobște admis că s-a scris românește și înainte de 1500, în condițiile în care slavona era limba oficială a bisericii ortodoxe în cele trei țări românești, precum și a cancelariei domnești în Țara Românească și Moldova. Așa cum a arătat Al. Rosetti, „de fapt trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare“ *(158)*.

A fost o vreme cînd s-a crezut că așa-numitele texte rotacizante ar data din secolul al XV-lea sau, după unii, chiar dinaintea anului 1400. Critica filologică a dovedit însă că textele sînt scrise în secolul al XVI-lea *(Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană* în mod cert după 1550) și că plasarea originalelor în secolele X—XV este o operație lipsită de temei științific. În asemenea situație, singurele cunoștințe privitoare la scrierea limbii române în secolul al XV-lea își au izvorul în știrile răzlețe despre existența unor texte românești anterioare scrisorii lui Neacșu. Puține la număr și în parte dubioase, ele se

Scanned with OKEN Scanner

referă, în majoritatea lor, la ultimul sfert al veacului al XV-lea.

Se știe astfel că textul jurămîntului de fidelitate făcut de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei în 1485 a fost tradus în latină din română („haec inscriptio ex Valachico in latinum versa est"). Zece ani mai tîrziu, în 1495, municipalitatea Sibiului plătește o sumă de bani unui preot român pentru redactarea unor scrisori în limba română. Recent a fost readus în actualitate un pasaj din opera lui Constantin Filozoful Kostenețki, *Despre scriere*, redactată în jurul anului 1420, în care se vorbește despre folosirea slovei ѣ (iati) în scrierea limbii române. Nu ni se spune însă dacă lucrarea ortografică a învățatului sîrb s-a păstrat în original sau într-o copie, și, în acest din urmă caz, cît de veche este această copie. Informația de mai sus a putut fi introdusă de un copist la o dată în prezent incertă. Pînă la datarea manuscrisului, știrea trebuie primită cu rezervă. Alte informații referitoare la scrierea limbii române în secolul al XV-lea sînt într-o măsură și mai mică demne de încredere.

Merită a fi amintit aici și faptul că scribii români strecoară uneori cuvinte sau grupuri de cuvinte românești în textele slavone pe care le redactează. Astfel boierul muntean Dragomir Udrișteînceperă o scrisoare adresată brașovenilor în anii 1482—1492 cu cuvintele: „bunilor i *čestitem*" (= și cinstiților). Cuvîntul românesc din fruntea scrisorii dovedește că boierul român obișnuia să folosească în scris limba sa maternă.

Cînd s-a scris pentru prima oară românește cu litere chirilice? Cea dintîi încercare de a fixa o dată cît mai exactă epocii de început a scrierii românești o datorăm lui I. Bogdan. Într-o lucrare apărută la sfîrșitul secolului trecut *(10)*, istoricul român a întreprins un examen comparativ al valorii pe care o au unele slove în alfabetul chirilic românesc și în cel slavon. Pornind de la premisa că românii au luat alfabetul chirilic de la bulgari, Bogdan s-a oprit pe larg asupra slovei ѧ (iusul mare), așa cum apare ea folosită în scrierea unor cuvinte românești (de regulă nume de locuri și de persoană), întîlnite în documentele slavone redactate în Țara Românească și Moldova în cursul secolelor al XIV-lea și al XV-lea. Se știe că în paleoslavă ѧ reda o vocală nazală *(o^n)*. În bulgară,

Scanned with OKEN Scanner

o" a evoluat la un sunet intermediar între *ă* și *î*, păstrînd la început caracterul nazal al vocalei, pentru a-l pierde apoi. În toate cuvintele românești din documentele slavone, ѫ redă o vocală (*ă* sau *î*) lipsită de nazalitate, ceea ce ar arăta, după Bogdan, că românii au împrumutat alfabetul chirilic de la bulgari într-o epocă cînd aceștia pierduseră nazalitatea lui ѫ. Într-adevăr, ѫ nu e folosit niciodată în scrierea cuvintelor românești pentru a reda pe *ăn* sau *în* (pentru notarea lor se apelează la ѫН sau ъН). Cum în bulgară trecerea de la ъН la ъ se petrecuse în secolul al XIII-lea, Bogdan ajungea la concluzia că alfabetul chirilic a fost întrebuințat pentru scrierea limbii române „în sec. 14 sau cel mai degrabă la sfîrșitul sec. al 13-lea".

Cu unele rezerve sau corectări de amănunt, părerea lui Bogdan a fost acceptată de cei mai mulți învățați români. Ea a fost supusă unei analize critice de P. Cancel. După părerea acestuia, concluzia cercetării lui I. Bogdan ar trebui reformulată în următorii termeni: „românii . . . au avut de la bulgari în sec. al 14-lea sau sfîrșitul sec. al 13-lea scrierea chirilică în ortografia mediobulgară". Printr-o asemenea reformulare, arată Cancel, „nu se angajează veacurile anterioare, asupra cărora trebuie să se facă; într-un sens sau altul, o demonstrație aparte" *(32)*.

Recent, P. P. Panaitescu a susținut că scrierea limbii române înaintea secolului al XVI-lea s-a dezvoltat în strînsă legătură și chiar în dependență de scrierea limbii slavone, ceea ce exclude „o desprindere a scrisului românesc de cel slavon, urmîndu-și fiecare drumul deosebit, începînd de la data adoptării alfabetului slav de către limba română". Încercările de a fixa momentul acceptării, de către români, a alfabetului chirilic ar fi, de aceea, greșite: „analiza comparativă a valorii fonetice a literelor slave în mediobulgară și în cuvintele românești din actele slavo-române din secolele al XIV-lea — al XV-lea nu poate duce la nici o concluzie asupra epocii în care s-a scris întîi românește. Nu poate fi vorba de un punct de plecare al tradiției ortografice a scrisului chirilic în românește" *(145)*.

Opiniile lui P. P. Panaitescu despre relațiile dintre scrisul românesc cu litere chirilice și cel slavon înain-

Scanned with OKEN Scanner

tea secolului al XVI-lea sînt întemeiate, cu observația că ele ne duc, într-o interpretare corectă, la concluzia, diametral opusă, și anume că românește s-a putut scrie (cu ajutorul alfabetului chirilic) și înaintea datei fixate de I. Bogdan. Simplul fapt că în cuvintele românești din documentele slavone ѧ = *ă(î)* nu exclude, deci, posibilitatea ca limba română să fi fost scrisă și înainte de pierderea nazalității în limba bulgară. De vreme ce românește s-a scris „întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare", nimic nu ne oprește să admitem, ca o simplă supoziție, firește, că s-a scris și în veacul al XII-lea. Cel ce a folosit în această epocă alfabetul chirilic pentru scrierea limbii române a trebuit, în mod obligatoriu, să folosească slova ѧ pentru a nota rom. *ă(î)* + *n*. Mai tîrziu, după denazalizarea lui ѧ, românii, care continuau să scrie slavonește după modelul mediobulgar, au dat acestei slove valoarea *ă(î)*, pe care o dobîndise, în acea epocă, la bulgari. Lucrurile s-au putut petrece în acest fel numai în împrejurarea în care înaintea secolului al XIII-lea românii ar fi scris în limba lor în mod cu totul sporadic. Dacă, dimpotrivă, ar fi existat la ei în acele vremuri o deprindere cît de cît constantă de a scrie românește cu alfabet chirilic, dacă, prin urmare, s-ar fi creat o anumită tradiție, atunci cu siguranță că ei ar fi continuat să atribuie lui ѧ valoarea *ă(î)* + *n* și după epoca denazalizării lui ѧ în bulgară. Cum însă noi nu cunoaștem exemple din secolele al XIV-lea și al XV-lea cu ѧ = *ă(î)* + *n*, înseamnă că o asemenea tradiție n-a existat. Dimpotrivă, valoarea slovei ѧ din cuvintele românești pătrunse în documentele slave ne dă dreptul să afirmăm că tradiția aceasta s-a fixat după denazalizarea lui ѧ în bulgară, care s-a produs, conform ultimelor cercetări, la jumătatea secolului al XIII-lea. Ar rezulta de aici că secolul al XIV-lea (sau sfîrșitul celui anterior) trebuie socotite drept epocă a începuturilor scrierii în limba română.

Spunem „ar rezulta", menținîndu-ne în ipotetic, pentru că afirmația aceasta are nevoie de o precizare esențială. Într-adevăr, data propusă de Bogdan reprezintă numai termenul *a quo* al unui proces de durată. Faptul nu a fost remarcat pînă acum, deși are o importanță deosebită. Dacă bulgarii au pierdut nazalitatea lui ѧ în seco-

Scanned with OKEN Scanner

lul al XIII-lea, aceasta nu înseamnă că românii au trebuit să scrie românește îndată după 1250 sau după 1300. Ei puteau face acest lucru tot atît de bine în secolul al XV-lea sau chiar în al XVI-lea, căci rostirea fără nazalitate a lui ѫ s-a păstrat, în bulgară, pînă în zilele noastre.

Dacă toate acestea sînt exacte, atunci concluziile cercetării lui I. Bogdan trebuie să sune, într-o formulare corectă, astfel: *limba română a fost folosită în scris, cu o relativă constanță, dînd naștere unei tradiții grafice, într-o epocă posterioară primei jumătăți a secolului al XIII-lea.*

Cînd însă după 1250? Iată o întrebare la care examenul grafiei chirilice a cuvintelor românești din documentele slavo-române nu ne poate da, el singur, un răspuns satisfăcător. Existența unei tradiții literare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este un fapt evident, pe care nimeni nu l-a contestat pînă astăzi. Simpla constatare că primele texte literare românești a căror existență ne-a fost semnalată în mod cert datează dinaintea anului 1550 pledează în favoarea acestui punct de vedere. El este confirmat, pe lîngă o serie de alte argumente, de prezența unor grafii hipercorecte într-o serie de texte redactate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Într-un document scris la Bistrița în c. 1600—1601 apare grafia, aparent curioasă, *simtul* (pentru *simtu* „sînt"). Ea se explică cu ușurință dacă admitem că, în graiul celui ce scria, articolul enclitic masculin *-l* căzuse. El rostea, deci, *lupu, portu, satu, trupu* etc., dar știa că aceste cuvinte trebuiau scrise cu *-l: lupul, portul, satul, trupul.* Examinînd documentul vom vedea că la forma articulată substantivele masculine prezintă totdeauna pe *-l (dorol, liutul, trupol* etc.). Dar se vede că scriitorului îi „scăpau" uneori în scris și forme cu *-u,* despre care știa că nu sînt corecte. Din exces de zel, scriind în grabă, el adaugă un *-l* la sfîrșitul formei de prezent indicativ persoana 1 singular a verbului *a fi, simtu,* acolo unde el nu avea ce să caute. Cu douăzeci de ani mai devreme, în *Palia de la Orăștie* (1582) apare grafia hipercorectă *firovimii.* Ea se datorează unei persoane care evita să redea în scris fenomenul palatalizării lui *f* în stadiul *h'* (pe care-l avea în grai), deoarece respecta norma conform căreia corecte erau formele cu *f,* și nu cele cu *h.* Din teama de a nu contraveni

Scanned with OKEN Scanner

acestei norme, el l-a substituit pe *h* prin *f* în *hirovimii*, unde *h* nu redă însă stadiul *h'* al palatalizării lui *f*. În cel mai vechi text literar românesc ajuns pînă la noi, *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551—1553), citim: *bărbaţii al celui loc*. Traducătorul (sau revizorul, tipograful) acestui text foloseşte de regulă formele variabile ale articolului posesiv, alături de care apar şi exemple cu articolul posesiv *a* invariabil, care, după toate probabilităţile, caracteriza propriul său grai. El folosea, însă, în scris, supunîndu-se unei norme, formele variabile ale articolului posesiv. Avînd convingerea că redă uneori în scris pe *a* invariabil, el face în cazul citat mai sus un acord greşit (articolul e acordat cu *loc*, nu cu *bărbaţii*), şi aceasta numai pentru a-l evita pe *a* invariabil (socotit a fi incorect).

Dintre opiniile emise în legătură cu existenţa unei tradiţii grafice în secolul al XVI-lea, avîndu-şi originile înainte de 1500, ne vom opri o clipă asupra celor datorate lui Al. Rosetti *(158)*, care au meritul de a sugera o modalitate de abordare a problemei ce ne preocupă.

Tradiţia grafică este frecvent invocată în lucrările lui Al. Rosetti, după părerea căruia scrierea slovelor ѣ şi ѧ, care aveau valoarea *ea* (în cuvinte de tipul *lege*), şi a lui -ѕ se datorează respectării unei tradiţii (deci unor norme), deoarece în secolul al XVI-lea diftongul *ea* s-ar fi redus la *e*, iar *u* final ar fi dispărut peste tot în Dacoromania. Admiţînd acest punct de vedere, ar trebui să plasăm începuturile tradiţiei literare româneşti înaintea secolului al XIII-lea, cînd întîlnim primele cuvinte scrise fără *-u*, ceea ce ni se pare cu neputinţă de acceptat. Spre o epocă mai apropiată de noi ne duce interpretarea similară a redării în scris a vechiului *ea* prin ѣ. Interpretînd grafii ca *Urecle* (1437) şi *Jumĕtatici* (1439), autorul conchide că, în cel de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea, *ea* fusese monoftongat în Moldova şi că „notarea lui ĕ se făcea în virtutea unei tradiţii grafice", care se va fi statornicit, prin urmare, la începutul secolului al XV-lea, dacă nu chiar în veacul precedent.

Meritul principal al opiniilor lui Al. Rosetti constă în aceea că ele pun în discuţie problema alternanţelor grafice din secolul al XVI-lea şi sugerează posibilitatea de a stabili, pe baza lor, vechimea tradiţiei grafice româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Se ştie că în textele secolului al XVI-lea unui anumit sunet din limba de astăzi îi corespund uneori două sau trei slove. Astfel, cuvîntul *lege* apare scris în acelaşi text *lѣge (lѧge)* şi *lege*. Dacă în textele literare copiate alternanţele s-ar putea datora unui amestec de graiuri (al textului copiat şi al copistului), în scrierile originale (documente), unde ele se întîlnesc de asemenea, prezenţa lor nu mai poate fi explicată în acest fel. Nu avem spaţiul trebuincios şi nici n-ar servi discuţiei noastre să înşirăm aici toate soluţiile propuse pentru limpezirea acestei delicate şi foarte dificile chestiuni sau pe cele care ar mai putea fi avansate. Cea mai verosimilă (care nu le exclude, însă, întotdeauna, pe celelalte) este aceea care presupune că una dintre cele două grafii se explică prin tradiţia grafică (neavînd, aşadar, acoperire în vorbirea curentă), în timp ce cealaltă reflectă pronunţarea contemporană. Aşa ar putea sta lucrurile, de pildă, cu alternanţele *f/h (fi — hi)* sau *e/i (oameni — oamini)*. Acceptînd punctul de vedere schiţat mai sus, sîntem siliţi să admitem, ca un corolar necesar, că, pentru a deveni tradiţională, scrierea lui *f* sau *e* a trebuit să fie fixată, în scrierea românească din unele regiuni ale ţării, înaintea palatalizării lui *f* şi, respectiv, a trecerii lui *e* la *i*. Apariţia în scris a lui *h* şi, respectiv, a lui *i* ar putea preciza *terminus ante quem*, adică data înaintea căreia s-au fixat normele respective.

Să luăm, spre exemplificare, alternanţa *e/i* din documentele moldoveneşti scrise în secolul al XVI-lea. Ea apare curent în texte, aşa cum ne arată următoarele exemple: j. Galaţi, 1577: *şezîndu — oamini;* document fără localizare precisă, 1591: *oameni, şipotele — nĕmişi;* j. Bacău, 1592: *oameni — ficiorul;* Moldoviţa, 1592: *oamenii, priiatenului — priiatin;* Drăguşeni-Iaşi, 1592: *şetrarului — şitrarul;* j. Vaslui, 1595: *feciorul — ficioru;* Suceava, 1595: *priiatenii — priiatinilor* etc. (exemplele pot fi înmulţite; se va observa că uneori grafiile alternante se referă la acelaşi cuvînt). Rezultă de aici, dacă acceptăm punctul de vedere exprimat mai sus, că diecii, deşi rosteau *i*, scriau totuşi adeseori *e*, în virtutea tradiţiei. Cît de veche era această tradiţie ne-ar putea-o spune documentele slavo-române, în care am notat trecerea lui *e* la *i* încă de la jumătatea secolului al XV-lea: *Hireştii* (= Hereştii; 1493), *Jamiri* (= Gemeni; 1472), *Jemineşti* (1447), *Pintic*

Scanned with OKEN Scanner

(1456) etc. La o concluzie asemănătoare am ajunge luînd în considerație alternanța *s* moale (+ *e*)/*s* dur (+ *ă*), consemnată în documentele moldovenești din secolul al XVI-lea. Dăm numai cîteva exemple, pentru a nu încărca expunerea: j. Bacău, 1592: *mărturisesco — Arsănie;* j. Neamț, 1598: *mărturisesco — săcuiu,* cf. și Galata, 1588: *frumoase, vase — sacar(ă), sacure.* Cele mai vechi atestări ale rostirii dure a lui *s* (după care *e* devine *ă*) în documentele slavone scrise în Moldova urcă pînă la jumătatea secolului al XV-lea: *Săcuianii* (1448), *Săcară* (1486), *Săcătura* (1491).

Rezultă că începuturile tradiției literare românești în Moldova ar trebui plasate înainte de 1450 sau, cel puțin, la jumătatea secolului al XV-lea. Un asemenea punct de vedere nu este însă inatacabil. Într-adevăr, pentru a înscrie începuturile tradiției grafice românești în limitele perioadei 1400—1450 ar trebui să avem certitudinea că trecerea lui *e* la *i* și durificarea lui *s* erau generale în Moldova la jumătatea secolului al XV-lea, ceea ce, însă, ar fi destul de greu de susținut numai pe baza cîtorva exemple (de notat că grafii cu *e* și cu *s* moale apar frecvent în textele slavo-române ale vremii). Altminteri, s-ar putea susține (și nu fără dreptate) că tradiția literară românească a putut lua naștere în alte zone decît cele unde fenomenele de mai sus aveau curs la jumătatea veacului al XV-lea, iar în acestea trecerea lui *e* la *i,* și, respectiv, rostirea dură a lui *s* s-au produs la o dată mai tîrzie, poate chiar după 1500. Ne lipsește, apoi, absoluta certitudine că în *toate* cazurile alternanțele din secolul al XVI-lea reflectă un amestec de tradiție și viu grai. Luînd în considerație alternanțele grafice din secolul al XVI-lea nu obținem, așadar, decît o indicație asupra epocii de constituire a unei tradiții literare românești și nicidecum o certitudine. Informațiile astfel primite merită totuși să fie luate în considerație.

Un argument în favoarea vechimii tradiției grafice românești îl constituie, după unii cercetători, apariția timpurie a unor slove „specifice" românești. E vorba de ѹ și ѧ, pe baza cărora (și a lui ѕ), Șt. Pașca *(146)* a ajuns la concluzia că scrierea limbii române cu litere chirilice e mai veche cu cel puțin două veacuri decît scrisoarea lui Neacșu. Constituirea unei tradiții grafice românești ar

Scanned with OKEN Scanner

trebuI plasată, prin urmare, la începutul secolului al XIV-lea, sau chiar în secolul al XIII-lea, dacă nu chiar mai devreme, punct de vedere greu de acceptat și încă și mai greu de demonstrat. Faptul că ѧ apare abia la sfîrșitul secolului al XV-lea (1499) pentru scrierea cuvintelor românești din documentele slavo-române ne împiedică să susținem că acest semn grafic atestat în bulgară încă în secolele al XII-lea — al XIII-lea ar fi fost împrumutat de români înainte de denazalizarea lui ѧ în bulgară. În schimb, slova ѫ ne poate oferi unele indicii prețioase în chestiunea ce ne interesează.

Cea mai veche atestare a acestei slove, folosită pentru a reda sunetul românesc *ă*, se găsește într-un document slavon din 1454.

Se știe că alfabetul chirilic nu cunoștea slova ѫ. Pînă la începutul acestui secol, s-a susținut, de către învățați români și străini, că slova ѫ ar fi fost creată pe teren românesc pentru a reda un sunet specific limbii noastre, pe care idiomurile slave nu-l cunoșteau. Cel dintîi care a demonstrat pe larg că ѫ este împrumutat de la sîrbi, întemeindu-și afirmațiile pe argumente demne de a fi luate în considerație, a fost I. Bărbulescu *(9)*. Opinia sa s-a impus repede, așa încît astăzi nimeni nu mai susține că ѫ ar fi fost inventat de români. În realitate, explicația lui Bărbulescu nu este inatacabilă. Într-adevăr, exemplele cele mai vechi pe care le citează din textele sîrbești de redacție bosniacă nu prezintă slova ѫ, ci variante ale acesteia, uneori foarte diferite din punct de vedere formal (de regulă ѫ) (cu valorile *č* și *ă*). Faptul că cea mai veche atestare a slovei ѫ într-un document sîrbesc e posterioară primei jumătăți a secolului al XVI-lea și e mai recentă cu un secol decît cea mai veche atestare a ei într-un document scris pe teren românesc ne îndreptățește să plasăm un justificat semn de întrebare asupra concluziilor lui Bărbulescu. Nu e exclus, teoretic vorbind, ca românii să fi creat pe ѫ independent de un model străin sau cel puțin să-l fi luat pe ѫ din cărțile sîrbești de redacție bosniacă (unde avea valorile *č* și *ă*) și să-l fi inversat (scriindu-l cu cele două bare laterale în sus și cu bara de mijloc în jos), pentru a-l reda pe *ă*.

Scanned with OKEN Scanner

Născocită de români sau împrumutată de ei de la sîrbi (cu unele modificări), slova ѹ a fost întrebuințată din cele mai vechi timpuri pentru a reda în scris un sunet specific românesc. După părerea lui I.-A. Candrea *(33)*, slova ѹ a fost inventată sau împrumutată de la sîrbi pentru a reda africata ğ în numele românești de persoane și de locuri reproduse în documentele slavonești scrise în țările române. Opinia e fără îndoială greșită, căci nu se împrumută o slovă din cărți scrise în străfundurile Serbiei și puțin cunoscută sîrbilor înșiși și cu atît mai puțin se inventează o asemenea slovă numai pentru a reproduce, cînd și cînd, sunetul ğ în relativ rarele cuvinte românești (în marea lor majoritate nume de locuri și de persoane), care trebuiau consemnate în documente. Pentru a-l reda, cu totul ocazional, pe ğ în asemenea cuvinte, scribii (nu o dată străini) aveau la îndemînă pe г, ж, ч sau combinații de slove ca дч, чж, дж, în măsură să redea satisfăcător sunetul românesc (notații de felul celor de mai sus apar în documente din secolul al XV-lea). Crearea unei slove noi sau chiar numai împrumutarea ei (cu unele modificări) presupune în chip necesar scrierea relativ curentă a limbii române. Numai scriind de mii de ori cuvinte cu ğ, românii au putut simți nevoia de a găsi un echivalent grafic diferit de celelalte slove ale alfabetului chirilic. A fost nevoie, deci, de un exercițiu grafic îndelungat pentru a se simți insuficiența notațiilor curente și a recurge la împrumut sau la crearea unei noi slove. ѹ nu putea apărea în cadrul scrisului slavon cu litere chirilice din țările române, ci numai în cadrul scrisului românesc și anume în momentul cînd acest scris avea o oarecare vechime, o anumită tradiție. Nu e mai puțin adevărat că, în 1454, ѹ este o apariție izolată și ea ar putea fi pusă pe seama unei întîmplări; următoarea ei atestare în documentele slavo-române e din 1466, după care se întîlnește destul de frecvent. Tocmai de aceea, din prudență, apariția ei în texte trebuie plasată în anii 1450—1480. Apariția lui ѹ în documente în anii 1450—1480 constituie o dovadă că înainte de 1480 s-a scris românește cu o anumită consecvență, căci numai la capătul unui proces de o anumită durată s-a putut naște nevoia

Scanned with OKEN Scanner

de a crea sau de a împrumuta o slovă distinctă pentru notarea unui sunet specific românesc.

Faptul că, după 1450—1480, în documentele slave ğ continuă să fie notat prin г, ж etc. nu poate constitui un argument inatacabil împotriva supozițiilor noastre. Întîi, pentru că mulți dintre scribii documentelor slavone erau străini (sîrbi, bulgari, ucraineni); ѹ nu apărea, cel puțin la început, decît la cei ce scriau românește, iar aceștia nu puteau fi decît românii. Nu trebuie, apoi, să ne imaginăm că în a doua jumătate a secolului al XV-lea toți românii foloseau în scris limba lor maternă. Foarte probabil că scrierea limbii române era practicată numai în anumite cercuri, altele decît cele din care se recrutau unii dintre scribii de la curtea domnească. Generalizarea scrierii românești sau cel puțin răspîndirea ei în cercuri mai largi presupune un proces îndelungat care trebuie să se fi extins și asupra secolului al XVI-lea. Se cuvine să menționăm aici că, în documentele slavo-române, notațiile cu ж continuă să apară pînă spre jumătatea secolului al XVI-lea (izolat, și după această dată), în timp ce textele românești ajunse pînă la noi, începînd cu scrisoarea lui Neacșu, nu-l notează pe ğ decît prin ѹ. Faptul e în măsură să ne arate că în primele decenii ale secolului al XVI-lea scrisul românesc se eliberase de sub tutela celui slavon și își ducea existența sa independentă. Avansînd, deci, cu toată rezerva concluziile noastre, socotim drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare românești intervalul 1450—1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd datează textele literare românești care au ajuns pînă la noi, tradiția literară românească putea avea deci (cel puțin în unele regiuni ale țării) o vechime de aproximativ 100 de ani.

Rămîne să mai precizăm care au fost mijloacele prin care s-a perpetuat tradiția literară românească în secolele al XV-lea și al XVI-lea. Tradiția literară presupune în mod obligatoriu existența unor norme, oricît de imperfecte și de labile, ca în orice epocă de început, dar, în fine, a unor norme, a căror transmitere de la o generație la alta poate fi cu greu imaginată în afara unui proces de învățare în școli a limbii române. Ar fi, poate, din cale afară de hazardat să presupunem că limba română ar fi

servit drept mijloc de însușire a cunoștințelor într-o epocă de dominație culturală a slavonei, care era în același timp limbă oficială a bisericii și a cancelariei și era învățată în școli. Nu trebuie să uităm însă că în aceste școli slavona nu putea fi învățată de români decît prin intermediul propriei limbi materne. De justețea acestui punct de vedere ne convinge existența textelor slavone cu traducere românească intercalată.

Aceste scrieri bilingve (psaltiri, apostole, evanghelii, scrieri aprocrife, cărți populare, pravile) cunosc o dispoziție particulară a textului celor două versiuni. Ele nu sînt dispuse pe două coloane, ci sînt împărțite într-un număr mare de porțiuni, fiecare fragment slavon (uneori de cîteva cuvinte) fiind urmat de corespondentul său românesc. Asemenea texte erau numite în secolul al XVI-lea „cu otveat" sau „cu izvod", ceea ce înseamnă că versiunea slavă era însoțită de „răspunsul" ei românesc sau că versiunea românească avea alăturat originalul slavon. După N. Iorga *(103)* și Al. Rosetti *(158),* alăturarea textelor servea la justificarea versiunii românești, pentru a arăta că este canonică și nu conține imixtiuni protestante. P.P. Panaitescu *(145)* crede că adăugirea versiunii românești se făcea pentru a veni în ajutorul preoților, slabi cunoscători ai slavonei, care citeau textele în biserică. După Șt. Ciobanu *(45)* și Șt. Pașca *(146),* textele slavo-române cu traducere intercalată erau destinate pentru a fi folosite în școli la învățarea limbii slavone de către români. Se știe că învățămîntul în vechile școli românești se întemeia, între altele, pe psaltire, pe apostol, pe evanghelie, pe unele cărți populare etc. Texte similare, greco-slavone, erau folosite și de către ruși. Într-o lucrare recentă *(78),* am adus noi argumente în favoarea tezei lui Șt. Ciobanu. Acceptînd acest punct de vedere, primim o explicație plauzibilă a segmentării textelor în scurte fragmente. Faptul că printre textele slavo-române de acest gen există și unele care nu au caracter bisericesc (canonic) constituie de asemenea un argument împotriva celorlalte opinii.

Acceptînd punctul de vedere formulat pentru întîia oară de Șt. Ciobanu, ne putem face o idee asupra modului în care s-a perpetuat tradiția literară românească în epoci dominate pe plan cultural de slavonă. Folosită drept

Scanned with OKEN Scanner

instrument de învățare și de aprofundare a limbii slavone, româna devenea, prin aceasta, obiect, fie și secundar, de studiu, avînd anumite reguli de scriere care trebuiau negreșit deprinse de cei ce urmau școlile timpului, chiar și pentru a putea învăța mai ușor limba de cultură a vremii. Deținem asemenea texte bilingve slavo-române din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și nu avem nici un motiv să ne îndoim că ele au existat înaintea acestei perioade.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

EPOCA VECHE

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1532—1656

Deşi numeroase texte scrise în această perioadă trădează o indiscutabilă preocupare pentru o exprimare corectă şi îngrijită (şi *Cazania a II-a* coresiană, *Cazania* lui Varlaam sau *Noul Testament* sînt numai cîteva dintre exemplele care s-ar putea da), interesul pentru problemele limbii literare abia dacă se manifestă pe plan teoretic. Excepţia, notabilă, o constituie predoslovia *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), în care mitropolitul Simion Ştefan sugerează necesitatea unei limbi literare comune. Servindu-se de analogia, rămasă celebră, dintre monedele care circulă pretutindeni şi cuvintele cunoscute de toţi vorbitorii unei limbi, prelatul ardelean arată: „Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţărîle, aşea şi cuvintele acĕlea sînt bune carele le înţeleg toţi". Acelaşi text conţine unele referiri la problema redării în româneşte a unor cuvinte străine, cum ar fi *synagoga, poblican, gangrena* sau a unor termeni denumind pietre preţioase, veşminte sau arbori. Traducătorii au lăsat întocmai cuvintele de acest fel din original: „noi încă le-am lăsat grecĕşte, pentru că alte limbi încă le-au lăsat aşea".

Fonetică

Vocalism

(1) Toate textele elaborate în Moldova, Transilvania şi Banat reflectă, în proporţii variabile, închiderea lui *e* medial aton la *i: ficior (Palia de la Orăştie), oamini (Evangheliarul de la Sibiu), priiatinul (Noul Testament de la Bălgrad), ucinicu* (Varlaam) etc. Închiderea lui *e* final, în

Scanned with OKEN Scanner

schimb, nu se semnalează decît rar în unele texte cum ar fi *Palia, Codex Sturdzanus, Pravila lui Vasile Lupu,* deşi, în Moldova cel puţin, ne-am fi aşteptat să întîlnim destul de frecvent acest fenomen. Un text de dimensiunile *Cazaniei* lui Varlaam nu-l consemnează niciodată; notăm, în paginile sale, numai grafii de tipul *cade, trĕce* etc. Cu cîteva decenii înainte, *Glosele Bogdan* şi *Pravila ritorului Lucaci* înregistrau, e drept că nu foarte frecvent, fonetismul cu *-i: di, pri, sali, voi* (pentru *voie*) etc. Dacă trecem cu vederea peste cîteva situaţii cu totul izolate, cele două particularităţi nu apar în textele lui Coresi. Mai tîrziu, îndeosebi în tipăriturile muntenești de la Govora, se strecoară cîteva forme cu *-i-: aşijdirea (Pravila de la Govora), ficiorii (Pravila de la Govora), tribuindu-şi (Ceaslovul de la Govora).*

Evoluţia lui *en* la *in* este reflectată de toate textele secolului al XVI-lea. Alături de grafiile cu *in,* apar însă, în proporţii care variază de la un text la altul, şi grafii cu *en.* În majoritatea cazurilor, *en* apare notat atunci cînd este precedat de o labială şi cînd în silaba următoare se găseşte un *e: cuvente* (Lucaci), *împenge* (Coresi), *mente (Psaltirea Voroneţeană,* Coresi), *semenţeei (Psaltirea Scheiană)* etc. În genere, stadiul *in* predomină în textele coresiene şi în *Palia de la Orăştie,* în timp ce în textele scrise în nord *en* se întîlneşte mai frecvent. În prima jumătate a secolului următor, *en* apare din ce în ce mai rar. Într-un text moldovenesc de la jumătatea veacului (*Cazania* lui Varlaam), mai pot fi notate grafii cu *en* (de regulă atunci cînd grupul este precedat de o labială, iar în silaba următoare se găseşte un *e): amente, cuvente* (*cuvinte* apare rar), *cumenecătură* etc.

În cuvinte de tipul *lege,* primul *e* este notat, de regulă, prin semnele chirilice ѣ sau ѧ, care redau, de obicei, un *ea.* Tradiţionale sau acoperind rostiri reale, grafiile cu ѣ sau ѧ sînt concurate în textele secolului al XVI-lea de grafii cu ѥ, care dovedesc reducerea diftongului la *e (ę): beserecă (Psaltirea Hurmuzachi), blîndeţe* (Coresi), *dede (Palia de la Orăştie), hrăneşte* (Coresi) etc. Grafiile cu *e* sînt, în general, rarisime în tipăriturile româneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Numai în mod excepţional se notează într-un text de dimensiunile *Cazaniei* lui Varlaam rostirea cu *e: acele, creşte.*

Scanned with OKEN Scanner

În schimb, rostirea cu *e* se întîlnește la tot pasul în *Alexandria*, copiată în 1620 de popa Ion Românul în Șimpetrul Brașovului: *beserecă, dede, lege, peşte* etc.

Dacă trecerea lui *eá* la *e* (*leage* > *lege*) apare notată în texte provenind din toate regiunile țării, reducerea aceluiași diftong cînd se află la sfîrșitul cuvîntului cunoaște o răspîndire limitată la anumite zone ale Dacoromaniei. Fără a apărea cu o insistență prea mare, *-e* a fost notat în texte scrise în Moldova, Transilvania și Banat: *be (Evangheliarul de la Sibiu), me (Psaltirea Scheiană), va pute* (Lucaci), *re (Manuscrisul de la Ieud)* etc. Tipăriturile muntenești nu consemnează fenomenul, la fel două texte apărute în Transilvania și Moldova, *Noul Testament de la Bălgrad* și *Cazania* lui Varlaam, în care nu se întîlnesc decît exemple cu *-ea*.

Grafiile cu *-u*, reproducînd fără îndoială, cel puțin în unele cazuri, o pronunțare reală, se întîlnesc în texte provenind din toate regiunile țării, de-a lungul întregii perioade de care ne ocupăm, alături de grafii care nu-l notează pe *-u*: *aflatu (Psaltirea Scheiană), domnu* (Varlaam), *jidovescu (Palia de la Orăștie), învîrtoșu* (Coresi), *semnu (Noul Testament de la Bălgrad), simtu* (Lucaci) etc. În aceleași texte, sînt consemnate numeroase grafii fără *-u*: *dvorbăsc* (Varlaam), *fecior* (Lucaci), *legat* (Coresi), *omul (Psaltirea Scheiană), scoțînd (Noul Testament de la Bălgrad)* etc. De regulă, *-u* apare notat mai frecvent în manuscrise decît în tipărituri, unde prezența sa e rară. Un text de importanța *Codicelui Voronețean* conține aproape peste tot numai grafii cu *-u (giudețu, omulu* etc.).

Consonantism

(2) Palatalizarea labialelor este consemnată destul de rar în textele elaborate în perioada de care ne ocupăm. Este vorba mai cu seamă de palatalizarea labiodentalei *f* în stadiul *h'*. Alterarea celorlalte labiale se întîlnește în mod excepțional în documente; textele literare nu oferă exemple cu *p, b, m* și *v* alterați. *h'* apare rar în secolul al XVI-lea, în texte ardelenești și moldovenești: *heru (Psaltirea Voroneţeană), hiastră (Glosele Bogdan), hină* (Lucaci). Nu sînt prea frecvente nici atestările ardelenești din secolul al XVII-lea: *heare (Manuscrisul de la Ieud),*

veți hi (Codicele Todorescu). În Moldova, notațiile cu *h* cunosc o reală creștere în această perioadă. În *Cazania* lui Varlaam *h* e consemnat curent în exemple ca *hează, hire* etc. Tipăriturile coresiene, textele bănățene și cele sud-vest ardelenești *(Noul Testament de la Bălgrad)* nu înregistrează fenomenul palatalizării lui *f*. După 1600, *h'* e notat cu totul sporadic în unele texte muntenești: *va hi (Tîrnosanie), răshirară* (Moxa).

Palatalizarea dentalelor nu apare în textele bănățenești și ardelenești de nord, scrise cu alfabet chirilic, deși, în mod cert, în teritoriile de peste munți fenomenul era mai vechi decît secolul al XVI-lea. Nedispunînd de semne speciale pentru a nota pe *t, d* și *n* palatalizați, grafia chirilică nu putea reda această importantă particularitate dialectală. Palatalizarea lui *n* apare notată într-un text bănățean-hunedorean, scris cu litere latine și ortografie maghiară, de la jumătatea secolului al XVII-lea, *Cartea de cîntece,* copiată de G.S. de Agyagfalva: *krestenyi, tsenye* (= cine).

ń apare trecut la *į* în textele muntenești, moldovenești și, după 1600, și în cele nord-ardelenești, menținîndu-se neîntrerupt de-a lungul întregii perioade în Banat-Hunedoara, unde se întîlnesc curent grafii ca *cunele (Palia de la Orăștie), puny* (Șt. Fogarasi), *pustinea (Evangheliarul de la Sibiu)* etc.

Ca și *ń,* grupul consonantic *cl'* s-a menținut, sporadic, în Banat-Hunedoara, unde, la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost consemnată grafia *cleilor* (tipărit: *cleirol;* Șt. Fogarasi). În secolul precedent, singurul exemplu cu *cl'* provine din *Codicele Voronețean: cleamă-se.* Nu deținem, în schimb, nici un text literar care să ateste conservarea lui *gl'.*

(3) Rostirea dură a consoanelor *s, dz, z, ț* se întîlnește destul de frecvent în textele scrise în Moldova, Transilvania și Banat, fără a fi însă nicăieri generală. Iată cîteva exemple: *adusără (Noul Testament de la Bălgrad), brață (Alexandria), dzîse (Codicele Voronețean), oțăt (Codicele Sturdzan), să păzască* (Varlaam), *sară (Evangheliarul de la Sibiu).* Dacă asemenea rostiri nu pot fi notate decît în mod cu totul excepțional în textele muntenești din secolul al XVI-lea. în prima jumătate a veacului următor

Scanned with OKEN Scanner

rostirea dură a lui *s, z, ț* se întîlnește în cărțile tipărite în Oltenia (la mănăstirea Govora): *oțăt (Pravila), să slobozască (Cazania),* în *Cronograful* lui Moxa: *țapănă, zîua* și în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul: *sară, țapă, zamă,* amîndouă opere datorate unor olteni.

Un aspect în bună măsură asemănător ne oferă textele în privința rostirii dure sau moi a labialelor. Și de această dată, rostirile moi constituie o caracteristică a textelor muntenești. Exemplele prezentînd labiale dure sînt rare la Coresi, dar se înmulțesc în tipăriturile oltenești din jurul anului 1640: *să margă, să stropască (Cazania de la Govora), să izbăvască, să potopască (Ceaslovul de la Govora).* Sînt de citat, de asemenea, *izbăvască, lovască, trupască* din *Cronograful* lui Moxa, precum și *păscariu, tocmală* din *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, ambii olteni. În tipăriturile tîrgoviștene din jurul anului 1650 asemenea grafii nu se mai întîlnesc. Prezența labialelor dure în textele nordice se constată în mod curent de-a lungul întregii perioade; a se vedea, de exemplu, grafiile *iubăsc* (Lucaci), *mărgînd (Codicele Voronețean), potopască (Psaltirea Voronețeană), să proslăvască* (Varlaam), *urmadză (Manuscrisul de la Ieud).* Textele bănățene-hunedorene și cele tipărite la Bălgrad la jumătatea secolului al XVII-lea prezintă o alternanță de rostiri moi și dure, de exemplu: *merg — mărgînd (Palia de la Orăștie, Noul Testament de la Bălgrad).* În mod neașteptat, ținînd seama de repartiția geografică a rostirilor moi și dure în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în textele rotacizante apar și grafii care notează rostirea moale a labialelor: *meargă (Codicele Voronețean), veșmînt (Psaltirea Scheiană)* etc.

Singurele lucrări în care a fost consemnată rostirea dură a lui *d* sînt cele muntenești. Și aici exemplele sînt rare. Astfel, la Coresi apare grafia *dămîneață (Molitvenicul),* care acoperă o rostire dură a lui *d,* urmată de velarizarea lui *e* următor. După 1600, exemplele devin ceva mai numeroase: *dă, dăspart, dăspuiați (Pravila lui Matei Basarab).* În documentele de cancelarie, fenomenul se întîlnește, de asemenea, mai des: *dă, dănaente, dîn.*

O situație diferită prezintă, în schimb, rostirea consoanelor *ș* și *j.* Textele muntenești, bănățenești și sud-vest ardelenești reflectă o oscilație între cele două rostiri (moale și dură), atunci cînd *ș, j* sînt urmați de *e, i: grije, ieși-*

Scanned with OKEN Scanner

vor — cerșînd, deșărt, la Coresi, *cenușe, am greșit — cenușă, roșiu,* în *Palia de la Orăștie, grije — grijă,* în *Noul Testament de la Bălgrad.* În textele elaborate în Moldova și în Transilvania de la nord de Mureș, norma o constituie rostirea moale a celor două consoane: *grije, ieșiră* (Varlaam), *ușe (Psaltirea Scheiană)* etc. Este interesant de observat că, spre 1650, în Moldova se notează, deocamdată destul de rar, rostirea dură a celor două consoane, în special în textele juridice. Astfel, în *Pravila lui Vasile Lupu* se întîlnesc rostiri ca *înșălăciune, grijă, mișăl.*

Rostirea dură a lui *ș, j,* înaintea diftongului *ea,* cînd în silaba următoare se găsea un *e,* este caracteristică textelor elaborate în Țara Românească și Banat-Hunedoara: *greșaște* (Coresi), *grijaște (Coresi, Cazania de la Govora), slujaște, șarpe (Palia de la Orăștie).* Tipăriturile apărute la Bălgrad spre 1650 prezintă alternanța rostirilor moi și dure: *grijĕște — grijaște*[1] *(Noul Testament de la Bălgrad).* În Moldova nu descoperim, în schimb, decît rostiri moi: *greșĕște* (Varlaam), *slujĕște* (Lucaci, Varlaam). Textele rotacizante notează de regulă rostirea moale a celor două consoane: *jĕlea (Psaltirea Hurmuzachi), șĕde (Psaltirea Scheiană), șĕpte (Psaltirea Voronețeană),* alături de care apar și grafii de tipul *grijaște (Codicele Voronețean), șarpe (Psaltirea Scheiană).* Asemenea rostiri nu se întîlnesc în celelalte texte scrise în Transilvania de nord în perioada de care ne ocupăm.

(4) O caracteristică a textelor muntenești o constituie evoluția africatei *dz* la fricativa *z,* care se întîlnește peste tot: *auzi* (Coresi, *Cazania de la Govora), zi (Mistirio), zilele* (Coresi). Tot pe *z* îl prezintă tipăriturile bălgrădene din anii 1640—1656, alături de care mai poate fi întîlnit și *dz,* ca și în *Codex Sturdzanus,* unde, însă, *dz* este predominant. *Palia* bănățeană are, în mod normal, *dz: Domnedzeu, dzi, dziseră;* grafiile cu *z* se datoresc tipografilor munteni. Textele scrise în nordul țării ne oferă numai grafii cu *dz: dzise (Codicele Voronețean), dzua (Psaltirea Scheiană), să îmblîndzască* (Varlaam), *spudză (Manuscrisul de la Ieud).*

[1] Prin *ĕ* au fost redate slovele ѣ și ѧ, aflate în poziție „moale" (*e*), care au în acest caz valoarea *ea* sau *ę*.

Scanned with OKEN Scanner

O mare asemănare cu *dz-z* prezintă repartiţia pe texte a africatei *ğ* şi a fricativei *j*, rezultată din aceasta. Textele munteneşti îl notează pe *j*: *ajutoriu* (Coresi), *judecăţi (Cazania de la Govora)* etc., iar cele elaborate în nord pe *ğ*: *agiută* (Varlaam), *giudeţu (Codicele Voroneţean)* etc. Cărţile bălgrădene merg de această dată cu nordul: *agiunge, să giuca (Noul Testament de la Bălgrad)*. Textele bănăţene notează de asemenea pe *ğ*: *gios (Evangheliarul de la Sibiu), giurară (Palia de la Orăştie), gsudeka* (Şt. Fogarasi). *Codicele Sturdzan* prezintă un amestec de *ğ* şi *j*, cu predominarea netă a africatei.

(5) Rotacismul lui *n* intervocalic apare consemnat exclusiv în textele redactate în nordul ţării. Textele rotacizante îl consemnează curent: *cîri (Psaltirea Scheiană), mîrule (Psaltirea Hurmuzachi), punrea (Codicele Voroneţean), sunrară (Psaltirea Voroneţeană)*. Mai rar este consemnat fenomenul în textele scrise în nordul Moldovei (Bucovina) şi în zona centrală a Transilvaniei (unde alături de formele rotacizante apar destul de frecvent şi forme cu *-n-*): *adurătură (Glosele Bogdan), împreură* (Lucaci), *lura (Codicele Sturdzan)*. Două din textele *Manuscrisului de la Ieud*, alcătuit în anii 1620—1630, notează destul de frecvent pe *-r-*: *depreură, lumiriei* etc. După 1640, fenomenul dispare practic din textele literare. Tipăriturile moldoveneşti din anii 1643—1646 nu-l consemnează. Sporadic, rotacismul a fost atestat într-o copie a *Cazaniei I* şi a *Molitvenicului* diaconului Coresi, executată în jurul anului 1641 lîngă Beiuş, prin urmare în vecinătatea Munţilor Apuseni: *fîntîră, pîră* (=pînă).

Notarea lui *r̄* („lung“) ne întîmpină destul de des în textele rotacizante: *amarră, rriu (Psaltirea Hurmuzachi), rruşine (Psaltirea Scheiană)* etc. şi mult mai rar în *Palia de la Orăştie: curra, urrîia, Glosele Bogdan: rrăpezi, rrău, Pravila ritorului Lucaci: hotarrele, Manuscrisul de la Ieud: amărrĕşte* şi *Cazania lui Varlaam: erra, rrău*.

Morfologie

(1) Textele literare scrise în perioada 1532—1656 prezintă o serie de construcţii perifrastice în domeniul morfologiei verbului. Aflate uneori în concurenţă cu formele

Scanned with OKEN Scanner

sintetice echivalente, construcţiile perifrastice tind să se substituie acestora şi reuşesc adeseori, ceea ce are drept urmare o accentuare a caracterului analitic al structurii românei literare.

Textele literare nu ne permit să observăm nici un indiciu al folosirii mai frecvente a perfectului compus în dauna perfectului simplu. Dimpotrivă, în majoritatea scrierilor, formele perfectului simplu sînt folosite cu predilecţie, chiar în situaţii în care, în zilele noastre, am fi înclinaţi să apelăm la perfectul compus. Într-o serie de traduceri din slavonă, perfectul simplu românesc redă aoristul slav, de aici preponderenţa numerică a perfectului simplu în textele religioase traduse. Într-un text original, cum este cronica lui Ureche, perfectul simplu se întîlneşte mai rar, fără ca totuşi folosirea sa să poată fi socotită drept accidentală. Dacă ţinem seama de faptul că documentele contemporane textelor de mai sus apelează sporadic la perfectul simplu, nu sîntem departe de adevăr afirmînd că menţinerea acestui timp, cel puţin în unele texte literare, se datorează într-o oarecare măsură tradiţiei, încă din prima epocă a istoriei limbii literare.

La mai mult ca perfectul indicativ, alături de formele sintetice, moştenite din latină (paradigma *cîntase, cîntaseşi, cîntase, cîntasem, cîntaset, cîntase),* consemnate în toate textele, apar, cu o frecvenţă variabilă de la o zonă la alta, construcţii formate din perfectul compus al verbului *fi* şi participiul verbului de conjugat (tipul *am fost cîntat, ai fost cîntat, au fost cîntat* etc.): *am fost cugetat* (Coresi), *au fost giuruit* (Varlaam), *au fost început* (Ureche), *au fost lăsat* (Coresi), *au fost poruncit (Palia de la Orăştie)* etc.

Numeroase sînt construcţiile perifrastice de viitor notate în texte. Alături de construcţia curentă în toate scrierile, alcătuită din prezentul auxiliarului *vrea* şi infinitivul verbului de conjugat: *voiu, veri, va, vrem (văm, vom), vreţi (veţi), vor cînta,* au mai fost consemnate construcţii formate din prezentul verbului *vrea* + conjunctivul: *voiu să viiu, va să sărute* (Coresi) etc., din prezentul verbului *fi* + gerunziu: *voiu fi bătînd (Palia de la Orăştie), va fi avîndu* (Lucaci) sau din prezentul verbului *avea* + infinitivul: *am a bea* (Coresi).

Cele mai vechi texte românești mai notează forma sintetică de condițional prezent în *-are (-ere, -ire), -ari (-eri, -iri), -are (-ere, -ire), -arem (-erem, -irem), -aret (-eret, -iret), -are (-ere, -ire): întrare (Psaltirea Voroneţeană), ascultari* (Coresi), *lucrare* (Coresi), *rădicarem (Psaltirea Scheiană), cîntaret* (Coresi), *păzire* (Coresi). Forma perifrastică construită din auxiliarul *aș, ai, are (ară), am, ați, are (ară)* + infinitivul verbului de conjugat este larg răspîndită. După 1600, forma sintetică dispare din texte.

(2) În ceea ce privește marcarea categoriilor gramaticale, ne vom opri pentru început asupra pluralului femininelor. Numeroase substantive care primesc astăzi desinența *-i* prezintă în anii 1521—1656 desinența *-e*, ceea ce este o dovadă că tendința de marcare a pluralului substantivelor prin trecerea femininelor în clasa substantivelor cu pl. în *-i* era la începuturile sale. Iată numai cîteva exemple (ele sînt foarte numeroase): *cărămide (Palia de la Orăștie), grădine (Psaltirea Hurmuzachi), nunte, săgețe* (Coresi), *talpe* (*Psaltirea Scheiană,* Gr. Ureche) etc. Mai rare sînt cazurile cînd femininele prezintă plurale în *-i* neacceptate azi de limba literară: *fieri* (=fiare; *Codicele Sturdzan), pietri (Psaltirea Scheiană, Alexandria,* 1620, Varlaam, *Noul Testament de la Bălgrad).* Nu o dată, de la un text la altul, substantivele prezintă forme cu *-e* sau cu *-i: balte (Psaltirea Scheiană) — bălți (Palia de la Orăștie), giudecate (Psaltirea Scheiană) — giudecăți (Palia de la Orăștie), viațe (Psaltirea Scheiană) — vieți (Psaltirea Voroneţeană).*

Legată de înlocuirea desinenței *-e* prin *-i* la plurarul femininelor este apariția alternanței *a/ă* la pluralul și la genitiv-dativul singular al acestor substantive. Între pl. *balte* și pl. *bălți* se plasează, ca o formă intermediară, pl. *balți.* Formele cu *a* sînt răspîndite, în secolul al XVI-lea, mai cu seamă în textele rotacizante și în special în *Codicele Voroneţean,* unde sînt singurele folosite: *bogătaților (Psaltirea Hurmuzachi), caile, carți (Codicele Voroneţean), giudecarile (Psaltirea Voroneţeană)* etc. La Coresi, asemenea forme sînt rare: *corabii (Tetraevanghelul), parți (Psaltirea,* 1577). Numărul formelor de acest fel este într-un regres sensibil după 1600. Textele sudice (muntenești) nu le consemnează decît cu totul izolat. Scrierile provenind din Moldova și din teritoriul de dincolo de Carpați le

Scanned with OKEN Scanner

înregistrează uneori, dar raportul dintre formele cu *-a-* și cele cu *-ă-* este net în favoarea acestora din urmă. Varlaam scrie curent *bucăți, bunătăți, răutăți.* Totuși în *Cazanie* mai apar forme ca *parți(le) și carți* (dublat însă de *cărți*). Pluralul *sabii* se întîlnește în *Noul Testament de la Bălgrad*; tot aici însă *părți* etc.

Cele mai vechi texte românești (traducerile psalmilor și ale apostolului) nu consemnează, decît cu totul excepțional, folosirea prep. *pre* pentru marcarea acuzativului numelor de persoană. *Pre* apare rar în *Codicele Sturdzan* și în *Tetraevanghelul lui Coresi* și destul de frecvent în texte apărute după 1580 *(Palia, Cazania II, Psaltirea,* 1588—1589). Oscilații se întîlnesc și în aceste texte, uneori chiar în cuprinsul aceleiași fraze: *cine va cinsti acesta, pre Dumnezeu Tatăl cinstește* (Coresi). După 1600, regula e notarea lui *pre* la acuzativ, ceea ce nu înseamnă că acuzative fără *pre* nu sînt de întîlnit. Astfel în *Cazania* lui Varlaam poate fi notat un exemplu ca: *pre tine am avut agiutoriu,* alături de altul care nu îl prezintă pe *pre: mene nu mă trage inima.*

Toate textele literare notează formele variabile ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale.* Lucrările care văd lumina zilei în Banat, Transilvania și Moldova consemnează însă în mod frecvent și pe *a* invariabil: *a*[l] *blîndzilor (Psaltirea Scheiană), a*[i] *sei (Evangheliarul de la Sibiu), a*[i] *feciorului* (Lucaci), *a*[le] *lui Neftali (Noul Testament de la Bălgrad)* etc.

Nu întîlnim forme de imperfect pers. 1 sg. în *-m,* deși inovația se semnalează la nivelul graiurilor dacoromâne (muntenești) din prima jumătate a secolului al XVII-lea: *îmbla (Psaltirea Scheiană), fugie (Alexandria,* 1620), *știia* (Coresi) etc. Cea dintîi atestare a unei forme de imperfect pers. 1 sg. în *-m* provine din *Cazania de la Dealu* (1644): *sfîrșiiam.* Nu sînt consemnate în textele secolului al XVI-lea nici formele de imperfect pers. 3 pl. în *-u: era (Evangheliarul de la Sibiu), spunea* (Coresi) etc. Cea mai veche atestare a formelor analogice în *-u* datează din 1608: *ieraö, leszaö, pouezтuiaö (Predica* lui F. Lovas, scrisă în grai bănățean). Și celelalte atestări ale fenomenului se recoltează din scrieri bănățene-hunedorene: *jerau* (Șt. Fogarasi), *merdsew* (=mergeau; G. S. de Agyagfalva).

Scanned with OKEN Scanner

Tot în domeniul morfologiei verbului, vom observa prezența generală a formelor de perfect simplu pers. 1 și 2 pl. fără *-ră-: fum* (Varlaam), *giucatu (Psaltirea Scheiană), răposăm* (Coresi), *ținum (Palia de la Orăștie)* etc.

Toate textele secolului al XVI-lea, ca și cele din prima jumătate a secolului următor, dealtfel, consemnează la perf. compus pers. 3 sg. forma *au* a auxiliarului: *au aprins* (Varlaam), *au dat (Evangheliarul de la Sibiu), au făcut* (Coresi), *au fost (Codicele Voronețean)* etc. În textele muntenești își face loc, deocamdată cu timiditate, forma *a: a fost* (Coresi, *Pravila lui Matei Basarab*), *a născut (Pravila lui Matei Basarab)*. În *Alexandria* apare sporadic forma *o: o fost.*

(3) În ceea ce privește tendința de regularizare (uniformizare) a paradigmelor, vom observa, în domeniul morfologiei substantivului, normalizarea pluralului aberant al femininului *mînă,* care, așa cum am văzut, prezenta forma de nom.-ac. *mînu(le).* Noua formă în *-i (mîni, mîini)* apare în textele sudice (în tipăriturile coresiene, ca și în cele apărute în anii 1640—1650 la Govora și Tîrgoviște), în timp ce scrierile elaborate sau copiate în regiunile de nord al Dacoromaniei continuă să apeleze la vechea formă etimologică (textele rotacizante, *Pravila* lui Lucaci, *Manuscrisul de la Ieud, Cazania lui Varlaam* etc.; în ultima dintre ele apare, rar, și forma analogică). Texte ca *Palia de la Orăștie* și *Noul Testament de la Bălgrad* prezintă un amestec de forme etimologice și analogice, ceea ce nu trebuie să ne surprindă dacă ținem seamă de teritoriul de expansiune atins de cele două forme la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor. Neașteptate sînt însă formele cu *-i* în unele dintre textele rotacizante, cum ar fi *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Hurmuzachi.* Greu explicabilă este și prezența formei nordice *menurille* (= mînurile) într-un text bănățean de la jumătatea secolului al XVII-lea (*Catehismul* lui Fogarasi).

Toate textele scrise în anii aceștia cunosc la gen.-dat. sg. al demonstrativelor *(a)cest(a)* și *(a)cel(a)* formele *(a)cestii, (a)ceii.* Formele refăcute, astăzi literare, apar în două texte: *aczesztey (Fragmentul Todorescu)* și *acestei (Manuscrisul de la Ieud).*

Formele verbale iotacizate sînt singurele cunoscute în textele rotacizante, tipăriturile lui Coresi, *Pravila* lui Lucaci, precum și în toate textele muntenești, moldove-

Scanned with OKEN Scanner

nești și nord-ardelenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea (o excepție: *pun* în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul): *să cadz (Psaltirea Scheiană), să împarță* (Lucaci), *puiu* (Coresi), *spuiu* (Varlaam), *să trimață (Cazania de la Govora), să vadză (Codicele Sturdzan)* etc. Formele verbale cu *n* refăcut apar sporadic, alături de cele iotacizate, în textele scrise în Banat—Hunedoara în secolul al XVI-lea: *să se cuvină (Palia de la Orăștie), spun (Evangheliarul de la Sibiu), să se țină (Palia de la Orăștie), se vin (Evangheliarul de la Sibiu), (să) vină (Palia de la Orăștie)*. Întîia atestare a unei forme cu *t* refăcut o înregistrăm tot într-un text bănățean din secolul al XVI-lea: *scot (Evangheliarul de la Sibiu)*. În prima jumătate a secolului al XVII-lea formele verbale cu dentală refăcută apar curent în textele bănățene-hunedorene: *sze o cine* (= să o țină), *kred* (Șt. Fogarasi), *pot* (M. Halici-senior), *sze vade* (Șt. Fogarasi), *win* (G. S. de Agyagfalva). *Să vină* a mai fost notat în *Alexandria* din 1620, copiată de popa Ion Românul după o versiune de proveniență hunedoreană, și în *Noul Testament de la Bălgrad*, unde pare a fi, de asemenea, o infiltrație bănățeană-hunedoreană.

Formarea cuvintelor

O particularitate a textelor scrise în perioada de care ne ocupăm o constituie numărul mare al verbelor neprefixate. Asemenea formații se întîlnesc în scrieri de diversă proveniență dialectală, recoltîndu-se în special din textele nordice: *bătrîni (Psaltirea Scheiană, Alexandria,* 1620), *blînzi* (Coresi), *crunta* (Coresi), *mulți, neca (Psaltirea Scheiană). podobi (Alexandria), tîlni (Palia de la Orăștie,* Varlaam), *tîmpla (Codicele Voronețean, Noul Testament de la Bălgrad).* Fenomenul invers, al prefixării unor verbe astăzi folosite fără prefix, poate fi de asemenea întîlnit. Vom atrage atenția, în această privință, asupra unor formații cu pref. *a-*, rare chiar în secolul al XVI-lea și căzute complet în desuetudine astăzi: *abirui (Codicele Sturdzan), apuți (Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi,* Coresi), *aspune* (Coresi). Un alt afix arhaic, care se întîlnește în secolele al XVI-lea și al XVII-lea este sufixul colectiv *-ame: mișelame*

Scanned with OKEN Scanner

(Coresi), *voinicame* (Coresi, *Codicele Todorescu*). În general, numărul formațiilor prefixate și sufixate notate în texte, mai cu seamă în secolul al XVI-lea, este neașteptat de mare. În parte, această abundență a derivatelor se explică prin eforturile oamenilor de cultură de a exprima noțiuni abstracte (absolut necesare pentru traducerea unor texte literare) și prin dificultățile reale de care ei se izbeau încercînd să-și atingă scopul. Din rîndul acestor formații se detașează, prin frecvența apariției în texte, formațiile prefixate cu *ne-: negata* (Coresi), *negîndire (Psaltirea Hurmuzachi)* etc. și cele realizate cu sufixul *-ură: adăpostitură, adevărătură* (Coresi), *asemănătură (Palia de la Orăștie), cugetătură* (Coresi) etc. Compusele, în genere calchiate după modele slavone, servesc adeseori pentru exprimarea unor noțiuni abstracte: *burătate-cinstitoriu* (= pios; *Codicele Voronețean*), *om-iubire* (=umanitate; Coresi), *bună-govire* (=pietate; Coresi), *mare-frumusețe* (=magnificență; *Psaltirea Scheiană)* etc.

Sintaxă

După o afirmație a lui O. Densusianu *(59)*, reluată ulterior de Al. Rosetti *(158)* și de alți cercetători, primele noastre monumente literare prezintă structuri sintactice profund diferite, după cum sînt traduceri din slavă sau maghiară ori sînt texte originale. După Densusianu am fi avut, în secolul al XVI-lea, un adevărat „dualism sintactic": textele traduse au fost profund influențate de sintaxa originalelor, în special în privința regimului verbal, al constituirii frazelor și al topicii, fiind, practic, inutilizabile pentru cunoașterea sintaxei limbii române, în timp ce textele originale (în speță, documentele de tot felul) s-ar plasa mult mai aproape de limba vorbită a epocii. Justă, în esența ei, observația lui Densusianu necesită unele precizări și completări. E un lucru incontestabil că textele traduse au suferit o sensibilă influență din partea originalelor, mai evidentă în primele versiuni românești ale cărților sfinte *(Psaltirea, Evanghelia, Apostolul)* și mult mai atenuată în cele realizate la finele secolului al XVI-lea *(Palia, Cazania a II-a)* și în prima jumătate a celui următor (textele omiletice moldovenești și munte-

Scanned with OKEN Scanner

neşti, *Noul Testament de la Bălgrad).* Nu tot ce pare a fi neromânesc în sintaxa acestor texte trebuie atribuit urmării servile a textului slav. În exemple de dislocări sintactice ca: *se rugăciuni facă spre elu (Codicele Voroneţean)* sau *ce-au el făgăduit (Fragmentul Todorescu)* originalele (slav şi, respectiv, maghiar) nu explică procedeul sintactic „străin" din versiunile româneşti. Lucrurile devin şi mai clare dacă ne adresăm prefeţelor şi epilogurilor unor tipărituri din secolul al XVI-lea. Fiind vorba, în majoritatea cazurilor, de texte originale, ne-am aştepta ca sintaxa lor să fie în întregime „românească". Or, şi în aceste texte întîlnim construcţii de felul celor semnalate mai sus. Nici în documente nu sînt absente asemenea procedee sintactice, cum recunoaşte însuşi Densusianu: „on y découvre certaines formules, certaines tournures, reproduisant de près celles qui nous sont connues des textes slaves". Afirmaţia lui Densusianu, coroborată cu observaţiile formulate mai sus, ne permite să distingem în textele secolului al XVI-lea un anumit manierism sintactic, care tindea să confere o structură aparte, opusă limbii vorbite, mesajului literar. Se poate spune, aşadar, că unele dintre aşa-numitele particularităţi neromâneşti nu sînt consecinţa unei lipse de tradiţie literară, ci mărturisesc tocmai despre existenţa unei asemenea tradiţii, chiar dacă ea putea să nu fie foarte veche.

Observaţia lui Densusianu, amendabilă, după cum se vede, în unele puncte, are meritul de a ne atrage atenţia asupra faptului că în epoca veche sintaxa, ca şi lexicul, suferă o dublă înrîurire: a vorbirii populare, avînd regulile ei proprii de organizare a mesajului, şi a unui model cult, variabil în cursul timpului şi urmărind, cel mai adesea, să organizeze mesajul altfel decît în vorbirea populară, prin mijloace de construcţie specifice.

O distincţie exactă între procedeele celor două maniere sintactice nefiind întotdeauna posibilă, ne mărginim să prezentăm în continuare cîteva dintre particularităţile sintaxei literare româneşti din perioada de care ne ocupăm, aducînd precizările de rigoare acolo unde ne putem pronunţa cu oarecare certitudine.

De provenienţă populară, mai degrabă decît imitată după slavonă, cum socotesc unii cercetători, ni se pare a

Scanned with OKEN Scanner

fi reluarea printr-un pronume personal a subiectului: *fierile, cîndu se satură de bucate, iale se duc (Palia de la Orăştie)* sau a propoziţiei subiective: *cine mă face sănătos, elu-mi zice* (Coresi).

Aceleiaşi înrîuriri putem să-i atribuim numeroasele cazuri de acord prin *atracţie: ceriul şi pămîntul va trĕce (Manuscrisul de la Ieud)* şi prin *înţeles: Toată mulţimea iudeilor supărară-mă (Codicele Voroneţean)* al predicatului cu subiectul.

Atributul adjectival primeşte articolul hotărît în situaţii în care în limba literară de astăzi nu se articulează: *chinului celuia reului (Codicele Voroneţean), luminatul mitropolitul* (Coresi), *frîmseţea ceaia marea (Manuscrisul de la Ieud).* Cînd substantivul determinat se găseşte la cazul genitiv sau dativ, atributul adjectival nu este întotdeauna acordat: *întrămătura besereceei sfîntă a românilor (Palia de la Orăştie), mîncăriei acea porcească* (Varlaam). Atributul substantival este exprimat uneori prin prep. *de* + acuzativul, şi nu prin genitiv: *vînzătoriul de cetate, zioa de moarte* (*Alexandria,* 1620). Tot aici menţionăm folosirea destul de frecventă a dativului adnominal: *era fecior lui Ştefan Vodă* (Gr. Ureche).

Apoziţia apare acordată într-o serie de cazuri: *rugăciurea Isaieei prorocului (Psaltirea Voroneţeană), a Domnului nostru, a lui Isus Hristos (Noul Testament de la Bălgrad),* dar situaţii cînd regula nu se respectă sînt, la rîndul lor, prezente: *o deadem lu Coresi diaconul* (Coresi), *lu Avraam, părintele nostru (Psaltirea Scheiană).*

Cazurile de încălcare a acordului, semnalate mai sus, par a fi consecinţa urmării limbii vorbite.

Anticiparea sau reluarea complementului direct sau indirect prin formele neaccentuate ale pronumelui personal nu este obligatorie în texte literare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi din prima jumătate a celui următor: *mie tare plăcură* (Coresi), *Cîntecul lu David ce el cînta Domnului (Psaltirea Scheiană), nu este ţie milă* (*Alexandria,* 1620), *închise pre el* (Coresi). Pot fi citate şi exemple construite ca în româna modernă: *dă-ne noao astăzi, ce-l legă pre el* (Coresi). După unii învăţaţi (Densusianu, *59,* Rosetti, *158*), construcţiile fără anticipare sau reluare ar trăda influenţa originalelor străine, dar faptul

Scanned with OKEN Scanner

nu este foarte sigur (Densusianu însuși îl formulează cu rezervă).

Într-o măsură mai mare în textele nordice decît în cele sudice, complementul direct este exprimat uneori prin infinitiv și nu prin conjuntiv: *veți începe a săpa (Manuscrisul de la Ieud), veni-va . . . a judeca viii și morții (Codicele Sturdzan), vrut-au . . . a te vedea derept* (Coresi).

Textele pun în lumină, nu o dată, apelul frecvent la coordonare și, în special, la coordonarea copulativă prin *și*, întocmai ca în graiurile populare. Faptul poate fi observat curent într-un roman popular cum e *Alexandria* din 1620, din care a fost citată o frază ca: *Și merse Levcaduș și împlu păhar de vin și bägă și otravă în păhar; și-l beu Alexandru setos și să precepu și zise . . .* Abundența coordonatelor copulative introduse prin *și* a fost notată și în alte texte contemporane.

În ceea ce privește subordonarea la nivelul frazei, observăm o mare varietate a elementelor conjuncționale, chiar dacă o raportăm la limba literară de astăzi. Cercetările Mioarei Avram *(7)* au pus în lumină caracterul savant al unora dintre ele. Din dorința de a preciza modul de exprimare a diverselor raporturi sintactice și pentru a avea siguranța că exprimă clar raportul la care se gîndește, vorbitorul sau scriitorul vechi recurge la formații *ad-hoc,* adesea cu cumul de mărci. Orientarea aceasta se plasează în contrasens cu tendința graiurilor populare de a simplifica inventarul de elemente conjuncționale, prin adoptarea unor conjuncții-tip. Cu titlu de exemplu, citäm, după aceeași cercetătoare, cîteva din elementele conjuncționale specifice avînd circulație în anii 1550—1650: *i(u)o, vareunde* (propoziția de loc), *mainte ca să, ainte de, ainte pînă nu, mainte pînă nu* și chiar *ainte de ce pînă încă nu* (propoziția temporală), *dereptu că, dereptu căce, dereptu căce că* (propoziția cauzală), *ca cum, ca cînd* (propoziția comparativă-condițională), *să, derept să, derept ce să* (propoziția finală), *cum, așa cum, pînă atîta cum* (propoziția consecutivă), *să, săva* (propoziția condițională), *să, derep ce amu ca să, încă macară și . . . să* (propoziția concesivă). Caracterul nefiresc, artificial al unora din formațiunile citate iese la lumină de la prima ochire.

O particularitate demnă de relevat a textelor literare din această perioadă (și care va continua să apară și mai tîrziu) este modul de construire a negației. Dubla negație, generală în româna actuală, nu este obligatorie în vechiul scris românesc. Alături de exemple ca *nime să nu plîngă (Codicele Sturdzan), nici un bine nu putem face* (Coresi), se întîlnesc situații cînd verbul nu este însoțit de adverbul *nu: nice cu mîniia ta pedepsi mene (Psaltirea Scheiană), nemunuia să spuneți ce fu* (Coresi) După anumiți autori, unele dintre construcțiile cu negație simplă s-ar explica prin influența originalelor străine.

Un rezultat al înrîuririi limbii vorbite îl constituie numeroasele *anacoluturi* pe care cercetarea le descoperă în textele literare din secolul al XVI-lea. Iată un exemplu: *Iară eu, deaca văzuiu ce învățătură dumnezeiască și cu folos sufletului și trupului iaste întru ea, iară inima mea se îndulci* (Coresi).

Topica textelor alcătuite în perioada de care ne ocupăm prezintă numeroase diferențe față de aspectul actual al limbii române. Așa cum am mai spus, o bună parte din acestea se explică prin urmarea fidelă a originalelor slavone sau maghiare. Există, de asemenea, dislocări nefirești pe care nu le putem explica prin raportare la originale. Oricum s-ar explica, ele trebuie socotite drept particularități livrești ale sintaxei textelor din secolul al XVI-lea. Iată cîteva exemple, care vor fi alăturate celor prezentate mai sus (p. 90): *deaca ne noi bolnăvim* (Coresi), *se în sac îmbrăcă (Palia de la Orăștie), s-am întru lumină îmbla* (Coresi), *veri lui da (Psaltirea Hurmuzachi), uey akmussu mury (Fragmentul Todorescu).*

Un aspect interesant al topicii textelor studiate îl constituie plasarea facultativă a auxiliarului la timpurile verbale compuse înainte sau după verbul de conjugat. Se observă că formele inverse apar cel mai adesea la începutul frazelor și sînt urmate, simetric, de un alt verb (sau de același verb) aflat la timpuri compuse, dar avînd elementele componente în dispoziție normală: *vedea-vor și vor asculta (Codicele Todorescu), veseli-ne-văm și văm mînca pite* (Coresi), *fi-va și va fi (Psaltirea Hurmuzachi).* Nu lipsesc însă nici exemplele de tipul *cu nusul am mîncat și băut-am* (Coresi).

Scanned with OKEN Scanner

Lexic

Textele elaborate în această perioadă conţin un număr destul de mare de termeni de origine latină dispăruţi astăzi din limba literară sau avînd o circulaţie restrînsă în graiuri. O parte din ei sînt caracteristici unor grupuri de texte (cum ar fi traducerile rotacizante) şi nu se întîlnesc dincolo de limita perioadei de care ne ocupăm. Iată cîteva exemple: *agru* (= ogor; *Psaltirea Scheiană*, Coresi), *asin (Noul Testament de la Bălgrad)*, *cătușă* (= pisică; Coresi), *chiar* (=limpede; Varlaam), *deșidera* (= a dori; *Psaltirea Scheiană)*, *dezveaște* (= a dezbrăca; Varlaam), *fiastru* (= bastard; Lucaci), *gint* (= neam, popor; *Psaltirea Hurmuzachi)*, *i* (= a merge; *Psaltirea Hurmuzachi)*, *im* (= lut; *Palia de la Orăștie)*, *mărit* = soţ; *Psaltirea Scheiană)*, *measer* (= sărac; Coresi), *op* (= trebuie; Gr. Ureche), *temoare* (= frică; *Psaltirea Scheiană)*. Majoritatea cuvintelor din această categorie provine din texte de tip nordic şi, în special, din traducerile rotacizante din secolul al XVI-lea.

Numeroşi sînt termenii de origine veche slavă sau slavonă (îndeosebi bulgărească). Dintre exemplele care s-ar putea da, ne mulţumim să citǎm următoarele: *blaznă* (=înşelăciune; *Psaltirea Scheiană)*, *bodz*, (=zeu; Varlaam), *ciudi* (= a se minuna; Coresi), *concenie* (= sfîrşit, exterminare; Coresi, Gr. Ureche), *deşegubeţ* (= criminal; *Manuscrisul de la Ieud)*, *dostoi* (= a satisface; Gr. Ureche), *dosadă* (= ocară; *Psaltirea Hurmuzachi)*, *gadină* (= fiară; *Alexandria*, 1620), *gotovi* (= a sfîrşi; *Psaltirea Scheiană)*, *hrăbor* (= viteaz; Coresi), *izvodi* (= a crea, a elabora; *Palia de la Orăștie)*, *mîndru* (= înţelept; *Noul Testament de la Bălgrad)*, *oteţ* (=părinte, tată; Lucaci), *upovăi* (=a spera; *Psaltirea Scheiană*, Coresi). O parte a termenilor de origine slavă are un caracter livresc şi a pătruns în limbă odată cu traducerea cărţilor bisericeşti.

După 1600, sînt notaţi şi termeni de origine poloneză (*pohlibui* „a cleveti", *podscarb* „cămăraş, casier") şi rusă (*pojivăi* „a utiliza"), toate în *Letopiseţul* moldoveanului Gr. Ureche.

Textele consemnează şi un număr de termeni de origine maghiară, mai numeroşi în *Palia de la Orăștie* şi în

Scanned with OKEN Scanner

textele rotacizante: *adămană* (= cămătă; *Psaltirea Hurmuzachi), aleaneș* (= dușman; *Palia de la Orăștie), beteag* (= bolnav; *Noul Testament de la Bălgrad), felelui* (= a răspunde; *Codicele Voroneţean), fuglu* (= prizonier), *gilălui* (= a urî) *(Codicele Voroneţean), murgui* (= a murmura), *ocă* (= pricină) *(Palia de la Orăștie), socaci* (= bucătar; *Alexandria,* 1620) etc.

Cuvintele de origine greacă sînt puţin frecvente: *anchiră* (= ancoră; *Codicele Voroneţean), filosof* (Coresi), *gangrenă (Noul Testament de la Bălgrad), iconom* (Coresi), *mandragoră (Palia de la Orăștie), stoic* (Coresi), *varvar (Codicele Voroneţean).* Unii din aceşti termeni au putut pătrunde în limbă prin intermediul slavonei.

Termenii turcești atestaţi în secolul al XVI-lea se recoltează din documente: *atlaz, buzdugan, cutnie,* „un fel de stofă", *mahramă, sîrmă* etc. După 1600 numărul lor crește. Ei se semnalează și în textele literare, dar nu în cele religioase: *adet* (= datorie; Gr. Ureche), *caftan, haraciu (Alexandria,* 1620), *otac* (= adăpost; Gr. Ureche), *pil* (= elefant), *surlă, tepsie (Alexandria,* 1620).

Menţionăm, în fine, prezenţa în unele documente din secolul al XVI-lea a unor termeni de origine latină: *canţeler, canţilarie, corună, secretariu* (receptaţi, poate, prin intermediul altor limbi), italiană: *gărdinar* (= cardinal) și germană: *postă.* Lat. *summa* a pătruns în limba *Noului Testament de la Bălgrad* prin intermediul limbii maghiare: *șumă* (= rezumat).

Așa cum s-a putut observa, o parte din cuvintele citate în paragrafele anterioare se întîlnesc numai în anumite texte, ceea ce poate constitui un indiciu că ele aveau o circulaţie limitată la unele graiuri. Faptul că o mare parte a textelor secolului al XVI-lea nu a fost localizată pînă în prezent în mod satisfăcător ne împiedică să atribuim cu certitudine, într-o serie de cazuri, un anumit cuvînt unei zone dialectale a Dacoromaniei. Documentele neliterare nu ne oferă, apoi, decît un număr redus de atestări ale acestor termeni, ceea ce ne împiedică, de asemenea, să avansăm concluzii categorice în acest sens. Ne-am mulţumit, de aceea, să urmărim în texte un număr de termeni a căror repartiţie dialectală, din secolul al XVI-lea și pînă astăzi, ne este îndeajuns de bine cunoscută. Din rîndul acestora

Scanned with OKEN Scanner

vom cita mai multe cuvinte de tip sudic (muntenesc): *cîrciumă (Pravila lui Matei Basarab), ciupi, coșciug* (Coresi), *ginere* (= mire; Coresi, Mardarie Cozianul), *înjura* (Moxa), *pisică (Pravila de la Govora), rînichi, varză* (Mardarie Cozianul). Textele scrise în Banat, Transilvania și Moldova pun în circulație o serie de cuvinte avînd curs în nordul Dacoromaniei: *bumb (Palia de la Orăștie), mire (Evangheliarul de la Sibiu), ogradă* (Varlaam), *rărunchi (Psaltirea de la Bălgrad), săcriu (Noul Testament de la Bălgrad), scrîșca (scîrcica) (Evangheliarul de la Sibiu), sudalmă (Pravila lui Vasile Lupu), sudui (Noul Testament de la Bălgrad).* În textele moldovenești au fost notați termeni răspîndiți numai în Moldova (și uneori, în Ardealul învecinat): *agud* (= dud; Varlaam), *cubelc* (= melc; *Șapte taine), dugheană, giurui (Pravila lui Vasile Lupu), omăt* (Varlaam, *Cazania;* atestat și în *Manuscrisul de la Ieud*).

Stilurile literare

Dacă înțelegem prin stil literar ansamblul (convențional) al particularităților lingvistice (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale) și expresive necesare pentru a exprima un mesaj dintr-un anumit domeniu al culturii (scrise), atunci fără îndoială că nu e ușor să demonstrăm existența unor asemenea stiluri la nivelul limbii române din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a celui următor. Faptul nu se datorează, cum s-ar putea crede, absenței unei literaturi originale (beletristice, științifice sau juridico-administrative). Chiar tradusă, o operă poate fi caracterizată printr-un număr de trăsături distinctive lingvistice sau stilistice, specifice unui limbaj oarecare. Originalitatea în alegerea structurilor stilistice este, în cazul nostru, o chestiune secundară.

Am văzut că, în marea ei majoritate, în special în secolul al XVI-lea, literatura română se compune din producții religioase. Prezintă limba tuturor acestor lucrări un minim de particularități lingvistice și stilistice distinctive, diferite prin urmare de ceea ce ne oferă, în această privință, textele aparținînd altor domenii ale literaturii, pentru a putea vorbi despre un stil bisericesc sau biblic? După părerea noastră (care coincide cu cea a altor cerce-

Scanned with OKEN Scanner

tători), nu. Din capul locului vom observa că textele religioase prezintă o mare diversitate compoziţională, oglindită destul de fidel în structura stilistică a mesajelor. Psalmii, de pildă, imnuri de proslăvire a divinităţii, aparţin literaturii beletristice, alte cărţi *(Regii* sau *Macabeii)* conţin, de fapt, expuneri istorice, ca şi *Faptele apostolilor,* dealtfel. Epistolele apostolilor aparţin genului retoric, unde trebuie încadrate mai cu seamă omiliile (cazaniile), în care se întîlnesc la fiecare pas elemente stilistice specifice (apostrofe, interogaţii, repetiţii etc.). O carte de slujbă (de exemplu liturghia) este pe jumătate operă poetică (cîntările), pe jumătate text de specialitate (tipicul), vehiculînd numeroşi termeni tehnici (numirile unor obiecte sau veşminte de cult). Varietatea aceasta compoziţională împiedică evident constituirea unui limbaj comun care să grupeze un număr necesar de particularităţi lingvistice şi stilistice.

De o literatură ştiinţifică propriu-zisă nu poate fi vorba în această perioadă, cele cîteva glosare slavo-române care ne-au parvenit neoferindu-ne materialul strict necesar pentru a încerca să desprindem unele trăsături caracteristice. La rîndul ei, cronica lui Ureche nu ne prezintă structuri şi aspecte stilistice omogene şi tranşante pentru a o putea considera exponentă a unui stil ştiinţific. De fapt, cea mai mare parte a letopiseţului se rezumă la o expunere neutră a faptelor, într-o manieră nu prea îndepărtată de stilul expozitiv al unor cărţi religioase. Terminologia de specialitate lipseşte cu desăvîrşire în textul cronicii; e adevărat că nu întîlnim slavonismele curente în textele bisericeşti. Sintaxa e mai liberă, dacă o comparăm cu sintaxa primelor traduceri româneşti (unde expresia e croită nu o dată după originalele străine). Dacă ne raportăm însă la producţiile de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cum ar fi *Cazania a II-a* sau *Palia de la Orăştie,* atunci diferenţele devin mult mai puţin tranşante. Există însă părţi din cronica lui Ureche în care întîlnim portrete sau descrieri, prin urmare elemente caracteristice discursului literar, mai cu seamă dacă avem în vedere maniera de realizare a acestora (apelul la epitete, comparaţii, procedee retorice). Nu departe de profilul stilistic al lucrării lui Ureche se situează *Alexandria,* fragmentul cunoscutului roman popular, copiat în 1620, unde apar într-o măsură

Scanned with OKEN Scanner

mai mare expunerile în stil direct ale personajelor. Tot în această lucrare întîlnim comparaţii în stil popular, cum ar fi: *ieşiră oameni sălbateci ca frunza şi ca iarba din pădure, mi se puseră ca scaiul în păr* sau predilecţia pentru formulările sentenţioase, în acelaşi spirit: *toată pasăre păntru limba ei piere; capul plecat nu-l taie sabie.*

Aspecte diferite faţă de toate aceste producţii ne înfăţişează textele juridico-administrative, mai puţin documentele de cancelarie şi mai ales codurile de legi (în special cele două cărţi de drept apărute în 1646 şi 1652). Caracteristic pentru aceste texte este segmentarea curentă a discursului în fragmente de sine stătătoare, grupate tematic în subunităţi (paragrafe şi capitole), frecvenţa considerabilă a subiectelor exprimate prin pronume demonstrative sau nehotărîte ori prin sintagme echivalente *(cela, neştine, tot omul* etc.), procentul foarte ridicat al verbelor aflate la viitor şi la conjunctivul prezent, plasate într-un raport de corespondenţă aproape obligatorie (de exemplu: *cînd va fi neştine nebun . . . acestuia să nu-i dea nice un feal de certare; Pravila lui Vasile Lupu),* frecvenţa subordonării şi apelul curent la anumite tipuri de subordonate (mai ales subiective, predicative, condiţionale şi concesive), tendinţa de a constitui o terminologie specială (dar de esenţă populară): termeni privitori la gradele de rudenie, la delicte şi pedepse etc. În embrion, deci, dar îmbrăcînd unele structuri caracteristice, distingem elementele unui stil căruia putem să-i zicem *oficial.* El se opune, în ansamblu, modului cum este organizat discursul în celelalte sectoare ale literaturii şi căruia i s-ar putea spune *stil neoficial.* Amîndouă se încadrează într-un *stil (limbaj) cult* care se opune *stilului (limbajului) popular* printr-o serie de trăsături, mai puţin numeroase decît astăzi, dar suficient de tranşante. Limbajul cult (care, în această epocă, este prin excelenţă *scris)* prezintă destule elemente difuze, precum şi incongruenţa unor aspecte şi structuri, din care cauză o definire a sa nu se poate face decît în cele mai largi şi, prin urmare, destul de vagi linii. Va fi rostul epocilor următoare să nuanţeze şi să diferenţieze mai pregnant ansambluri care în momentul de faţă prezintă încă aspecte amorfe.

Scanned with OKEN Scanner

Concluzii

Privirea pe care am aruncat-o asupra evoluției limbii române literare într-o perioadă de peste 100 de ani ne-a permis să desprindem un număr de elemente prin care exprimarea literară se distinge de vorbirea populară și îmbracă unele aspecte caracteristice.

În linii mari, distanța care separă limba scrisă de cea vorbită, la mijlocul secolului al XVII-lea, nu este atît de mare pe cît ne-am fi așteptat. Tradiția literară, constituită în a doua jumătate a veacului al XV-lea, nu era foarte veche, iar acțiunea normei nu a îmbrăcat forme coercitive suficient de severe pentru ca în cele două secole de activitate literară neîntreruptă să se fi creat o diferență sensibilă între scrisul literar și vorbire. Deosebiri însă există. Am văzut că sînt situații cînd anumite particularități dialectale, deși răspîndite în zone destul de întinse, n-au pătruns în scris. Este cazul palatalizării dentalelor *t, d* și a unora dintre labiale *(p, b, m, v),* care cunoștea o răspîndire destul de largă la 1650, fără a fi totuși consemnată în textele literare. În alte cazuri, aspecte fonetice vechi sînt perpetuate în scris, deși (în unele zone cel puțin), la jumătatea secolului al XVII-lea, ele încetaseră de a mai fi vii *(ea, en, -u).* În general, în privința foneticii, textele sudice prezintă mai multe aspecte conservatoare, în timp ce în morfologie și lexic, elementele arhaice sînt mai numeroase în nord. Firește, constatările sînt de ordin general, excepțiile nefiind nici rare, nici lipsite de importanță.

Într-o oarecare măsură, distanța dintre limba vorbită și limba literară se explică prin tendința, încă destul de timidă, de modernizare a expresiei. Fenomenul poate fi observat la nivelul sintaxei, unde, mai ales sub influența modelelor traduse, structurile sintactice îmbracă, la început, aspecte artificiale, pentru ca mai tîrziu, ca o consecință a mlădierii limbii, ele să evolueze spre alte forme, deosebite de cele ale vorbirii populare, chiar dacă nu totdeauna foarte depărtate de acestea. În lexic se întîlnește un număr destul de mare de împrumuturi, în special din slavă, care, după toate probabilitățile, n-au circulat în graiuri (în epocile respective), constituind ceea

Scanned with OKEN Scanner

ce s-ar putea numi vocabularul cult al limbii literare. Deşi nu foarte importante, aspectele diferite pe care le prezintă uneori mesajele aparţinînd anumitor sectoare ale culturii (scrise) ne permit să distingem rudimentele unor stiluri literare.

În ciuda afirmaţiilor care s-au făcut şi se mai fac încă, limba secolului al XVI-lea e departe de a fi fost unitară: „le morcellement dialectal y est assez visible" (O. Densusianu, *59*). Monumentele datînd din perioada de care ne ocupăm prezintă o mare varietate de fonetisme, forme şi termeni, explicabilă înainte de toate prin reflectarea destul de fidelă a unor aspecte lingvistice regionale. Repartiţia pe texte a acestor fenomene nu este întîmplătoare; ele se grupează într-un anumit mod pentru a caracteriza un număr de lucrări în funcţie de proveniența dialectală a acestora. Cu foarte rare excepţii, fiecare text respectă un număr de norme (fonetice şi morfologice, înainte de toate), întemeiate pe graiul vorbit în regiunea de unde era originar autorul. E firesc, de aceea, ca limba literară să se fi realizat, în secolul al XVI-lea, la nivelul unor variante regionale. Unii autori au distins două asemenea variante (Al. Rosetti, *204, 205*), alţii cinci (G. Ivănescu, *106*). Particularităţile luate în consideraţie în lucrarea *Baza dialectală a românei literare* ne-au permis să distingem patru asemenea variante: munteană, moldoveană, bănăţeană-hunedoreană şi nord-ardeleană. O simplă privire aruncată asupra descrierii făcute mai sus va permite să se observe cîteva dintre trăsăturile caracteristice ale acestor variante. Nu le înşirăm aici, pentru a nu încărca expunerea, mulţumindu-ne să arătăm că fiecare variantă se individualizează faţă de celelalte, de la caz la caz, într-o măsură mai mare sau mai mică. Uneori variantele se disting prin particularităţi tranşante, care le conferă un aspect aparte. Alteori, ele se apropie una de cealaltă şi numai faptul că un anumit fenomen alternează cu altul duce la stabilirea unei deosebiri între ele. În general, diferenţele dintre varianta literară moldovenească şi cea nord-ardelenească sînt destul de mici. Foarte tranşante sînt deosebirile dintre variantele nordice (ardeleană şi moldoveană) şi varianta munteană. Particulară, într-o anumită privinţă, este situaţia variantei bănăţene-hunedorene. Într-un anumit sens,

Scanned with OKEN Scanner

așa cum a arătat Al. Rosetti *(158)*, varianta bănățeană-hunedoreană oferă imaginea unui compromis între variantele nordice și cea sudică (munteană), deși, statistic vorbind, elementele nordice depășesc pe cele comune cu sudul. În ansamblu, variantele literare reflectă destul de fidel structura dialectală a dacoromânei. O notă distinctivă a variantelor nordice și, uneori, a celei bănățene-hunedorene o constituie existența unor oscilații în fonetism și forme, explicabile prin interferența tradiției cu graiul viu. Sînt admise astfel alternanțele dintre *f* și *h'* *(fi — hi)*, *s, dz, z, ț* moi și *s, dz, z, ț* duri *(seară — sară, țes — țăs* etc.), *-e-* și *-i-* *(oameni, oamini)* etc., în timp ce varianta munteană prezintă norme mult mai ferme.

Observațiile făcute în capitolul de față ne-au permis să constatăm că nici unul din textele secolului al XVI-lea nu este „pur" sub raport lingvistic. Fiind vorba, uneori, de texte copiate după originale venind din alte zone dialectale, este firesc, pînă la un punct, să întîlnim în paginile lor elemente inexistente în graiul vorbit de copiști (tipografi), pătrunse din nebăgarea de seamă a acestora. În acest sens, vom releva faptele de limbă de tip nordic pătrunse în cărțile lui Coresi sau cele cîteva particularități sudice din textele rotacizante, inexplicabile prin raportare la graiurile din nordul Transilvaniei. Muntenismele din *Palia de la Orăștie* trebuie trecute în seama tipografilor munteni.

Toate aceste fapte vorbesc despre o anumită labilitate a normelor regionale în secolul al XVI-lea, dar nu trebuie să exagerăm acest aspect, la urma urmei firesc, al lucrurilor. În marea majoritate a textelor, elementele provenite din alte variante sînt minoritare, uneori lipsite de importanță. În cazul *Paliei de la Orăștie*, de pildă, ceea ce trebuie reținut în primul rînd nu sînt cele cîteva muntenisme, ci faptul că autorii au obligat tipografia coresiană, condusă de fiul diaconului, să respecte norma textului, în vreme ce cărțile tipărite de Coresi la Brașov ieșeau la lumină în haină muntenească.

Promovate și difuzate pe calea tiparului, unele variante (și în special cea munteană) și-au mărit, potențial, șansa de a le înrîuri pe celelalte și a-și impune unele dintre norme. Această acțiune nu a fost însă imediată și nici de proporțiile pe care i le-au atribuit unii cercetători.

Scanned with OKEN Scanner

Atît de des afirmata influenţă a limbii tipăriturilor coresiene (susţinută de şcoala lingvistică bucureşteană) nu se constată, cel puţin la nivelul textelor scrise în secolul al XVI-lea (vezi 75). Cu atît mai puţin se poate vorbi în această perioadă de o înrîurire exercitată asupra românei literare de textele rotacizante, opinie susţinută de N. Iorga *(102)* şi G. Ivănescu *(106)*.

O caracteristică a mişcării literare din prima jumătate a secolului al XVII-lea o constituie schimbarea centrelor culturale, în sensul deplasării lor din Oltenia spre Tîrgovişte, în Ţara Românească, din Bucovina spre Iaşi, în Moldova, din nordul regiunii spre sud-vest (la Bălgrad), în Transilvania. Această deplasare înseamnă totodată o modificare (parţială) a bazei dialectale şi, în unele cazuri, o reformulare a normelor. Pentru varianta literară munteană, schimbarea centrului cultural înseamnă înapoierea la norma coresiană, după o perioadă în care influenţa graiurilor oltenești a imprimat textelor unele particularităţi de tip nordic. În Moldova, deplasarea spre sud s-a conjugat cu înrîurirea graiurilor din vecinătatea Munteniei, mijlocită de opera lui Varlaam, originar din Vrancea. În Transilvania, centrul cultural se fixează pentru o bucată de vreme în regiunea sud-vestică, la Bălgrad, adică într-o zonă de contact dintre graiurile bănăţene-hunedorene, nord-ardelene şi sud-ardelene, acestea din urmă muntenești în esenţa lor. Împrejurarea aceasta va imprima o trăsătură caracteristică noii variante literare, aceea de compromis între graiurile de tip nordic şi cele de tip sudic, ţinînd cumpăna între Muntenia şi Moldova şi preluînd poziţia deţinută de varianta bănăţeană-hunedoreană în secolul precedent.

Din motive de ordin istoric şi cultural, Banatul şi nordul Transilvaniei joacă un rol din ce în ce mai şters în mişcarea literară a vremii. Variantele bănăţeană-hunedoreană şi nord-ardeleană sînt pe punctul de a ieşi din competiţia pentru realizarea normei unice supradialectale. Dimpotrivă, varianta literară sud-vest ardeleană îşi sporeşte importanţa şi tinde să devină normă comună pentru întregul Ardeal.

În ansamblu, perioada ne apare drept o expresie a tendinţei de consolidare şi de definitivare a celor trei variante principale ale românei literare. Spre sfîrşitul

Scanned with OKEN Scanner

intervalului, variantele sînt constituite în ansambluri ordonate de norme, care tind să se impună tuturor celor ce scriu într-o anumită regiune a ţării. Ele sînt, într-un anumit sens şi pînă la un punct, sisteme închise, impermeabile la influenţele dinafară. Înrîurirea exercitată de textele munteneşti asupra lui Varlaam (susţinută de unii cercetători) se reduce la prezenţa (şi ea ipotetică) a unor fonetisme munteneşti izolate (vezi 75). Puţin numeroase sînt şi moldovenismele pătrunse în textele munteneşti care reproduc originale elaborate dincolo de Milcov. Cărţile coresiene şi cele tipărite în Ţara Românească în secolul al XVII-lea au putut cel mult fortifica, în cîteva cazuri, respectul cărturarilor din celelalte provincii pentru tradiţia literară urmată de propria variantă literară. Promovînd, de exemplu, pe *f* nealterat în cuvinte ca *fi, fiară, fierbe* etc., aceste cărţi au putut determina pe scriitorii moldoveni să se opună pătrunderii masive a rostirilor cu labiodentala palatalizată. Anterioară influenţei coresiene, norma care admite amestecul de *f* şi de *h* rămîne neschimbată, chiar dacă numărul rostirilor cu *h'* nu este foarte ridicat.

În concluzie, deşi perioada cuprinsă între anii 1532 şi 1656 cunoaşte un apel la unitatea limbii literare, iscălit de mitropolitul Simion Ştefan, nu poate fi vorba de nici o acţiune care ar putea fi interpretată drept un efort mai important pentru constituirea unei norme generale. Dimpotrivă, se întăreşte diversificarea prin consolidarea variantelor literare regionale. Cea mai elocventă pildă, în acest sens, o constituie reproducerea parţială a *Pravilei lui Vasile Lupu* în ediţia *Pravilei lui Matei Basarab* din 1652. Examenul paralel al textelor ne arată că învăţaţii munteni echivalau cea mai neînsemnată particularitate moldovenească prin corespondentul local, cu o consecvenţă şi o minuţiozitate pe care nu le putem întîlni, cu un secol înainte, nici la diaconul Coresi (cf. *160*).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1656—1780

Deşi nu prea numeroase, opiniile privitoare la problemele limbii române literare nu mai sînt cu totul izolate, cum am văzut că se înfăţişau lucrurile în perioada precedentă. Chestiuni legate de raportul dintre norma literară şi graiuri ridică protopopul Ioan Zoba din Vinţ în prefaţa la *Sicriul de aur* (1683). Avînd de ales între sinonime de variată proveniență dialectală, cum ar fi *ocă — pricină — adeverinţă, în alean — împotrivă, hasnă — folos,* cărturarul ardelean le preferă pe cele care aveau curs în graiurile locale: „le-am pus după obiceaiul cum grăiesc pre acëste locuri". Cunoscînd, întocmai ca Simion Ştefan, că „rumânii nu grăim toţi într-un chip", Ioan Zoba adoptă o atitudine opusă celei pe care o reflectă predoslovia *Noului Testament.* El respinge termeni de largă circulaţie ca *folos, împotrivă, pricină,* acordînd în schimb credit unor sinonime care nu aveau curs decît în zone restrînse.

După opinia lui Dimitrie Cantemir (formulată în *Descrierea Moldovei),* diferenţele dialectale dintre Moldova şi Muntenia s-ar reflecta în mai mică măsură în limba literară scrisă, datorită tendinţei nemărturisite a muntenilor de a imita ortografia (şi limba) moldovenilor. În aceeaşi epocă, în *Mineiul* din 1698, Radu Greceanu găsea destule motive să se plîngă de „îngustarea limbii rumâneşti" şi de dificultăţile care stăteau în calea celui ce traducea din greceşte: „cu greu iaste a tălmăci neştine singur, ales despre limba elinească spre cea rumânească; că sînt cuvinte elineşti şi vorbe dupre locuri, care unele nici la lexicoane nu să află, altele, de să şi află şi să înţăleg, iară pentru îngustarea limbii rumâneşti nu pot veni la tălmăcit". Pentru a face să înceteze o asemenea stare de

Scanned with OKEN Scanner

fapt, Dimitrie Cantemir înţelege să întreprindă o reformă a limbii literare. Întrebîndu-se, în cea de a doua prefaţă la *Istoria ieroglifică* (1705), dacă „spre cele mai adînci învăţături prin limba hirişă a noastră a purcede a să îndrăzni cu putinţă ar fi", el răspunde afirmativ, susţinînd necesitatea cultivării limbii române, „precum toate alalte limbi, de la cea ellinească întîi îndemnîndu-se, cu deprinderea îndelungată şi a limbii sale supţiiare şi a cuvintelor însemnare şi-au agonisit".

Fonetică

Vocalism

(1) În raport cu perioada anterioară, observăm dispariţia din texte, după 1700, a grafiilor cu *en (amente, sventе),* care mai puteau fi notate, în special în scrierile nordice, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dealtfel şi în ultimul sfert al acestui secol, notaţiile cu *en* sînt rarisime: *argsent* (M. Halici-junior), *credenca* (Vito Pilutio).

-u se întîlneşte ceva mai des în manuscrise şi mult mai rar în tipărituri, unde, practic, nu mai e consemnat după 1700. La Dosoftei am mai notat grafii ca *bagu, credzu,* alături de care au fost consemnate forme ca *adaog, botedz* etc. La cronicarii moldoveni şi munteni *-u* se întîlneşte, dar nu consecvent, în special după grupuri consonantice: *domnu, fostu* (I. Neculce), *au mersu (Cronica Bălenilor), orînduiescu* (R. Greceanu).

Diftongul *-eá-* este notat consecvent prin ѣ(ѧ), în textele tipărite, deşi este de domeniul verosimilului să presupunem că, după 1700 şi în special spre sfîrşitul perioadei, notaţia era, în foarte multe, dacă nu chiar în toate textele, tradiţională. Rostirea cu *e (ę)* apare în special în manuscrisele munteneşti: *stăpînește* (R. Greceanu), *vreme (Anonimul brîncovenesc)* etc. De notat că Dosoftei corectează în erata *Molitvenicului* său pe *acestea* în *acѧstea.*

În privinţa păstrării, respectiv a reducerii lui *-eá* la *e (ę),* situaţia se menţine neschimbată pînă la jumătatea secolului, cu observaţia că la unii autori, cum ar fi Neculce, exemplele cu *e* sînt numeroase: *să să de, me, vide* etc.

Scanned with OKEN Scanner

Tipăriturile moldovenești de după 1747 notează consecvent diftongul: *mea (Liturghierul,* 1747), *mergea (Evanghelia,* 1762), *prea* (*Octoihul,* 1749) etc., ca, dealtfel, și cele ieșite de sub tipar la Blaj: *cea* (*Liturghierul,* 1756), *vom vedea* (*Penticostarul,* 1768) etc.

Aproximativ la fel stau lucrurile și cu închiderea lui *-e-* la *i*. Numărul fonetismelor cu *i* este în creștere în tipăriturile lui Dosoftei, la cronicari și în documentele de cancelarie moldovenești: *degitelor* (Dosoftei), *ficioare* (D. Cantemir), *vinitul* (*Document,* 1768) etc., pentru ca în cărțile religioase tipărite la Iași spre jumătatea secolului al XVIII-lea *-e-* să devină general: *feciorii (Evanghelia,* 1762), *vedeți (Penticostarul,* 1753), *venind (Liturghierul,* 1747). Tipăriturile de la Blaj pun în circulație, de asemenea, numai fonetisme cu *-e-: fecioară* (*Octoihul,* 1760), *veniți* (*Liturghierul,* 1756) etc. Cărțile muntenești, în special cele tipărite, notează în general foarte rar această particularitate regională. O neașteptată excepție face în această privință, *Biblia de la București,* unde au fost consemnate grafii ca: *cădelnițile, hainile, judicători, priiatinilor* etc.

Închiderea lui *-e* la *i* se întîlnește, ca și în perioada anterioară, destul de rar în texte. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, exemple cu *-i* pot fi recoltate în special din cronica lui Neculce *(di, a faci, frateli, paci, pi* etc.) și din diverse documente de cancelarie moldovenești *(alti, ci, di, foarti, niști, pi* etc.). *e* final este notat peste tot în tipăriturile moldovenești de la jumătatea secolului: *bate* (*Evanghelia,* 1762), *iaste* (*Penticostarul,* 1753), *toate* (*Octoihul,* 1749) etc. Textele muntenești și ardelenești îl consemnează în mod normal pe *-e*.

Consonantism

(2) Nici o schimbare notabilă în ceea ce privește palatalizarea sau păstrarea nealterată a labiodentalei *f* în textele românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și din prima jumătate a celui următor. Excepție fac unele texte muntenești din anii 1688—1715 și în special *Biblia de la București,* în paginile căreia au fost consemnate exemple ca: *hiarăle, hiiarea, hier, hierestreului.* În plus, se întîlnesc, sporadic, în textele moldovenești, și forme palatalizate ale altor labiale: *chiapteni, lunină* (Do-

Scanned with OKEN Scanner

softei), *hemnisindu-l* (= hămesindu-l; D. Cantemir), *logit* (pentru *loẑit* „lovit"; I. Neculce). Ca şi în alte situaţii, textele moldoveneşti tipărite la jumătatea secolului al XVIII-lea reflectă fonetismul literar de astăzi *(f): fiarălor (Octoihul,* 1749), *firea (Penticostarul,* 1753) etc.

Palatalizarea dentalelor continuă să nu fie înregistrată de textele ardeleneşti scrise cu chirilică. Într-o culegere de poezii tipărită la Cluj în 1768, cu litere latine şi ortografie maghiară *(Cîntece cîmpeneşti),* apar grafii care reflectă palatalizarea dentalelor: *gyezsetye* (= degete), *kintyéku, osztenyindu.* Fenomenul apare notat şi în textele bănăţene-hunedorene de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, scrise de asemenea cu litere latine şi ortografie maghiară: *bany* (I. Viski), *fratye (Anonymus Caransebesiensis), gendyesk* (= gîndesc; *Lexiconul marsilian)* etc.

ń (cuń) e notat numai în Banat-Hunedoara, de unde provine, de asemenea, singurul şi ultimul exemplu cu *cl'* conservat: *kleye (Anonymus Caransebesiensis).*

(3) Tipăriturile lui Dosoftei notează un număr considerabil de exemple cu *s, dz, z, ţ,* duri, care devin cvasigenerali: *bărbăţîie, blîndzîi, îngrozînd, rămăsăşi* etc. După 1700, textele moldoveneşti (de exemplu, cronica lui Neculce) reflectă un amestec de rostiri moi şi dure, pentru ca în tipăriturile ieşene din jurul anului 1750 rostirile dure să dispară: *Dumnezeul* (*Liturghierul,* 1747), *înţelepciune* (*Octoihul,* 1749) etc. Rostirile dure dispar şi din cărţile ardeleneşti tipărite în anii 1750—1780, după ce la sfîrşitul veacului anterior ele apăruseră destul de frecvent în tipăriturile bălgrădene: *seara* (*Octoihul,* 1760), *ai slobozit* (*Penticostarul,* 1768) etc. În scrierile munteneşti apar în mod curent *s, z, ţ* moi. Rostirile dure sînt consemnate în unele tipărituri de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, în special în *Biblia de la Bucureşti,* din care citäm pe *să vor asămăna, să folosască, îmbrăţîşăz, păzînd, sară, zăciuială, zua* etc.

Faţă de perioada anterioară, situaţia se prezintă, în esenţă, neschimbată în ceea ce priveşte rostirea moale sau dură a labialelor, dacă trecem cu vederea peste cele cîteva cazuri de notare a rostirii dure a unora din aceste consoane în *Biblia de la Bucureşti (să clipască, vacul, să vorovască* etc.) sau peste generalizarea rostirii moi în două dintre tipăriturile bălgrădene din jurul anului 1700

Scanned with OKEN Scanner

(*Bucoavnă*, 1698, *Chiriacodromionul*, 1699): *clipeala, mergînd, să proslăvesc* etc. La jumătatea secolului al XVIII-lea, toate textele tipărite în Moldova consemnează numai rostirea moale a labialelor, singura notată pînă atunci în cărţile munteneşti: *să izbăvească* (*Octoihul*, 1749), *merg* (*Evanghelia*, 1762), *să se rîsipească* (*Penticostarul*, 1753) etc. Aceeaşi situaţie ne întîmpină în paginile tipăriturilor blăjene: *iubesc* (*Evanghelia*, 1765), *să orbească* (*Penticostarul*, 1768), *trupească* (*Octoihul*, 1760) etc.

Rostirea dură a dentalei *d* se întîlneşte, ca şi în perioada precedentă, în textele munteneşti, unde e mai bine reprezentată; excepţie fac cărţile tipărite bisericeşti, în care apariţia lui *d* dur este excepţională. Rostirea dură a lui *d* mai poate fi întîlnită în textele bănăţene-hunedorene de la finele secolului al XVII-lea: *dae* (I. Viski), *dĕmult, dĕskuny* (*Anonymus Caransebesiensis*) şi într-un text tipărit la Bălgrad (*Ceasloveţul*, 1687): *dăşarte, nedăstoinicului*.

În general, rostirile dure ale consoanelor *ş* şi *j* (înainte de *e, i*) sînt în creştere în textele scrise în diversele regiuni ale ţării. Norma cărţilor tipărite la jumătatea secolului al XVIII-lea, inclusiv a celor munteneşti, este oscilaţia între rostirile moi şi dure ale celor două consoane. În ceea ce priveşte rostirea lui *ş, j* înainte de *ea*, textele respectă în general normele aplicate în perioada anterioară. Vom observa totuşi că *Bucoavna* şi *Chiriacodromionul* tipărite la Bălgrad la finele secolului al XVII-lea acordă credit rostirii dure a celor două consoane (*greşaşte, grijaşte, şade* etc.), după ce tipăriturile ardeleneşti anterioare lăsaseră să se vadă o anumită preferinţă pentru rostirea lor moale. La jumătatea secolului al XVIII-lea toate textele româneşti tipărite pun în circulaţie forme ca *să roşaşte* (*Evanghelia*, 1762), *slujaşte* (*Evanghelia*, 1765), *şapte* (*Penticostarul*, 1753), notate de noi în tipărituri apărute la Iaşi şi la Blaj. Rostirile dure pătrund, în special după 1700, şi în nordul Transilvaniei: *greşalele* (*Penticostarul* copiat în 1771 la Giurtelec-Sălaj), *sfîrşaşte, slujaşte* (*Liturghierul* copiat în 1739 la Sititelec-Bihor), *şarpe* (*Octoihul* copiat în 1759 la Nemiş-Juc, lîngă Cluj).

(4) Mai complicate sînt lucrurile în privinţa notării lui *dz* şi *z* în textele moldoveneşti şi ardeleneşti (textele munteneşti şi cele bănăţeneşti notează consecvent pe *z*, res-

Scanned with OKEN Scanner

pectiv pe *dz*). În Moldova, unde *dz* constituia norma în perioada anterioară, *z* începe să-şi facă apariţia în texte, la început sporadic, îndată după 1700. Numărul atestărilor cu *z* rămîne totuşi neînsemnat pînă spre 1750. La Neculce, de pildă, consemnarea lui *dz* e generală: *astădzi, să închidză, prindzindu* etc. Cărţile bisericeşti ieşite din tiparniţa mitropoliei din Iaşi către 1750 şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îl notează numai pe *z: crezînd* (*Octoihul*, 1749), *te lauzi* (*Liturghierul*, 1747), *văzuse* (*Penticostarul*, 1753) etc. Tipăriturile ardeleneşti din anii 1683—1685 notează, în general, ca şi în perioada anterioară, pe *z: auzisă* (*Sicriul de aur*), *zua* (*Cărare pre scurt*) etc. După 1686, textele acordă preferinţă lui *dz: audzind* (*Rînduiala diaconstvelor*), *Dumnedzău* (*Molitvenicul*, 1689), pentru ca în *Bucoavna* şi *Chiriacodromionul*, apărute în 1698 şi, respectiv, 1699, *z* să devină singurul folosit: *Dumnezău, zua*. Tot *z* apare şi în *Pînea pruncilor*, 1702: *să crează, Dumnezău*. În cărţile ieşite de sub teascul tipografiei blăjene n-am consemnat decît pe *z: astăzi* (*Penticostarul*, 1768), *botezătoriului* (*Liturghierul*, 1756), *zi* (*Octoihul*, 1760) etc. *z* este semnalat în secolul al XVIII-lea şi în texte copiate în nordul Transilvaniei: *aprinzătoriul* (*Liturghierul* copiat în 1739 la Sititelec-Bihor), *Dumnezeu* (*Evanghelierul* copiat în 1760 la Bîrgău), *şez* (*Liturghierul* copiat în 1743 la Hereclean-Sălaj), *au zăcut* (*Octoihul* copiat la 1759 în Nemiş-Juc, lîngă Cluj) etc.

Nu mult diferit se prezintă situaţia lui *ğ* şi *j*. Textele munteneşti apelează exclusiv la *j*, în timp ce în Banat are curs numai *ğ*. *j* se semnalează întîmplător în scrierile moldoveneşti elaborate sau copiate pînă în 1747. Neculce îl foloseşte numai pe *ğ: să giuca, giumătate, giurămîntul* etc. (grafiile cu *j* din unele manuscrise ale cronicii sale sînt datorate unor copişti tîrzii). Tipăriturile ieşene din anii 1750—1780 notează consecvent pe *j: ajutoriu* (*Liturghierul*, 1747), *jocuri* (*Evanghelia*, 1762), *judecăţii* (*Octoihul*, 1749) etc. În tipăriturile bălgrădene de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, *ğ* e general, ca şi în perioada anterioară. *j* apare (alături de *ğ*) în *Bucoavna şi Chiriacodromul* de care am mai amintit: *ajuns, ajutoriu, să judece*. În *Pînea pruncilor*, 1702, *ğ* e singurul folosit: *giumătate, giurămînt*. Tipăriturile blăjene de după 1750 consemnează numai pe *j: ajutoriul* (*Liturghierul*, 1756), *joi* (*Evan-*

Scanned with OKEN Scanner

ghelia, 1765), *jos* (*Octoihul*, 1760). *j* se întîlnește și într-o serie de texte nord-ardelenești copiate după 1700: *a ajuta* (*Liturghierul* copiat în 1739 la Sititelec-Bihor), *jos* (*Penticostarul* copiat în 1771 la Giurtelec-Sălaj, *jupîneasa* (*Archirie și Anadan*, copiat în Sălaj în 1778) etc., în care e dublat, în general, de *ğ*.

(5) Rotacismul lui *-n-* a dispărut din texte (cu excepția prepoziției *pîră* „pînă" care mai e consemnată uneori în scrierile moldovenești). Aceeași soartă o împărtășește *r̄*. Singurul exemplu recoltat din texte este *curra* (Dosoftei).

Morfologie

În raport cu fonetica, morfologia textelor literare elaborate în perioada 1656—1780 prezintă în mod indiscutabil o mai mare stabilitate; modificările sînt mai puțin numeroase.

(1) Nici o constatare importantă în ceea ce privește tendința de accentuare a caracterului analitic al morfologiei. Remarcăm totuși că mai mult ca perfectele de tipul *am fost cîntat* apar numai în texte nordice, unde numărul lor e în creștere: *au fost agiuns* (D. Cantemir), *au fost cădzut, au fost pus* (I. Neculce) și că condiționalele de tipul *eu cîntare* nu mai sînt consemnate în scrierile acestei perioade.

(2) Pluralele în *-e*, în general mai puțin numeroase, se recoltează în special din scrierile nordice (moldovenești): *barbe, blane* (I. Neculce), *izbînde (Biblia de la București), lefe* (I. Neculce), *talpe* (Dosoftei). În schimb, pluralele (neacceptate de limba literară actuală) în *-i* se întîlnesc mai cu seamă în scrierile muntenești: *colibi* (*Mineiul*, 1776), *măhrămi* (Antim Ivireanul), *mili* (*Mineiul*, 1776). Formele cu *a* în rădăcina cuvîntului de tipul *bunătați, caile* nu mai apar în texte în această perioadă.

Marcarea obiectului direct prin prep. *p(r)e* în cazul numelor de persoană e un proces care poate fi socotit încheiat în liniile sale mari. Exemplele de acuzativ fără *p(r)e* sînt rare: *Petriceico-Vodă ruga Dumnezeu* (I. Neculce).

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește articolul posesiv, situația se menține, în genere, neschimbată pînă spre 1750. Tipăriturile ieșene ieșite la lumină în jurul acestui an nu conțin decît forme variabile ale articolului posesiv: *al direptății* (*Liturghierul*, 1747), *ai inimii* (*Octoihul*, 1749), *ale mîntuirii* (*Penticostarul*, 1753) etc. O situație similară ne întîmpină în paginile tipăriturilor blăjene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *al fiiului* (*Liturghierul*, 1756), *ai tătîne-mieu* (*Evanghelia*, 1765), *ale maicilor* (*Octoihul*, 1760) etc.

Textele literare elaborate în acest interval nu prezintă pe *-ră-* la pers. 1 și 2 pl. ale perfectului simplu decît spre 1780. Cele mai vechi atestări ale formelor cu *-ră-* au fost întîlnite în gramatica elaborată de călugărul Macarie (muntean de origine) în 1772: *vîndurăm, vîndurăți*. Patru ani mai tîrziu, inovația reapare într-un document oltenesc. Formele de tipul *vădzum* (M. Costin) continuă să fie foarte răspîndite. Așa cum a arătat C. Frâncu *(68)*, apar notate din ce în ce mai frecvent în textele muntenești și, într-o mai mică măsură, în cele moldovenești forme de imperfect pers. 1 sg. în *-m:* Exemple: *eram, goniiam (Biblia de la București), pohtiam* (*Octoihul*, 1700), *mă strădiiam* (*Evanghelia*, 1693), în scrierile muntenești, și *audzam, eram* (Dosoftei), în cele moldovenești. În Transilvania, inovația apare tîrziu, spre sfîrșitul perioadei: *chiteam, eram* (*Psaltirea*, Blaj, 1780). Pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, textele ardelenești consemnează numai forme etimologice: *era (Cărare pre scurt), striga* (*Molitvenic*, 1689) etc.

Dacă formele de pers. 1 sg. în *-m* ale imperfectului cunosc o răspîndire destul de mare, creațiile analogice în *-u* de la pers. 3 pl. a aceluiași timp continuă să fie atestate numai în textele bănățene-hunedorene: *dziceu, jerau, retecsiau, sedeu* (I. Viski).

Rare sînt și formele de indicativ perfect compus, pers. 3 sg., construite cu aux. *a*. Ca și în perioada anterioară, ele se întîlnesc în textele muntenești, dar nu în tipărituri, unde *au* este folosit în continuare, ci în manuscrise; vezi, de exemplu, *a poleit, a spoit* (*Sindipa*, 1703).

(3) Tendința de regularizare a paradigmelor se face simțită într-o măsură mai mare decît în perioada anterioară. Astfel, formele analogice în *-i* ale substantivului

Scanned with OKEN Scanner

mînă cîştigă teren, fiind semnalate nu numai în Ţara Românească, sudul Transilvaniei, Moldova şi Banat—Hunedoara, ci şi în zonele nordice ale Dacoromaniei (în Moldova numărul lor este în creştere). Pe lîngă *mînule* (Neculce, Gheorgachi) este notat şi *mî(i)ni(le)* la Dosoftei şi în tipăriturile religioase din jurul anului 1750 (*Liturghierul*, 1747, *Octoihul*, 1749, *Evanghelia, 1762).* Pluralul *mî(i)ni* începe să fie semnalat şi în texte copiate în nordul Transilvaniei după originale provenind din sudul acestei regiuni sau din Ţara Românească (*Molitvenicul* copiat în 1676 la Cotiglet-Bihor, *Liturghierul* copiat în 1743 la Hereclean-Sălaj, *Octoihul* copiat în 1759 la Nemiş-Juc, lîngă Cluj).

Atestate în mod sporadic în secolul al XVI-lea şi la începutul celui următor, formele analogice ale pronumelui şi adjectivului demonstrativ de tipul *(a)cestei, (a)celei* nu au fost consemnate în perioada de care ne ocupăm, dovadă că ele continuau să circule în arii restrînse.

O expansiune deosebită cunosc în anii 1656—1780 formele refăcute în *d, n, t* ale unor verbe de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a. Cele mai multe se recoltează din textele bănăţene-hunedorene de la sfîrşitul secolului al XVII-lea: *aprind, ard, askut (Anonymus Caransebensiensis), aud* (I. Viski), *czin* (= ţin; *Lexiconul Marsilian), pot, sze remene* (I. Viski), *ved (Lexiconul Marsilian), vin (Anonymus Caransebensiensis).* Scrierile moldoveneşti manuscrise încep să noteze din ce în ce mai frecvent formele analogice. Dacă la Dosoftei au fost consemnate numai formele *răspundu, vinu,* la M. Costin forma *răspund* iar la Axinte Uricariul formele *să scoată, să trimită,* la Neculce formele refăcute în *d* şi *t* sînt numeroase: *să răspundă, să scoată, să se sloboadă,* ca şi în romanele populare: *să audă, să răspundă, să se sloboadă (Istoria etiopicească,* 1773). În textele religioase tipărite în jurul anului 1750 formele verbale iotacizate sînt însă singurele folosite: *să auză (Penticostarul,* 1753), *să desparţ (Evanghelia,* 1762), *să vie* (*Liturghierul,* 1747) etc.

În Transilvania, formele verbale refăcute apar sporadic. Un text manuscris copiat în 1672 în Maramureş *(Codicele de la Petrova)* notează două asemenea forme: *aud, ved;* cf. însă *(sze) poczy* (1 sg.). *Occisio Gregorii Vodae,* o farsă de carnaval, elaborată probabil la Blaj în jurul anului 1780, oferă cîteva exemple cu *d* şi *t* refăcuţi: *să*

aud, să să despartă, să să sloboadă, trimit etc. Tipăriturile blăjene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pun în circulaţie numai forme iotacizate: *să auzu* (*Liturghierul*, 1756), *spuiu* (*Penticostarul*, 1768), *trimiţ* (*Octoihul*, 1760) etc.

Formarea cuvintelor

Sînt puţine lucruri noi de adăugat la cele spuse în capitolul anterior în legătură cu formarea cuvintelor. În general, situaţia se menţine, cu puţine excepţii, neschimbată. Unele afixe caracteristice dispar sau au un randament foarte scăzut. Astfel, nu se mai înregistrează formaţii cu prefixul *a-*, de felul celor consemnate în secolul al XVI-lea (cf. totuşi *asimţi* la Dosoftei), iar sufixul *-ame* apare extrem de rar în texte (exemple mai numeroase numai în Anonymus Caransebesiensis: *hăiducame, lotrame, pedestrame, prostame).* În locul lui e întrebuinţat frecvent sufixul colectiv *-ime,* atestat şi în perioada anterioară: *boierime, drăgănime* (I. Neculce), *greime* (= mulţime, R. Popescu) etc. Textele nordice (moldoveneşti) continuă să facă apel la forme verbale fără pref. *în-: bolnăvi* (I. Neculce), *dîrji* (Dosoftei), *plini* (I. Neculce), *tîlni* (Dosoftei) etc.

Eforturile de a forma termeni abstracţi prin derivare sînt la fel de importante ca şi în perioada anterioară. Ca o consecinţă a acestui fapt, numărul derivatelor neobişnuite, avînd de multe ori un caracter ocazional, este mare. Merită a fi citat, în acest sens, Dosoftei, scriitorul la care tendinţa de a găsi echivalente în limbă unor noţiuni abstracte îmbracă cele mai caracteristice forme. Dintre formaţiile particulare notate în operele mitropolitului moldovean, menţionăm derivate cu suf. *-ăreţ: cugetăreţ, lucrăreţ, -ătate: adevărătate, întregătate, -ciune: întrebăciune, uniciune, -mînt: giudecămînt, întregămînt* sau derivate regresive, cum ar fi *lupt* sau *poarnă*. La acelaşi autor vom întîlni cuvinte compuse de tipul *împreună-ştiinţă, înainte-gîndire,* calchiate după greceşte.

Se cuvine a face o menţiune aparte apariţiei în texte a sufixului *-icesc* (care va cunoaşte o largă întrebuinţare, în perioada următoare): *gheograficeşti* (R. Popescu),

moschicescu (C. Cantacuzino). Sînt de semnalat, de asemenea, termeni neologici terminaţi în *-ie*, cum sînt *audienţie* (R. Greceanu), *condiţie* (D. Cantemir), *corăspundenţie* (I. Neculce) etc. Derivînd (direct sau prin intermediar) din latină, cuvintele în *-ie* vor deveni foarte numeroase după 1780.

Sintaxa

În general, nu sînt de relevat modificări importante la nivelul textelor literare în perioada de care ne ocupăm. Cînd apar, ele se semnalează în opera unor scriitori izolaţi şi rămîn fără efect asupra dezvoltării generale a limbii.

În linii mari, sintaxa scrierilor literare acuză aceeaşi dublă înrîurire pe care am semnalat-o în capitolul anterior: din partea limbii vorbite şi din partea unor persoane cultivate, care tind să imprime limbii literare, în general, şi sintaxei, în particular, o orientare savantă.

Întocmai ca în perioada precedentă, se semnalează frecvente acorduri prin atracţie sau după înţeles între subiect şi predicat. Iată, ca exemple, două acorduri prin atracţie: *o samă de cuvinte ce sîntu audzite din om în om* (I. Neculce), *Inul, cînepa de să va sămăna cînd creaşte, bune să va face* (*Calendar*, 1733) şi unul prin înţeles: *vădzînd împărăţia că nu-l pot prinde* (M. Costin).

Continuă a fi notate în textele vremii dative adnominale: *era . . . fată unui preut* (Dosoftei), *era nepot lui Traian* (C. Cantacuzino). O observaţie similară în legătură cu apariţia apoziţiilor acordate: *O, ticăloase Radule (Letopiseţul cantacuzinesc), mie păcătosului* (Antim Ivireanul), *cheltuiala lui Şerban-Vodă domnului muntenescu* (I. Neculce).

Situaţiile în care complementul direct sau indirect nu este anticipat sau reluat prin formele conjuncte ale pronumelor personale se întîlnesc mai rar decît în perioada anterioară: *Pre arhistratigul Mihail am vădzut* (Dosoftei), *acea ascultare ce o faceţi mie* (Antim Ivireanul); cf., în schimb, *şi-i făcu ei; mi-ar fi ajutat mie; o ferecă pre ea cu aur*, în paginile *Bibliei de la Bucureşti*, unde apar şi exemple ca *fiii ei au părăsit pre tine*.

Scanned with OKEN Scanner

Sînt, de asemenea, mai puţin răspîndite cazurile de folosire a infinitivelor în locul conjunctivelor pentru exprimarea complementului direct: *Carol a mai trăi au vrut* (C. Cantacuzino).

Abundenţa propoziţiilor paratactice, precum şi a coordonatelor copulative introduse prin *şi*, caracterizează scrisul unor cronicari receptivi la înrîurirea limbii vorbite. În fruntea lor trebuie plasat, fără îndoială, moldoveanul Neculce, din al cărui letopiseţ se poate cita următoarea frază: *Iar vornicului Sturdzii era mai mare şi mai grè închisoare şi scîrbă, arătîndu-i vină că i-i rudă şi l-au ţinut că-i a lui şi l-au îmbogăţit în domniia dintăi şi l-au cinstit mai mult decît pe alţii şi l-au avut de credinţă bună.*

Aceeaşi preferinţă pentru coordonarea prin *şi* o manifestă şi contemporanul lui Neculce, munteanul Radu Popescu. În schimb, aşa cum remarcă Şt. Munteanu şi V. Ţâra *(138)*, la autori cum sînt C. Cantacuzino şi D. Cantemir seriile de coordonate introduse prin *şi* nu înregistrează nici pe departe o apariţie la fel de frecventă.

În ceea ce priveşte inventarul elementelor conjuncţionale folosite pentru a introduce propoziţii subordonate, cercetările Mioarei Avram au pus în lumină dispariţia unora dintre formaţiile (adesea ocazionale) întîlnite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în prima jumătate a celui următor (cum ar fi compusele cu *derept*) şi apariţia unor unelte gramaticale noi. Dintre aceste din urmă semnalăm, de pildă, apariţia conjuncţiilor şi locuţiunilor conjuncţionale *îndată ce* (propoziţia temporală), *fiindcă, întrucît* (propoziţia cauzală), *şi chiar să* (propoziţia concesivă).

Negaţia simplă apare mai rar. Frecvenţa ei în opera unor scriitori culţi, cum ar fi stolnicul Cantacuzino, ar putea fi rezultatul unei înrîuriri a sintaxei latineşti: *nici te lasă, nici te omoară; nici vorbesc de alţii; nici un rod osebit de oameni în veci poate rămînea în lume.*

Cunoscînd orientarea generală a sintaxei scriitorului, nu vom fi surprinşi descoperind la Neculce numeroase anacoluturi. Astfel, cronicarul scrie: *Ilieş-Vodă, ficiorul lui Petru-Vodă, după ce s-au turcit, dzic să fie rămas o fată creştină după moartea lui.* Sau: *atunce, din boierii cei*

Scanned with OKEN Scanner

pribegi ce era în Țara Muntenească, anume Vasilie Costachi vel-vornic, i să tîmplă moartea acolo, în pribegie.

Cercetînd influența exercitată de sintaxa latină asupra lui Miron Costin, B. Cazacu *(35)*, a atras atenția asupra situațiilor destul de numeroase cînd cronicarul moldovean nesocotește topica limbii române, plasînd verbul la sfîrșitul propozițiilor sau al frazelor: *care locuri nici un fel de vas a trece nu poate*. Tot domnia-sa a semnalat în scrisul cronicarului moldovean existența unor construcții participiale *(ieșiți leșii la cîmp . . . au izbucnitu și oardele lui Galga Soltan)*, abundența propozițiilor incidente *(oastea căzăcească, dacă apucă să se îngroape, să arunce șanțuri prejur sine, nu la ce loc, sub cetate ca aceasta, ce hie la ce pîrîu, nedobîndită este)* sau construcțiile de dativ cu *esse (a căriia nume îi este „Viiața lumii")*, explicabile prin aceeași înrîurire. Alt scriitor contemporan cu M. Costin, stolnicul Cantacuzino, el însuși influențat de sintaxa latină, construiește, de asemenea, propoziții și fraze avînd verbul plasat la sfîrșit: *Dachii . . . nepoftitori a se supune altora nici a se birui de alții îngăduiia.* Numeroase exemple de acest fel se recoltează din lucrările lui D. Cantemir: *și toți cîmpii pustii și necălcați de groaznice strigări și de fricoase lăudări să umplea.*

Fără îndoială că scriitorul cu cea mai elaborată sintaxă este Dimitrie Cantemir. Ceea ce a izbit pe cercetătorii limbii sale au fost înainte de toate neobișnuitele dislocări ale frazelor, care nu puteau fi întîlnite înainte de el. Un bun cunoscător al literaturii bisericești, Dosoftei, putea modifica topica propozițiilor fără a se depărta de tradiția primelor noastre tălmăciri din slavonă: *Și ne de greșeale curățește; Să nu ne păgînii pîșcîiască.* La Cantemir dislocările cuprind un registru mai larg de situații și găsesc uneori o explicație în preferința autorului pentru construcțiile incidente: *Așa a sufletului stat și podoabă îți privind socotește; acum dară și pentru aceastea . . . pre amănuntul să mi le cu ce-ai făcut dovedești; de te vei după svintele dumnedzăești porunci bine și cumsecade chivernisi.*

Asemenea intervenții conferă exprimării un caracter artificios, forțat, care face greu inteligibil contextul. Construcțiile de acest fel au fost explicate prin raportare la

Scanned with OKEN Scanner

limbile latină, slavă și chiar turcă. Într-un studiu recent *(135)*, D. Moldovanu a demonstrat în mod convingător că în astfel de situații avem de-a face cu hiperbaturi, expresie a unui manierism stilistico-sintactic greco-latin.

Lexicul

Termeni (astăzi arhaici) de origine latină apar în număr mult mai redus decît în perioada anterioară. Din rîndul lor, vom cita pe: *chiar* (= limpede), *dezveaște* (Dosoftei), *fur* (C. Cantacuzino), *lucoare* (= lumină, strălucire; Dosoftei), *measer* (Antim Ivireanul), *mișăl* (= sărac; *Letopisețul cantacuzinesc).* Mai rari sînt și termenii de origine slavă, denumind îndeosebi noțiuni abstracte: *blagorodnic* (= nobil; C. Cantacuzino), *grumb* (= grosolan; Dosoftei), *ijderi* (= a da naștere; *Letopisețul cantacuzinesc), peasnă* (= cîntare; Antim Ivireanul), *pogrebanie* (= îngropăciune; Antim Ivireanul), *promișlenie* (= prevedere; Dosoftei), *tvoreț* (= creator; Dosoftei).

Epoca se caracterizează printr-o creștere masivă a termenilor de origine neogreacă (denumind adeseori noțiuni abstracte): *antidot* (D. Cantemir), *astronom* (Antim Ivireanul), *afierosi* (= a dedica; *Mineiul,* 1779), *avtonomie* (*Mineiul,* 1779), *chentru* (D. Cantemir), *enchiclopedie* (Dosoftei), *flegmă* (Antim Ivireanul), *gheometrie, lexicon* (Dosoftei), *organ* (D. Cantemir), *politie* (=oraș; Antim Ivireanul), *prochimen* (= subiect; R. Popescu), *protimisi* (= a prefera; *Mineiul,* 1776), *tomos* (D. Cantemir), *typ* (D. Cantemir) etc.

Turcismele, și ele numeroase, desemnează cu precădere termeni concreți ai civilizației materiale sau termeni politico-administrativi: *atlaz* (C. Cantacuzino), *bacșiș* (I. Neculce), *beizade* (= fiu de prinț; I. Neculce), *caftan* (C. Cantacuzino), *caimacam* (= locțiitorul domnului; C. Cantacuzino), *capichehaie* (= reprezentant diplomatic la Poartă; I. Neculce), *ibric* (I. Neculce), *năstrapă* (= vas de băut; Antim Ivireanul), *ortac* (R. Greceanu), *zorba* (= răscoală; R. Popescu), *zahara* (= provizii; I. Neculce).

Termenii de origine maghiară se semnalează în marea lor majoritate în textele ardelenești și bănățenești. Pentru

Scanned with OKEN Scanner

a nu încărca expunerea, ne mulţumim să arătăm aici că dintre termeni regionali citaţi mai jos, *aldui, bumb, chischineu, hasnă, sicriu, sudui* şi *vezeteu* sînt de origine maghiară.

După 1700, se observă o creştere numerică a cuvintelor de origine rusă (sau provenite din intermediare ruseşti): *brigadir* (I. Neculce), *carîtă* (= trăsură; C. Cantacuzino), *mojic* (= om de rînd; C. Cantacuzino), *namesnic* (= locţiitor; I. Neculce), *stoliţă* (= capitală; R. Greceanu).

Nu prea numeroase sînt neologismele de origine latină, întîlnite nu numai în lucrările laice, ci şi în cărţile religioase: *colonie* (M. Costin), *condiţie* (D. Cantemir), *crudelitate* (Dosoftei), *materie* (Antim Ivireanul), *patrie* (*Mineiul*, 1779), *protecţie* (R. Popescu), *probă* (= spalt), *reformă* (*Mineiul*, 1779, 1780), *răspublică* (M. Costin), *substanţie, ţircumstanţie* (D. Cantemir) etc. Cîteva cuvinte de origine italiană au fost notate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: *duca* (R. Popescu), *monetă* (C. Cantacuzino), *parola, reţeta* (D. Cantemir). Trebuie să menţionăm că în raport cu termenii de origine greacă şi turcă, neologismele provenite din latină şi italiană se întîlnesc rar.

Dintre termenii avînd circulaţie regională (uneori restrînsă) care au pătruns în textele literare, vom menţiona o serie de elemente sudice (munteneşti), cum ar fi: *cearşaf, ficat, ginere* (= mire) *(Biblia de la Bucureşti), înjura* (Antim Ivireanul), *pisică* (*Floarea darurilor*, 1700), *rănichi, zăpadă (Biblia de la Bucureşti)*. Elemente de tip nordic se întîlnesc, cum e firesc, în textele ardeleneşti, bănăţeneşti şi moldoveneşti: *bumb (Anonymus Caransebesiensis), curechi* (Dosoftei), *mire* (Dosoftei), *mucza* (= mîţă; *Lexiconul Marsilian), ogradă* (Dosoftei), *sicriu, secriu* (Dosoftei; *Sicriul de aur), sudui* (M. Costin). Menţionăm că în textele redactate în Moldova se întîlnesc termeni proprii acestei provincii: *ciobotar* (Dosoftei), *harbuz* (D. Cantemir), *mamcă, prostire* (Dosoftei), *vezeteu* (M. Costin). O observaţie similară în legătură cu textele scrise în Banat şi Transilvania, din care citäm pe *aldui (Anonymus Caransebesiensis, Sicriul de aur), golemb* (= golîmb; I. Viski), *chischineu (Pînea pruncilor), lubenicze (Anonymus Caransebesiensis).*

Scanned with OKEN Scanner

Stilurile literare

Textele elaborate în perioada 1656—1780 reflectă o serie de modificări la nivelul stilurilor literare. Chiar dacă nu foarte importante și lipsite, deci, de consecințe profunde în privința structurii stilistice a românei literare, schimbările care se semnalează acum merită a fi luate în considerație, fie și numai pentru că ele prefigurează unele evoluții ulterioare ale limbii.

Cele mai puține diferențe față de perioada anterioară le semnalăm în domeniul stilului literar oficial (juridico-administrativ). Explicația trebuie căutată în faptul că timp de mai bine de 100 de ani nu se elaborează și nu se tipăresc cărți de drept în cele trei țări române (*Pravilniceasca condică* a lui Ipsilanti apare în 1780). Vechile coduri de legi (și înainte de toate pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu) se copiază în schimb destul de frecvent, ceea ce duce fără îndoială la o stabilizare a terminologiei de specialitate, precum și la o consolidare a procedeelor și structurilor stilistice particulare.

Nu vom observa transformări esențiale nici la nivelul literaturii religioase, ceea ce nu ne va surprinde atîta timp cît cunoaștem respectul scriitorilor ecleziastici față de litera cărților sfinte. Vom atrage atenția asupra creditului acordat de Antim Ivireanul în *Didahiile* sale procedeelor stilistice retorice și poetice. Întîlnim astfel exclamația retorică (*O! ce mărturie credincioasă și adevărată este aceasta! O! ce bunătate și fericire au cîștigat acei ce au ascultat pre cel mărturisit!*), repetiția anaforică împletită cu antiteza (*Ce folos iaste trupul să fie deșărt de bucate, iar sufletul a-l umplea de păcate; ce folos iaste a fi galben și ofilit de post, iar de pizmă și urîciune a fi aprins; ce folos iaste a nu bea vin și a fi beat de venin . . .*), interogația (*Auzit-ați fapta sfîntului? Priceput-ați fierbințeala inimii lui spre a face bine? Înțeles-ați puterea dragostei către aproapele?*). Nu o dată, prelatul muntean creează figuri de stil îndrăznețe, de o mare plasticitate, care plasează în mod cert opera lui Antim, prin unele aspecte ale sale, în sfera literaturii beletristice.

În domeniul literaturii artistice se semnalează, odată cu *Viața lumii* și, în special, cu *Istoria ieroglifică*, o specializare asemănătoare a expresiei literare (prin apelul

Scanned with OKEN Scanner

la procedeele retorice, la tropii de structură clasică) și, în special, o reconsiderare deliberată a unor relații sintactice și o modificare a topicii. Cercetările recente ale lui D. Moldovanu *(135)* au pus în lumină efectele manierismului clasicizant în sintaxa și stilul lui Cantemir. Asemenea înrîuriri nu ating însă decît o parte a literaturii beletristice. Cea mai însemnată producție poetică a vremii, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, face, dimpotrivă, sensibile concesii exprimării populare și anticipează în felul acesta o îndrumare stilistică și poetică care va fi reluată o sută de ani mai tîrziu prin I. Budai-Deleanu.

Aspecte interesante se semnalează la nivelul scrierilor științifice. Observațiile pe care le-am făcut în capitolul precedent asupra scrierilor istorice rămîn valabile și acum, în liniile lor mari. Vom observa totuși că tendința de înnoire sintactică și stilistică inspirată de neoclasicismul latin se observă și în scrierile unor istorici moldoveni (M. Costin și, în special, D. Cantemir). La ultimul dintre ei, se constată tendința de dispariție a aspectelor „beletristice" ale expunerii și o mai mare rigoare a expresiei. E vorba, totuși, în toate aceste cazuri, de inovații izolate. Vechiul stil cronicăresc rămîne în vigoare, iar Neculce îl ilustrează în chip desăvîrșit, marcînd, prin apelul la procedeele limbii vorbite, o nouă apropiere de stilul popular. Marele cronicar și povestitor moldovean nu simte nici o reținere să insereze în opera sa comparații în stil popular *(s-au strînsu ca puii de potîrnichi; intrat-au tătarîi în țară ca lupii într-o turmă de oi)* sau proverbe. Aceeași îndrumare stilistică o surprindem la contemporanii munteni ai lui Neculce. *Au întrat ca lupii în oi*, spune autorul anonim al *Cronicii Bălenilor*, în timp ce Radu Greceanu citează din paremiar: *găina rîcîind își scoate ochii*. La unii cronicari, cum ar fi Neculce și Radu Popescu, dialogul (un procedeu caracteristic prozei artistice) este prezent în unele părți ale expunerii.

În celelalte domenii ale științei, asistăm la un proces, deocamdată timid, de alcătuire a unor limbaje speciale. E dificil de vorbit de un stil științific în adevăratul înțeles al cuvîntului, înainte de toate din lipsa unui număr mai mare de lucrări în diverse domenii ale științei. Faptul acesta a împiedicat constituirea unor vocabulare tehnice, fără de care nu pot exista limbajele speciale. J. Byck a

Scanned with OKEN Scanner

încercat să arate că în secolul al XVIII-lea existau terminologii speciale în domeniul matematicii, filozofiei, astronomiei, geografiei, chimiei, medicinii, gramaticii, poeticii etc. *(31)*. În realitate (în măsura în care se referă la perioada dinainte de 1780), cele 10—15 cuvinte citate pentru fiecare domeniu în parte nu provin (cu puține excepții) din opere de specialitate, ci din lucrări de orientare foarte variată (religioase, istorice, beletristice etc.), constituind de fapt *o terminologie* pe care am putea-o numi *de cultură generală*. Ceea ce a încercat să creeze, în fond, D. Cantemir în vocabularul său de neologisme (*Scara* la *Istoria ieroglifică)* este tocmai o asemenea terminologie de cultură generală și nu vocabulare speciale în diverse domenii ale științei. Constatarea e în măsură să confirme faptul că în secolul al XVIII-lea (pînă la 1780) nu avem a face cu un stil științific bine delimitat. În măsura în care se manifestă, tendințele de individualizare se înscriu în continuare în perimetrul unui stil literar neoficial. Există fără îndoială semne că acest stil literar neoficial tindea să se realizeze în structuri și terminologii măcar în parte specifice în măsura în care el apare ilustrat în opere de tip beletristic sau științific.

Concluzii

Privită în liniile sale mari, evoluția limbii literare în cei peste o sută de ani scurși între 1656 și 1780 se caracterizează printr-o tendință din ce în ce mai bine conturată de a unifica și a moderniza limba. Cele două orientări nu sînt la fel de puternice și, în consecință, nici nu au putut duce la rezultate asemănătoare. Dacă perioada de care ne ocupăm a văzut o primă unificare a românei literare, procesul de modernizare se găsește deocamdată într-o fază de început.

Așa cum a rezultat din materialul de limbă consemnat în paginile de mai sus, ultimul sfert al secolului al XVII-lea se caracterizează prin confruntarea așteptată dintre tradiție și inovație la nivelul tuturor variantelor limbii literare. Spunem „așteptată", pentru că, în mod normal, decalajul dintre norma literară și graiuri a sporit, iar diferențele, uneori prea mari, între scriere și vorbire

Scanned with OKEN Scanner

puteau deveni stînjenitoare în anumite împrejurări. În Moldova şi Muntenia, în special, normele literare suferă o sensibilă presiune din partea limbii vorbite. Normele se modifică în unele cazuri. Dar concesiile făcute graiurilor locale nu erau destinate să devină permanente şi definitive. Destul de marcată în scrierile lui Dosoftei (în Moldova) şi în *Biblia de la Bucureşti* (în Ţara Românească), influenţa limbii vorbite asupra normei scrise se diminuează în cele din urmă, revenindu-se într-o serie de cazuri la situaţia anterioară.

Concomitent, variantele literare exercită una asupra alteia înrîuriri reciproce, care merg în unele cazuri pînă la acceptarea normelor altei variante. Cel mai important rol în această privinţă îl joacă varianta literară moldovenească. Datorită prestigiului cîştigat de tipăriturile lui Varlaam în perioada precedentă şi acum de cele ale lui Dosoftei, dar mai ales ca urmare a activităţii desfăşurate de oameni de cultură, revizori şi tipografi, ca Mitrofan şi Chiriac, care au îngrijit apariţia unor cărţi ardeleneşti şi munteneşti, între care şi a *Bibliei de la Bucureşti,* varianta literară moldovenească exercită o puternică influenţă asupra scrierilor munteneşti (şi îndeosebi asupra *Bibliei* din 1688), sud-vest ardeleneşti (*Molitvenicul, Ceasloveţul de la Sibiu, Diaconstvele* tipărite de Chiriac Moldoveanul) şi nord-ardeleneşti (o serie de dieci moldoveni copiază numeroase scrieri bisericeşti în nordul Transilvaniei şi apoi în Banat). Influenţa munteană, deşi mai puţin importantă, nu e totuşi de neglijat. Trecînd peste fapte izolate semnalate în unele texte moldoveneşti, e de menţionat faptul că două cărţi apărute la Bălgrad, *Bucoavna* şi *Chiriacodromionul,* tipărite de un ucenic al lui Antim Ivireanul (Mihai Ştvanovici), sînt scrise în grai muntean sau se situează foarte aproape de acesta.

Dacă în Ţara Românească influenţa moldoveană este lichidată după 1700, iar în Moldova influenţa munteană e prea puţin intensă, la Bălgrad, în însuşi centrul cultural al Ardealului, varianta sud-vest transilvană este îndepărtată din tipărituri în favoarea celei moldoveneşti şi, apoi, în favoarea celei munteneşti, dar, în final, în *Pînea prunc*ilor (1702), se revine totuşi la norma locală. Cu toate acestea, existenţa variantei sud-vest ardeleneşti se arată a fi precară la începutul secolului al XVIII-lea, deşi ea

Scanned with OKEN Scanner

exercită în continuare o influență destul de puternică asupra variantei nord-ardelenești. Cît privește Banatul, el rămîne la fel de izolat pe planul general românesc al limbii literare ca și în perioada precedentă, din motive asupra cărora am insistat la locul respectiv.

S-a putut observa din exemplele înșirate mai sus că în jurul anului 1750 se manifestă o puternică tendință de unificare în domeniul limbii române literare. Am văzut într-unul din capitolele preliminare că naționalizarea serviciului divin petrecută în a două jumătate a secolului al XVII-lea și, mai ales, în primele decenii ale celui următor, a pus cu stringență problema traducerii în românește a cărților de slujbă. Opera aceasta a fost dusă la capăt la începutul secolului al XVIII-lea de Antim Ivireanul și, apoi, de Damaschin Rîmniceanul. Scrise de munteni, cărțile traduse au îmbrăcat, în mod firesc, haină muntenească. Intensa activitate desfășurată la București și Rîmnic (în condițiile în care tipografia mitropoliei Ardealului nu mai lucra, iar cea din Iași se manifesta sporadic) a avut drept urmare o difuzare fără precedent a cărții bisericești muntene în toate provinciile românești. În momentul cînd tipografiile din Iași și din Blaj își reiau sau își intensifică activitatea, în jurul anului 1750, ele reproduc cărțile muntenești care pătrunseseră de mai multă vreme în biserici. Redînd cu maximă fidelitate textul tipăriturilor muntenești, moldovenii au primit, integral, și normele lingvistice care stăteau la baza lor. Faptul, observat în treacăt de M. Gaster încă la sfîrșitul secolului trecut *(73)*, a fost pus în lumină, împreună cu demonstrația necesară, în lucrarea noastră, *Baza dialectală a românei literare*. Norma munteană a pătruns nu numai în cărțile religioase, ci și în toate tipăriturile care văd lumina zilei pînă spre 1770—1780. Unificarea limbii literare nu s-a produs nici în secolul al XVI-lea și nici în cel de al XIX-lea, cum au crezut aproape toți cercetătorii, ci la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Muntenizarea limbii literare în Moldova și Transilvania, moment deosebit de important în dezvoltarea românei literare, presupune un acord prealabil, o deliberare conștientă a factorilor responsabili în problemele eclezias-tice din fiecare provincie în parte. Gestul moldovenilor, care-și abandonează propria variantă literară, se explică

Scanned with OKEN Scanner

prin dorința lor de a avea o limbă liturgică comună cu a muntenilor, nu numai în fond, ci și în formă. Faptul că noile norme au fost aplicate și la tipărirea unor scrieri laice ne arată că, de fapt, ceea ce au voit să unifice la 1750 învățații moldoveni a fost însăși limba literară.

Și mai elocvent, în acest sens, este exemplul dat de cărturarii din Blaj. Ei erau de altă credință decît muntenii și moldovenii, căci îmbrățișaseră catolicismul. Faptul acesta nu i-a împiedicat să adopte textul și norma cărților ortodoxe muntenești, deși existau decrete ale Mariei Tereza care opreau difuzarea tipăriturilor muntenești în Ardeal.

Ținînd seama de toate acestea, putem afirma că după 1750 și pînă spre 1780 graiul muntenesc s-a impus drept unică normă literară pentru toți românii, atunci cînd ei voiau să-și îmbrace produsele spirituale în haina cea mai aleasă, destinată unei largi răspîndiri, a cuvîntului tipărit.

Trebuie să remarcăm, spre a nu ne îndepărta de adevăr, că unificarea lingvistică se realizează numai la nivelul cărții tipărite. Manuscrisele rămîn în continuare (în special în Moldova) păstrătoare ale vechii tradiții literare. Numai pînă la un punct însă, deoarece muntenizarea atinge parțial și limba manuscriselor. Ceea ce rezultă la capătul acestor înrîuriri este o normă care poate părea de compromis, întrucît rămîne credincioasă vechilor deprinderi de a scrie, dar le și părăsește în unele privințe. Se creează în felul acesta un paralelism normativ, mai accentuat în Moldova, care nu va rămîne fără consecințe asupra evoluției limbii literare după 1780.

Privirea pe care am aruncat-o asupra limbii literare în perioada 1656—1780 ne-a permis să observăm menținerea unui decalaj vizibil între normele literare și graiuri, în ciuda unor tendințe de conciliere manifestate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Distanța dintre cele două uzaje lingvistice este mai mică în manuscrise și sensibil mai accentuată în cărțile tipărite (bisericești). După 1750, odată cu adoptarea variantei muntenești drept normă comună, decalajul dintre limba literară de tip muntean și graiurile din Moldova și cele de dincolo de Carpați devine profund.

Diferențele dintre limba populară (vorbită) și limba literară (scrisă) se măresc și ca o consecință a moderni-

Scanned with OKEN Scanner

zării limbii literare. Ele se constată mai puțin în domeniul sintaxei, unde tendința de a modela limba română după latină nu a depășit faza unor experimente individuale, și mai pregnant în domeniul lexicului. Într-adevăr, limbajul cult tinde să-și creeze un vocabular propriu, încă insuficient de nuanțat și de fixat, e adevărat, dar care începe să se opună lexicului tradițional. Din numărul mare de termeni noi pătrunși acum în limbă, româna literară a reținut o parte, care n-a ajuns în sfera limbajului popular. Din punctul de vedere al compoziției vocabularului, influențele neogreacă și turcă joacă acum un rol important, restrîns însă la teritoriul de dincoace de Carpați. Tot aici, și în special în Moldova, încep să capete o importanță mai mare împrumuturile din rusă. Se semnalează tot acum, într-un număr deocamdată nu prea mare, o serie de termeni de cultură, împrumutați din latină (uneori prin intermediari) și italiană.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a III-a

EPOCA MODERNĂ

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1780—1836

Așa cum am văzut într-unul din capitolele preliminare, în perioada delimitată de anii 1780 și 1836 cultura românească cunoaște un proces de renaștere manifestat printr-o tendință hotărîtă de a-și moderniza structurile. Un eveniment de însemnătate particulară în procesul de unificare și modernizare a limbii române îl constituie înmulțirea și difuzarea largă a lucrărilor ortografice, a gramaticilor și a dicționarelor. Avînd multe dintre ele un caracter normativ marcat, aceste lucrări au propus nu o dată soluții practice, acordîndu-și preferințele, de la caz la caz, uneia sau alteia dintre formele aflate în concurență.

În ordine lingvistică, epoca este dominată de doctrina Școlii Ardelene, ilustrată în lucrările lui S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior și I. Budai-Deleanu (acestea din urmă rămase în manuscris). Crezul acestei mișcări de regenerare națională și spirituală avea drept principală țintă demonstrarea prin toate mijloacele posibile a latinității limbii române. Cultivarea a tot ceea ce era latin și, dimpotrivă, izolarea și chiar eliminarea elementelor alogene era consecința logică a acestei atitudini, colorată de raționalismul și clasicismul tîrziu al Luminilor. Limba română trebuia scrisă cu „strămoșeștile“ litere latine și nu cu slovele chirilice, calificate drept „calicești“ sau „varvare“, iar ortografia avea să fie nu fonetică, ci etimologică. Atitudinea aceasta va avea o influență considerabilă asupra procesului de unificare lingvistică. Avînd de ales între două fonetisme sau forme, preferințele învățaților Școlii Ardelene vor merge întotdeauna spre acela dintre ele care, reprodus în scris, va reuși să deștepte cu mai multă

Scanned with OKEN Scanner

exactitate în mintea cititorilor imaginea cuvîntului latinesc originar.

Fără a fi prea numeroase, opiniile despre unificarea lingvistică pot fi întîlnite în diferite lucrări și în special în cele ieșite din pana ardelenilor. Eruditii scriitori de peste munți știau, asemenea lui Maior *(124)*, că „în cărțile cele bisericești numai o dialetă este la toți" (românii), dar nu considerau limba cărților religioase drept ireprosabilă. O spune Budai-Deleanu atunci cînd face elogiul limbii „cazaniilor", dar precizează că în textele religioase există pasaje „cu totu<l> rău grăite". Marelui scriitor și erudit ardelean îi datorăm și cea mai coerentă expunere asupra problemelor limbii literare. După Budai-Deleanu, limba unică nu putea fi creația unei singure persoane, ci rodul colaborării celor mai învățați bărbați ai românilor, reuniți într-o societate savantă (prin urmare, într-o academie), pentru „a covîrși toate dialecturile și osăbitele noime a cuvintelor" (vezi despre toate acestea *20*). În numele cărui principiu aveau să se „covîrșească" diversele norme regionale sau „dialecte" ne-o spune Șincai în prefața la *Catehismul cel mare* din 1783: „m-am sîrguit", zice el, „cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum se nu me abat și depărtez, ci se le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît prin altele". „Mai bine românește" vorbeau, firește, cei care se îndepărtaseră cel mai puțin de latină, iar cuvintele „tocma românești" erau cele de origine strămoșească.

Paralel cu tendința de unificare lingvistică, Școala Ardeleană a promovat ideea modernizării limbii, înainte de toate prin împrumutarea de cuvinte din limba latină și, uneori, și din limbile romanice. I. Budai-Deleanu, căruia îi datorăm o definiție în general corectă a conceptului de limbă literară, subliniază faptul că această limbă trebuie „lămurită și adusă la regule gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu să află la limba de obște" *(20)*. Pentru a ajunge la un asemenea rezultat, era necesar, arată P. Maior, „a ne ajuta cu limba lătinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească" (citat după *160*). Odată împrumutate, noile cuvinte trebuiau adaptate specificului limbii române, așa

Scanned with OKEN Scanner

cum subliniază Heliade în *Gramatica* sa: „verbele (= cuvintele) străine trebuie să se înfăţoşeze în haine româneşti şi cu mască de rumân înaintea noastră".

Epoca vede elaborarea unui număr destul de mare de lucrări consacrate limbii române în care preocupările cu caracter normativ ocupă un loc important. Vom aminti, înainte de toate, sistemele ortografice cu litere latine, dintre care se detaşează cele preconizate de S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor din 1780 şi de P. Maior în *Ortographia romana sive latino-valachica,* apărută în 1819. Un rol de prim ordin în procesul de normare a limbii române literare l-au jucat gramaticile. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* de S. Micu şi Gh. Şincai (1780), *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orînduielelor gramaticii rumâneşti* (1787) de Ienăchiţă Văcărescu şi *Gramatică românească* de I. Heliade Rădulescu (1828) se situează, în această privinţă, pe primul plan. Un loc de frunte între lucrările lexicografice ale vremii îl deţine *Lexiconul de la Buda,* operă de colaborare, la care a participat şi P. Maior (1825). *Gramaticile* (1812 şi 1815—1820) şi *Lexiconul românesc-nemţesc* (1818) ale lui I. Budai-Deleanu, rămase în manuscris, n-au putut exercita asupra epocii influenţa la care erau îndreptăţite, prin valoarea lor, să aspire.

Fonetică

Vocalism

(1) În ceea ce priveşte tendinţa de reducere a distanţei de deschidere a vocalelor, scrierile literare elaborate în această perioadă consemnează, într-o serie de cazuri, impunerea definitivă a fonetismului astăzi literar.

Dacă la începutul perioadei precedente se mai înregistrau exemple izolate cu *en* (*argsent* etc.), la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, grafii de acest fel nu sînt de consemnat (excepţie fac unele texte scrise cu litere latine şi ortografie etimologică). Dispar, spre 1840, şi grafiile cu *ѣ* în cuvinte de tipul *lege,* care acopereau cîndva rostiri reale, cu *ea,* dar acum sînt, fără îndoială, tradiţionale. Grafile cu *ѣ* apar mai frecvent, pînă spre finele perioadei, în Transilvania, unde ele redau,

Scanned with OKEN Scanner

foarte probabil, rostirea locală cu *ę* (deschis). Grafiile cu *e* sînt curente în Țara Românească și în creștere în Moldova (vezi, de exemplu: *despărțește*, la Iancu Văcărescu, *muncește*, la C. Conachi, *temerea*, la B. P. Mumuleanu). Exemplele cu *-u* de tipul *daru, să vînzu*, amîndouă înregistrate la Mumuleanu, sînt, după toate probabilitățile, fără acoperire fonetică. În măsura în care apar în scrierile unor ardeleni care au îmbrățișat doctrina latinistă, *-u* trebuie socotit drept pur ortografic, notat pentru a restabili vocala finală, în vederea unei mai mari apropieri de etimonul latin.

Trecerea lui *-eá* la *e(ę)* continuă să fie un fenomen înregistrat numai în textele ardelenești și moldovenești. Vom observa totuși că în tipăriturile datorate scriitorilor moldoveni și ardeleni *-e* apare notat în special spre sfîrșitul intervalului, fără a-l elimina complet pe *-eá* (literar la sfîrșitul perioadei anterioare): *m-ei ave* (Gh. Asachi), *să de* (I. Teodorescu, V. Aaron), *pre* (= prea; *Geografie*, 1814—1815), *vre* (Gh. Săulescu) etc.

Fenomenul trecerii lui *e* medial aton la *i* se constată în special în textele literare moldovenești. Relativ rar pînă în anii 1829 (*binile*, la L. Asachi, *brațile*, la Al. Beldiman), *-i-* apare cu o insistență sporită după 1830 în cărțile tipărite în imprimeria „Albinei Românești": *adivărul, cerim* (Gh. Săulescu), *să cuvinea, dispoaie, fusile* (Gh. Asachi) etc. Mai rar se întîlnește fenomenul în tipăriturile ardelenilor și bănățenilor (și în special în scrierile lui Petru Maior). Cîteva exemple de închidere a lui *-e-* la *i: dizgust (Bertoldo), galbină* (*Calendar*, 1814), *se osibește* (*Geografia*, 1814—1815) etc.

Spre deosebire de *-e-*, *-e* este general în marea majoritate a textelor. *-i* a fost atestat în tipăriturile scriitorilor grupați în jurul „Albinei Românești": *ci* (Gh. Săulescu), *di, li* (Gh. Asachi), *trebui* (= trebuie; M. Drăghici) etc., dar nici aici apariția sa nu este frecventă, predominante fiind grafiile cu *-e*.

Consonantism

(2) Palatalizarea labiodentalei *f* reapare în textele moldovenești după 1780, dar fără a cunoaște o răspîndire prea mare: *heresteie, hiară* (L. Asachi), *hierile* (M. Drăghici). La ultimul autor, apare și palatalizarea lui *p:*

Scanned with OKEN Scanner

chersice, chezişe. Practic inexistente sînt grafiile cu *h* în textele ardelenești. Singurul autor la care am înregistrat fenomenul palatalizării lui *ʃ* este, în mod neașteptat (căci în Banat labialele s-au păstrat intacte), bănățeanul D. Țichindeal: *hiară, hiara*. La fel de sporadică este apariția fenomenului în scrierile muntenilor. E vorba de cuvîntul *hiară*, înregistrat în *Calendarul* apărut la București în 1823 și la Heliade Rădulescu.

Palatalizarea dentalelor nu este notată în nici una din scrierile ardelenești și bănățenești cercetate. Bănățenii nu-l mai notează pe *cl'*, care dispăruse definitiv din limba în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În scrierile lor apare însă *ń*: *să puni* (D. Țichindeal), *rămîni* (*Calendar*, 1814), *vine* (= vie; P. Iorgovici); de menționat că însuși Țichindeal notează curent fonetismul literar *(i)*: *cui, cuvios, să spui, tămîie* etc. *ń* mai poate fi întîlnit și la ardeleanul Maior: *(să) spuni*.

(3) Rostirea dură a consoanelor *s, z, ț* reapare destul de frecvent în textele moldovenești: *amețîți* (Al. Beldiman), *va găsî* (Gh. Asachi), *înțălepțește* (Gh. Săulescu), *a înzăstra (Condica criminalicească), să se păzască (Critil și Andronie), sîmțește* (L. Asachi), *tusă* (*Calendar*, 1823) etc., dar rostirea lor moale poate fi, de asemenea, notată. În scrierile ardelenilor și bănățenilor, fenomenul se întîlnește mai rar: *auzînd* (D. Țichindeal), *găociță* (I. Piuariu-Molnar), *încredințază, treizăci (Pravila de obște)* etc. Desigur, textele scrise de munteni conservă mai departe norma literară tradițională, consemnînd cu regularitate rostirea moale a celor trei consoane.

Foarte rare, exemplele prezentînd rostirea dură a labialelor se recoltează din textele moldovenești: *galbăn (Critil și Andronie), să trimață* (Gh. Asachi), *să vorovască* (L. Asachi).

d dur ne întîmpină într-un număr sporit de exemple în scrierile muntenești: *dăpărtași* (Heliade), *dăpărtate* (D. Golescu), *dăsăvîrșită (Legiuirea Caragea), dăstul* (B. P. Mumuleanu) etc. De menționat că *d* moale continuă să fie notat destul de frecvent în textele scrise de munteni.

Rostirea dură a lui *ș* și *j* (+ *e, i*) este atestată în continuare în texte alături de rostirea lor moale, întocmai ca în tipăriturile anului 1750, cu observația că rostirile dure devin mai numeroase la munteni și la moldoveni;

Scanned with OKEN Scanner

ardelenii și bănățenii preferă pronunțarea moale a acestor consoane, notînd rar rostirea lor dură. În ceea ce privește timbrul celor două consoane în cuvinte de tipul *grijește, șapte,* vom observa că tipăriturile muntenești respectă pe mai departe norma de la 1750, punînd în circulație forme ca *săvîrșaște* („Curierul rumânesc", 1829), *veștejaște* (B. P. Mumuleanu) etc. Moldovenii continuă, la rîndul lor, să respecte norma, cu unele infidelități, pînă spre 1830: *înnădușaște* (Al. Beldiman), *slujaște* (Amfilohie Hotiniul), *șapte* (Andronache Donici), *șasă (Condica criminalicească);* de comparat însă: *să se așeze* (Hrisov, 1785), *slujește* (Amfilohie Hotiniul). În scrierile aparținînd lui Gh. Săulescu și Gh. Asachi devin curente rostirile cu *e* (trecut uneori la *ă*): *covîrșăște* (Gh. Săulescu), *să înșele* (Gh. Asachi) etc. Bănățenii și ardelenii renunță și ei, treptat, la norma muntenească. Dacă pînă prin anii 1800—1815 grafii de tipul *să înșale (Bertoldo), slujaște* (D. Țichindeal) se întîlnesc destul de des, mai tîrziu textele consemnează în mod curent rostiri ca *deșerte* (P. Maior), *greșește* (V. Aaron, S. Micu), *prăjește* (*Geografia,* 1814—1815) etc.

(4) *dz* a dispărut, practic, din textele scrise în această perioadă, consemnările sale fiind cu totul sporadice. *ğ* revine însă în uzul moldovenilor, în special după 1829: *agiunează* (Gh. Săulescu), *agiutoriu* (M. Drăghici), *gios* (I. Teodorescu), *giudecători (Regulamentul organic), giurămînt* (Gh. Săulescu). Pînă atunci, *j* constituise norma în majoritatea textelor tipărite în Moldova: *ajutoriul* (Al. Beldiman), *jucăria* (L. Asachi), *jurămînturi* (*Hrisov,* 1785), *prinprejur* (Amfilohie Hotiniul) etc. În Țara Românească și în Transilvania, *j* este menținut peste tot. *ğ* este folosit în scrierile unor ardeleni și bănățeni pentru redarea cuvîntului *jur* și a cuvintelor înrudite: *i-au încungiurat* (D. Țichindeal), *încungiurate* (P. Maior).

Morfologie

(1) Perfectul simplu continuă să fie menținut în texte, inclusiv în cele elaborate în Moldova, deși e de presupus că în primele decenii ale secolului trecut acest timp dispăruse din vorbirea curentă moldovenească.

Scanned with OKEN Scanner

Formele analitice de mai mult ca perfect indicativ se întîlnesc într-un număr destul de mare în textele ardelenești și bănățenești. Iată cîteva exemple: *am fost ieșit* (I. Piuariu-Molnar), *au fost lăsat* (D. Țichindeal), *i-au fost trimis* (P. Maior), *au fost vieţuit* (P. Iorgovici); evident, în toate textele, formele sintetice de mai mult ca perfect, astăzi literare, sînt frecvent folosite.

Relativ numeroase sînt și formele analitice de viitor de tipul *a să fie, oi să mă fac* (C. Conachi), *o să facă, o să mănînce* (I. Golescu).

(2) Pluralele în *-e* sînt mai rare decît în perioada anterioară și se recoltează mai cu seamă din scrierile ardelenilor: *barbe, cirede* (I. Budai-Deleanu), *dovede* (P. Maior), *nunte, patime* (B. P. Mumuleanu). La ultimul scriitor apar și forme neobișnuite de plural în *-i: albini, stîni, trebuinți.*

Marcarea acuzativului numelor de persoană prin *p(r)e* este generală în texte.

Formele variabile ale articolului posesiv pot fi întîlnite în toate scrierile vremii. La munteni, ele sînt singurele folosite. Moldovenii și ardelenii pun la contribuție destul de frecvent și forma invariabilă *a* a articolului posesiv: *a*[l] *lor* (L. Asachi), *a*[i] *lor* (D. Țichindeal), *a*[i] *lui Romil* (Al. Beldiman), *a*[le] *frumusețîi* (P. Iorgovici), *a*[le] *cui* (P. Maior) etc.

Formele de perfect simplu pers. 1 și 2 pl. cu *-ră-* continuă să apară din ce în ce mai des în texte: *băturăm* (*Alexandria*, Iași, 1809), *furăm* (I. Budai-Deleanu), *plecarăm* (N. Stoica), *ne silirăm, sosirăm* (*Halimaua* copiată la Horezu în 1783), *vorbirăți* (Heliade) etc. Formele etimologice cunosc încă o răspîndire destul de mare.

Forma de auxiliar *a* de la perf. compus pers. 3 sg. se generalizează în textele muntenești spre 1830: *a ajuns* (Gr. Pleșoianu), *a dus, s-a scris* (Heliade), *a strîns* (Iancu Văcărescu) etc. În lucrările scrise de moldoveni și ardeleni, *au* continuă să fie folosit; auxiliarul *o* se întîlnește rar: *s-o închegat* (C. Conachi), *o putut* (I. Budai-Deleanu).

Toate textele cercetate de noi consemnează forma anatogică în *-m* la pers. 1 sg. a imperfectului indicativ. În schimb, la pers. 3 pl. formele în *-u* nu apar decît la bănățeni: *animau, aruncau, erau* (P. Iorgovici), *luvau* (C. Diaconovici Loga), *se numeau, vorbeau* (D. Bojincă). În mod

Scanned with OKEN Scanner

excepţional, asemenea forme au fost notate şi în gramatica moldoveanului Săulescu: *erau, lăudau,* unde se explică, probabil, prin influenţa gramaticii lui Diaconovici Loga sau a altor scrieri bănăţeneşti.

(3) Pluralul *mînu(le)* dispare practic din texte.

Formele refăcute (cu *s* sau *l*, respectiv cu *ei*) ale genitiv-dativului feminin al demonstrativelor apar din ce în ce mai frecvent la ardeleni, bănăţeni şi la moldoveni: *acestei* (P. Vasici; „Albina românească", 1832), *acestii (Bertoldo,* I. Piuariu-Molnar), *acestiia* (C. Diaconovici-Loga), *acelei* („Albina românească", 1832) etc. Muntenii continuă să folosească vechile forme pînă după 1840. Primele atestări muntenești ale formelor analogice se recoltează din „Curierul rumânesc" din 1834: *acestei, celii.*

Formele verbale iotacizate sînt singurele folosite în Muntenia. Ele se întîlnesc, de asemenea, în scrierile ardelenilor şi ale moldovenilor, cu observaţia că la aceştia sînt concurate de formele analogice, cu dentala refăcută, care se înmulţesc pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei. Iată cîteva exemple de forme cu dentala refăcută din textele moldoveneşti: *aud* (Al. Beldiman), *(să) cred (Critil şi Andronie,* Gh. Săulescu), *pot* (Gh. Săulescu), *să se prindă (Condica criminalicească), (să) spun* (Gh. Asachi, Gh. Săulescu), şi alte cîteva din scrierile bănăţenilor şi ardelenilor: *cred* (P. Maior), *să despartă* (V. Aaron), *să înghită* (D. Ţichindeal), *să rămînă* (P. Maior), *să se ţină* (D. Bojincă) etc.

Formarea cuvintelor

O caracteristică a limbii literare din perioada de care ne ocupăm este apariţia unor noi mijloace de formare a cuvintelor. Folosite rar înainte de 1780, sufixele *-icesc* (cu care se formează adjective) şi *-iceşte* (cu care se formează adverbe) cunosc acum o întrebuinţare maximă: *comicesc, eroicesc* (I. Budai-Deleanu), *filosoficesc, iroicesc, metalicesc* (D. Golescu), *politiceşte* (I. Budai-Deleanu), *ritoricesc, sarmaticeşte* (P. Maior) sînt numai cîteva din numeroasele exemple ce se pot da. După 1830, *-icesc* va fi înlocuit cu sufixul *-ic* (*comic, filosofic, metalic* etc.). Foarte numeroase sînt substantivele terminate în *-ie* de

Scanned with OKEN Scanner

tipul lui *absorbție* (V. Popp), *convulsie* („Albina românească", 1832), *luminație, natie* (D. Golescu), *poziție* (Gh. Asachi). Unele dintre ele vor schimba după 1830 pe *-ie* cu *-iune*. Vom mai aminti preferința pe care scriitorii munteni și moldoveni o acordă formațiilor neologice de origine neogreacă terminate în *-asi, -isi (-arisi) -osi, -psi* etc., cum ar fi *adiaforisi* (= a nu-i păsa; C. Conachi), *buiurdisi* (= a da ordin; Ienache Văcărescu), *metahirisi* (= a folosi; *Pravilniceasca condică*) etc. *Afierosi* (= a închina, a dedica) apare la ardeleanul Budai-Deleanu. În exemplele *formalisi, importarisi, publicarisi,* extrase toate din memorialul de călătorie al lui Dinicu Golescu, avem a face cu termeni de origine romanică (latină), care erau pătrunși în limbă cu sufixul *-isi (-arisi).* În Transilvania, un rol similar l-a jucat sufixul de origine maghiară *-ălui: apelălui, confiscălui* (S. Micu).

Sintaxa

Dacă un compartiment al limbii cum este vocabularul prezintă modificări destul de profunde față de perioada anterioară (vezi mai jos, p. 139 și urm.), sintaxa, în schimb, ne oferă o imagine în multe privințe neschimbată. În ciuda cîtorva elemente noi, sintaxa în care scriu reprezentanții Școlii Ardelene nu diferă în chip esențial de cea în care își redactează opera Miron Costin sau Stolnicul Cantacuzino. Observația formulată de Șt. Munteanu și V. Țâra *(138)* că inovațiile savante, „latinismele" sintactice, sînt, în general, absente din lucrările ardelenilor este, fără îndoială, întemeiată. Ceea ce vom întîlni în scrisul epocii nu vor fi atît inovațiile sintactice, cît preferința acordată unor anumite construcții, existente în limba veche, dar căzute sau pe punctul de a cădea în desuetudine, care sînt „reactualizate" din considerente dictate de noile concepții ale epocii de renaștere culturală.

Dintre particularitățile de care ne-am ocupat în capitolele precedente, continuă să fie întîlnite în texte, într-o măsură mai mică însă, construcții cum ar fi dativul adnominal: *vrăjmaș turcescului nume* (I. Budai-Deleanu) sau apoziția acordată: *nepotul răposatului Vlădicăi Dîrstii* (*Document,* 1802).

Scanned with OKEN Scanner

Continuă să apară, de asemenea, construcţia fără reluarea complementului direct sau indirect: *lui Ştefan celui bătrîn au ajutat un călăreţ; Pe Parpanghel abia la viaţă Întoarce mamă-sa isteaţă; cele alalte au luat din gura Mîrzii* (I. Budai-Deleanu), *Li se jur, făgăduiesc Lucruri ce pe ei hrănesc* (B. P. Mumuleanu). De observat că exemplele provin din poezii, unde necesităţile metrice au putut dicta autorilor alegerea unor construcţii ce aveau pe atunci sau începeau să aibă un caracter arhaic. În gramatica sa, Budai-Deleanu avea să condamne în termeni severi procedeul reluării sau anticipării complementului direct şi indirect, socotindu-l: „un feliu de vorbă . . . mai rău şi decît ţigănesc".

Negaţia simplă, mai rar întîlnită, este prezentă, de asemenea, mai ales în opera unor poeţi, putînd fi explicată într-un fel asemănător (adică prin necesităţi metrice): *Niciunul poate mîna să pună; nimica lipseşte; nici eu mă încredinţez în putere* (I. Budai-Deleanu), *Nici beau, nici mănînc, nici dorm* (Iancu Văcărescu), *Nici d-o treabă ele văd* (B. P. Mumuleanu). Modelul latin i-a putut dicta lui Budai-Deleanu preferinţa acordată negaţiei simple, deşi nu o dată chiar el dă curs manierei curente de a construi negaţia: *mulţimea nice o dată nu sfătuieşte bine.*

Textele scrise după 1780 prezintă un număr sporit de infinitive plasate în locul conjunctivelor (mai ales pentru exprimarea complementului direct, dar şi în alte cazuri). În asemenea situaţii, modelul latin şi romanic trebuie invocat ori de cîte ori scriitorii în cauză se dovedesc a împărtăşi ideile de reînnoire lingvistică şi culturală ale vremii: *a putut A mă slăbi* (Iancu Văcărescu), *răpit fiind cu nespusă poftă de a cînta ceva; fui silit a mă înstrăina din ţara mea* (I. Budai-Deleanu), *nu trebuie a uita ceea ce ziserăm mai înainte* (Heliade). La Budai-Deleanu se observă chiar o substituire a infinitivului scurt prin cel lung: *Altă pricină nu vede a fire; Adevărat că a rîdere-mi vine.*

Nu se observă schimbări importante nici la nivelul frazei. Inventarul conjuncţiilor subordonatoare rămîne în general acelaşi. Autorii mai deschişi influenţei limbii vorbite continuă să acorde credit unor procedee caracteristice, cum ar fi coordonarea copulativă prin *şi* sau anacolutul.

Scanned with OKEN Scanner

Topica nu suferă modificări esențiale nici în operele scriitorilor aparținînd Școlii Ardelene, care se orientau cu hotărîre spre limba latină. Modelul sintactic latin pare să-l fi avut înaintea ochilor Budai-Deleanu în *Țiganiada*. Frecventele dislocări ale grupului nominal, cum ar fi *într-un măr să sui pădureț* sau *tabara cercetează turcească* ar putea trăda înrîurirea topicii poeziei latine. Să nu uităm însă că ne aflăm în prezența unei opere poetice, unde licențele de tot felul (prin urmare și cele sintactice) pot izvorî din necesități de ritm sau de rimă.

Lexic

Lucrările care apar în această perioadă reflectă începutul unei schimbări fundamentale în structura vocabularului limbii literare. Termenii de origine latină sau romanică pătrund în limbă într-un număr mult mai mare decît în perioada anterioară, majoritatea lor aparținînd terminologiilor speciale din diverse ramuri ale științei. Iată o listă, foarte sumară, a unor termeni care circulă în limba literară, nu înainte de a observa că adeseori e greu de precizat cu exactitate idiomul de origine al cuvintelor, întrucît ele au, probabil, o etimologie multiplă. Termenii sînt luați în special din latină în Transilvania și din francează în Principatele dunărene: *algă* (Gh. Șincai), *amputație* (P. Maior), *antipod* (V. Fabian), *aortă* (Amfilohie Hotiniul), *arbitru* (S. Micu), *cartă (Geografia,* 1814—1815), *catar* (V. Popp), *comunitate* (D. Țichindeal), *contract* (V. Aaron), *congestie* (P. Maior), *corolă* (Gh. Șincai), *cosmografie* (*Geografia,* 1814—1815), *curtezan, delicatețe* (C. Conachi), *decoct* (Șt. V. Episcopescu), *elegant* (I. Budai-Deleanu), *excreție* (V. Popp), *flux* (V. Fabian), *funcție* (P. Vasici), *jurisdicție* (V. Aaron), *glandă* (Amfilohie Hotiniul), *monetă* (D. Golescu), *natură* (Iancu Văcărescu), *onor* (I. Budai-Deleanu), *pancreas* (Amfilohie Hotiniul), *paragraf* (V. Aaron), *peremptoriu* (S. Micu), *profesor* (D. Golescu), *proporțional* (Heliade), *puls* (V. Popp), *suvenir* (C. Conachi), *vulcan, zonă* (*Geografia,* 1814—1815).

Vom observa, în ceea ce privește adaptarea lor fonetică și morfologică, că numeroase cuvinte neologice se prezintă sub forme neobișnuite, astăzi desuete. Astfel pînă

Scanned with OKEN Scanner

spre 1830 predomină forme ca: *acţent, aţid, ţilindru, ţivil* sau *hidroghen, meteorologhie,* care indică neîndoios că termenii în cauză au pătruns, de la caz la caz, prin intermediul germanei, rusei sau limbii neogreceşti. Mai tîrziu rostirile cu *č* şi *ğ* se vor generaliza, sub înrîurirea pronunţării italiene şi ca urmare a adaptării cuvintelor la fonetismul românesc. Tot acum se întîlnesc în număr mare forme cu *cv* (*cvadrat, ecvator, licvid* etc.), care vor fi înlocuite de variantele cu *-chi-* şi *-cu-* după 1830. Nesiguranţa în adaptarea neologismelor romanice face ca în unele scrieri să apară termeni de tipul lui *antişambră* (I. Budai-Deleanu), *naţion, pansion* (D. Golescu), toţi de origine franceză, sau *nobilita, soţieta* (D. Golescu), de origine italiană.

Ar fi o eroare să ne imaginăm că terminologia ştiinţifică românească a vremii e alcătuită numai din termeni de origine latină sau romanică. Preferinţa pentru neologismul romanic nu este generală în epocă. Frecvente în terminologia ştiinţifică a acestor ani sînt calcurile semantice; vom cita în această ordine pe: *acrime* (= aciditate; V. Popp), *astupătură* (= infarct; la acelaşi autor), *desime* (= densitate; Gh. Şincai). Merită a fi amintite aici cîteva din calcurile puse în circulaţie de Paul Vasici: *muma smerită (pia mater), muma tare (dura mater), brînca de nainte* (= antebraţul), *maţul de doisprezece degete (intestinum duodenum).* Pe lîngă asemenea formaţii, se întîlnesc, în special la începutul intervalului, o serie de termeni tehnici de provenienţă neogreacă. Ca să nu citǎm decît o singură lucrare, ne vom referi la traducerea din 1801 a unei lucrări a matematicianului german Christian Wolff, unde au fost notaţi termeni ca: *catetos, diametros, logaritmon, paralilos, praxis, shimă* etc. (vezi *184*). De altfel, termenii neogreceşti sînt încă foarte numeroşi în textele moldoveneşti şi munteneşti ale epocii, de unde citǎm: *anafora* (= rezoluţie; Zilot Românul), *adiafor* (= nepăsător; I. Budai-Deleanu), *asidosie* (= scutire de impozite; I. Golescu), *evghenie* (= noblеţe; C. Conachi), *ipochimen* (= persoană; Dionisie Ecleziarhul); *ipolipsis* (= consideraţie; la acelaşi autor), *metahirisi* (= a folosi; I. Budai-Deleanu), *paragrafie* (= prescripţie; *Legiuirea Caragea), perierghie* (= curiozitate; Zilot Românul), *po-*

litică (= politeţe; D. Golescu), *protimisi* (= a prefera; I. Golescu) etc. (de adăugat şi verbele în *-asi, -isi* etc. citate mai sus, p. 137). Interesant de observat este prezenţa unor elemente neogreceşti în opera ardeleanului Budai-Deleanu.

Elementele turceşti sînt în regres faţă de perioada anterioară, dar exemplele care se recoltează din scrierile munteneşti şi moldoveneşti sînt încă destul de numeroase: *angara* (I. Golescu), *amanet* (C. Conachi), *calemgiu* (= funcţionar; D. Golescu), *feregea* (= un fel de mantilă; C. Conachi), *mansup* (= slujbă; Ianache Văcărescu), *nuri* (= graţie; C. Conachi), *surghiunlîc* (Zilot Românul) etc.

Dintre cuvintele provenite din rusă vom cita pe *comandir* (Al. Beldiman), *cvartir* (Dionisie Ecleziarhul), *gubernie* (D. Golescu), *otcup* (= bun sau venit al statului; „Buletin", 1833), *otnoşenie* (=raport; „Curierul rumânesc", 1830), *predlojenie* (=poruncă; „Albina românească", 1830) etc., precum şi unele cuvinte de origine latino-romanică pătrunse prin filieră rusească, cum ar fi *administraţie, artilerie, comisie* etc. Influenţa rusească devine destul de puternică după 1830, la începutul perioadei următoare, pînă spre 1848.

Ca şi în perioada anterioară elementele de origine maghiară, de un pronunţat caracter regional, se recoltează din scrierile ardeleneşti şi bănăţeneşti.

În afara cuvintelor pătrunse din diverse limbi, textele literare valorifică un număr de termeni regionali, proveniţi din graiurile populare. Astfel, în Ţara Românească i-am notat pe *chel* (B. P. Mumuleanu), *cosciug* (D. Golescu), *coş* (Şt. V. Episcopescu), *năduşeală* „Curierul românesc", 1829), *pisică* (Gr. Pleşoianu), *porumb* (D. Golescu), *varză* (Şt. V. Episcopescu), în Moldova pe *bortă* (M. Drăghici), *ciolan* (Gh. Asachi), *curechi* (Gh. Săulescu), *hulub* (Al. Beldiman), *mîţă* (Gh. Săulescu), *păpuşoi (popuşoi)* (M. Drăghici, Al. Beldiman), *povidlă* (M. Drăghici), *prostire* (Al. Beldiman), *şagă* (Gh. Asachi), *ţintirim* („Albina românească", 1829), iar în Transilvania şi Banat pe *curechi* (*Calendar*, 1814), *foale, golumb* (D. Ţichindeal), *lepedeu* (I. Piuariu-Molnar), *mîţă* (D. Ţichindeal), *pănură* (G. Şincai), *nea* (P. Maior), *pită* (*Patent*, 1811), *sudui, vinars* (D. Ţichindeal).

Scanned with OKEN Scanner

Stiluri literare

Expansiunea extraordinară pe care o cunoaşte în această perioadă literatura laică (beletristică, ştiinţifică, juridico-administrativă) nu a rămas fără urmări asupra evoluţiei stilurilor literare româneşti. Faptul e vizibil, înainte de toate, în domeniul stilului ştiinţific. Dacă în perioada anterioară am consemnat rudimente ale unui vocabular ştiinţific, avînd un caracter vizibil de cultură generală, de data aceasta putem vorbi, fără teama de a fi contrazişi, de tendinţa de constituire a unor terminologii speciale în diverse ramuri ale ştiinţelor. Procesul a fost urmărit îndeaproape de N. A. Ursu *(184, 185),* şi el depăşeşte graniţele perioadei de care ne ocupăm, pentru a cunoaşte o realizare deplină în anii 1850—1870. Este adevărat că pînă în anii 1830—1840 această terminologie cunoaşte destule impreciziuni, că, sub aspect formal, termenii înregistrează nu o dată variaţii, că, în sfîrşit, se apelează frecvent la calcuri sau chiar la cuvinte luate din terminologia tehnică populară. Cu toate acestea, vocabularul ştiinţific, aşa cum ne apare în anii 1780—1836, se opune lexicului popular şi, într-un mod special, terminologiei ştiinţifice populare, chiar dacă, uneori, se mai apelează la ea, din teama de a nu inova excesiv. Traduse foarte adesea din limbi străine, textele ştiinţifice acceptă construcţii şi procedee sintactice particulare, puţin numeroase la început, dar care vor ieşi mai pregnant în evidenţă, după 1836, odată cu modernizarea structurilor sintactice ale românei literare.

Destul de aproape de stilul ştiinţific se plasează stilul juridico-administrativ. Faptul se explică prin modernizarea vocabularului scrierilor administrative şi juridice, net tradiţional pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Limbile de referinţă sînt înainte de toate greaca în Principate şi latina în Transilvania (cu o serie de termeni receptaţi prin intermediul maghiarei). După 1830, în textele moldoveneşti şi munteneşti vor pătrunde în număr destul de mare termeni administrativi şi juridici ruseşti. În rest, adică la nivelul sintaxei şi al stilului, textele juridico-administrative reflectă un număr redus de schimbări. Cercetările consacrate de Gh. Bulgăr stilului administrativ

Scanned with OKEN Scanner

la începutul secolului trecut *(26)* au reţinut drept caracteristice pentru actele oficiale cercetate frecvenţa propoziţiilor cauzale, introduse mai ales prin *fiindcă* şi *pentru că*, expresie a motivării obligatorii din documentele de acest gen, şi abundenţa verbelor aflate la viitorul indicativului şi la imperativ (substituit uneori prin conjunctivul hortativ). Tiparul sintactic romanic este încă prea puţin vizibil în expresia juridică şi administrativă românească.

Textele beletristice reflectă de asemenea transformări importante. Poezia timpului rămîne credincioasă pe scară largă procedeelor poetice populare, ca să nu mai vorbim de versificaţie. Apelul la diminutive este numai unul din reflexele orientării spre versul popular. Îl găsim, de exemplu, la I. Budai-Deleanu: *binişor, golişor, mieluşică, părăuţ, sînişor, săgeţea* şi la Iancu Văcărescu: *anişori, crîngşor, delişor, gîrliţă, rumeoară.* Producţiile literare oglindesc însă totodată o tendinţă de emancipare şi de individualizare a expresiei poetice, vizibilă mai ales după 1830. Indiferent dacă avem a face cu epopei, ode, elegii sau poezii anacreontice, textele reflectă influenţa uşor descifrabilă a doctrinei literare şi stilistice clasice. Preferinţa pentru termenul abstract, evitarea determinărilor (şi în special a adjectivului), apelul la construcţiile sintactice simple, cultivarea unor figuri de stil specifice şi, în special, refuzul de a folosi limbajul curent, regional şi tehnic, iată numai cîteva dintre principalele caracteristici ale stilisticii clasice, pe care le vom regăsi la cei mai mulţi dintre scriitorii vremii. Faptul e vizibil chiar la Heliade, socotit, şi pe bună dreptate, întemeietorul romantismului românesc. Asemenea lui Lamartine, el rămîne un clasic pe plan stilistic. Scriitorii vremii tind să constituie o terminologie poetică. Cuvinte ca *ferice, filomelă, nălucă, nuri* abundă în versurile care se scriu acum. Termenii „nepoetici" sînt proscrişi. Pentru a-i folosi în *Ţiganiada,* Budai-Deleanu a trebuit să se refere la toleranţa codului stilistic al clasicismului (cunoscuta distincţie între genurile mari şi cele mici), opera sa fiind o „jucăreauă". Poetul român manifestă, dealtfel, contrar celor mai mulţi contemporani ai săi, o preferinţă evidentă pentru termenul concret sau pentru expresia figurată a acestuia. Constatarea a fost ilustrată de Lidia Sfîrlea *(169)*

Scanned with OKEN Scanner

și de Luiza și Mircea Seche *(168)* cu exemple din domeniul epitetului: *voroavă deasă, cîntări unsuroase, sfaturi gurguiate, cărunte veacuri,* comparației: *pungi ușoare . . . ca ș-o deșartă nucă* sau metaforei: *un cuget pîn cap îi sună,* pe unul din personaje îl *mîncă o gîndire.* Prin asemenea figuri de stil de o surprinzătoare și originală plasticitate, Budai-Deleanu e un precursor al romantismului și chiar al realismului pe linia stilistică, cu observația că sursa lui de inspirație rămîne de factură populară. Spre deosebire de textele juridico-administrative și, mai ales, de cele științifice, producțiile beletristice apelează curent la termenii tradiționali, deși nu s-ar putea spune că evită cu totul neologismele.

Dacă toate cele spuse mai sus sînt adevărate, atunci putem conchide că spre 1830 existau (într-o formă încă nedefinitiv cristalizată) trei stiluri literare românești: beletristic, științific și juridico-administrativ, care manifestă afinități și diferențe caracteristice unul față de altul.

Concluzii

Perioada cuprinsă între anii 1780 și 1836 prezintă o serie de particularități care o deosebesc net de perioadele anterioare. Asistăm acum la un avînt încă necunoscut al spiritualității românești, care se materializează în apariția unui număr impresionant de lucrări din toate domeniile culturii scrise. Centrul de greutate al vieții culturale se deplasează în această perioadă în Transilvania, unde își desfășoară activitatea reprezentanții Școlii Ardelene. Este meritul de necontestat al învățaților aparținînd acestei școli de a fi formulat, în marginile unei doctrine coerente, principalele deziderate ale normării și modernizării românei literare.

O caracteristică fundamentală a perioadei de care ne ocupăm este tendința din ce în ce mai hotărîtă de primenire radicală a structurilor limbii literare. Conform opiniei celor mai mulți oameni de cultură ai vremii, limba română trebuia să-și reînnoiască în primul rînd vocabularul. Necesitatea de a poseda termenii trebuincioși pentru a exprima o serie de noțiuni pînă atunci necunoscute ale vieții materiale și spirituale a făcut ca, într-o primă

Scanned with OKEN Scanner

fază, româna literară să se orienteze spre diverse surse și înainte de toate spre neogreacă. Curînd după 1800, în bună parte datorită ardelenilor, orientarea este fundamental schimbată. Limbă romanică, româna trebuia să se îndrepte spre latină și spre celelalte idiomuri romanice moderne. „Fiică" a latinei, ca și franceza, spaniola și italiana, ea avea un drept sacru la acea parte a moștenirii latine pe care, în urma vicisitudinilor istorice, o pierduse. Epoca marchează, în acest sens, începutul unui proces conștient de relatinizare a limbii literare, care se va întinde de-a lungul întregului secol și va da naștere, după 1840, la cunoscutele excese de ordin purist. Acceptînd termeni din alte limbi, româna trebuia să-i adapteze particularităților fonetice și morfologice proprii. Operație dificilă, pentru rezolvarea căreia nu vor ajunge trei sferturi din veacul al XIX-lea. Mai mult decît deceniile de după 1830, jumătatea de secol de care ne ocupăm se caracterizează prin ezitări, oscilații și incertitudini în privința adaptării neologismelor. Puțin vizibilă deocamdată, dar prezentînd totuși cîteva aspecte semnificative, este modernizarea la nivelul sintaxei. Tendința de înnoire a vocabularului prin introducerea masivă a neologismului romanic se desfășoară paralel cu descreșterea importanței terminologiei de origine neogreacă, în special după 1820. Cele două tendințe coexistă în epocă, ceea ce face ca, în această privință, limba cultă să prezinte un aspect compozit.

În altă ordine de idei, învățații ardeleni au crezut că singură adoptarea alfabetului latin și a unei ortografii etimologice va putea realiza unitatea limbii literare. Apelul la unificare care se face auzit după 1830 în diverse părți ale teritoriului dacoromân era fără îndoială îndreptățit, deoarece spre sfîrșitul intervalului unitatea realizată la jumătatea secolului al XVIII-lea părea definitiv pierdută. Materialul prezentat în paginile de mai sus a putut da o imagine, oricît de aproximativă, a diversificării pe care o cunoaște româna literară, mai cu seamă în anii 1820—1836. Fenomenul era mai mult sau mai puțin scontat într-o perioadă în care scrierile laice cîștigaseră preponderența asupra celor bisericești. Nu trebuie să uităm

Scanned with OKEN Scanner

că norma literară de tip muntean fusese acceptată integral la 1750 numai în tipărituri, care, pînă spre 1780, aparţineau în marea lor majoritate literaturii bisericeşti. Oamenii de cultură laici scriau altfel, într-o limbă influenţată de norma cărţilor religioase, dar păstrîndu-şi într-o oarecare măsură particularităţile regionale tradiţionale. Era firesc deci ca în momentul cînd scrierile lor aveau să ia mai frecvent calea tiparului să asistăm la o inevitabilă înfruntare între cele două norme. Emanciparea de sub tutela limbii textelor religioase se produce mai devreme la ardeleni şi la bănăţeni decît la moldoveni, dar aceştia din urmă vor merge mai departe decît cei dintîi în procesul de abolire a normelor literare muntenești. Ei vor ajunge, după 1829, sub îndrumarea cercului din jurul „Albinei românești", la o formulă care înseamnă, în fond, revenirea la normele uzuale de scriere a manuscriselor moldovenești din anii 1750—1780. Ardelenii par a fi (pînă spre 1815) în căutarea unei soluţii proprii: ei lasă deschise uşile elementelor regionale din diversele zone ale teritoriului de peste munţi. Regionalizarea limbii literare se constată şi în Ţara Românească, chiar dacă inovaţiile vor fi acceptate ulterior de limba literară (cazul aux. *a* de la ind. perf. compus pers. 3 sg.).

Acordînd credit regionalismului, epoca este totuşi în căutarea unei norme unice. Atitudinea este prezentă, cum am văzut, la ardeleni, care prin Maior încearcă să structureze o limbă literară orientată după latină, întemeiată, în acest spirit, pe limba bisericească şi pe o selecţie de fonetisme şi forme ardeleneşti şi bănăţeneşti. Prestigiul lui Maior o va impune, încet, celor mai mulţi ardeleni şi bănăţeni. Ne-am fi aşteptat ca această limbă literară să fie difuzată şi dincolo de graniţele Transilvaniei, în Principate. După 1825, însă, literatura ardeleană îşi pierde rolul predominant deţinut în deceniile precedente, aşa încît influenţa normei literare fixate de Maior nu se poate observa nici în Moldova şi nici în Ţara Românească.

În 1836, cînd perioada se încheie, limba română literară cunoştea deci trei variante principale, fiecare restrînsă la o anumită provincie şi prezentînd, pe lîngă trăsături comune, destule elemente deosebitoare. În aceste

Scanned with OKEN Scanner

împrejurări, limba literară se va apropia din nou de graiurile pe baza cărora s-a format. Faptul se observă și din modul în care norma scrisă a fructificat diversele tendințe observate la nivelul limbii vorbite.

În ansamblu, perioada marchează un moment de tranziție în procesul de modernizare și unificare a limbii literare. Va reveni următorilor cincizeci de ani rolul de a desăvîrși acest proces și a duce astfel la limba literară din zilele noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1836—1881

Între 1836 şi 1881 se delimitează o perioadă de aproximativ o jumătate de secol în care cultura românească continuă şi duce la capăt procesul de modernizare inaugurat în intervalul precedent. Semnificativ pentru spiritul general care domină epoca este voinţa oamenilor de carte de a depăşi condiţia regională a culturii şi a pune bazele unei culturi panromâneşti. Pe plan lingvistic, epoca e dominată de ideologia latinistă. Preluînd doctrina Şcolii Ardelene, dar ducînd la extrem purismul acesteia, latiniştii de diverse nuanţe au militat pentru excluderea din limba literară a elementelor care nu proveneau din latină. Deşi excesele puriste vor fi eliminate, marca pe care o va aşeza modelul latin pe aspectul literar al limbii române va rămîne, în o serie de privinţe, definitivă.

În ceea ce priveşte problema unificării limbii literare, perioada dintre 1836—1881 are o importanţă deosebită. Acum se precizează şi se impun cele mai multe dintre principalele norme supradialectale ale românei literare de astăzi. Un merit excepţional revine în această privinţă lui Ion Heliade Rădulescu, care a subliniat imperativul unificării lingvistice, arătînd că nici una dintre provinciile româneşti nu se poate socoti Toscana sau Castilia României. Limba unică trebuia să se realizeze acceptîndu-se drept punct de pornire limba bisericească, care avea avantajul de a fi unitară. Acestei limbi trebuiau să i se aducă o serie de corecţiuni prin introducerea de termeni neologici, precum şi printr-o largă selecţie a fonetismelor, formelor şi cuvintelor avînd circulaţie în graiuri. Cel mai important dintre criteriile care urmau să decidă trierea fenomenelor populare demne de a figura în limba de cultură era cel al latinităţii. Porţile limbii literare se

Scanned with OKEN Scanner

deschideau, aşadar, înainte de toate, termenilor „clasici“ proveniţi din latină. Nu trebuiau neglijate însă unele fonetisme sau forme, care, dacă nu se regăseau în latină, aveau calitatea de a fi mai „gramaticale“ sau de a fi răspîndite pe teritorii mai largi (uneori selecţia se întemeiază şi pe criterii eufonice).

Pentru a nu încărca expunerea, ne rezumăm să arătăm că, în principiu, Heliade acceptă normele de bază ale limbii unice muntenești din anii 1750—1780, cu unele excepţii: a) rostirea moale a lui *ş, j* (urmaţi de *e, i*) în *aşeza, şir*, dar rostirea lor dură în *coajă, uşă;* b) în privinţa lui *ş, j* urmaţi de *ea* în poziţie „moale“, el acceptă iniţial norma munteană: *sfîrşaşte, slujaşte,* pentru a înclina mai tîrziu spre scrierea lui *e* în *şepte, şerpe;* c) scrierea lui *ğ* în cuvintele *giur, împregiur* etc., în care provenea dintr-un *g* latin; în *joc, judeca* (lat. *jocum, judicare*) se va scrie *j;* d) vor fi preferate formele verbale cu dentală refăcută: *(să) cad, (să) scot, (să) vin;* e) auxiliarul *a* la indicativ, perfectul compus, pers. 3 sg.: *a fost;* f) imperfectul în *-u* al bănăţenilor, care era mai „gramatical“: *alergau.* În afara acestor recomandări, care se referă numai la fenomenele luate în discuţie pînă în prezent, mai amintim preferinţa acordată rostirilor *cîne, mîne, pîne* (scrise cu *â*!), în dauna celor muntenești, cu *į* epentetic, precum şi acceptarea în limba literară a formelor verbale de tipul *să dea* (şi respingerea concomitentă a formelor de tipul *să deie*).

Propunerile lui Heliade au întrunit adeziunile celor mai de seamă oameni de cultură din cele trei ţări românești. Negruzzi, Kogălniceanu, Asachi, în Moldova, Bariţiu şi Cipariu, în Transilvania, ca să nu mai vorbim de munteni, au acceptat fără rezerve ideile lui Heliade (vezi pe larg despre toate acestea *80*). Întrucît promovau o limbă apropiată de graiul muntean, soluţiile propuse de Heliade au întîmpinat şi unele rezistenţe, dintre care cea mai notabilă a fost cea a moldoveanului Săulescu (vezi *195*).

În ceea ce priveşte modernizarea limbii literare, oamenii de cultură se arată preocupaţi de ceea ce am putea numi, cu un sens diferit de cel pe care îl conferim astăzi termenului, cultivarea limbii. Pornindu-se de la premisa că limba română e „săracă“, se cere insistent împrumutarea de noi cuvinte din limbile europene de cultură,

Scanned with OKEN Scanner

pentru a exprima o serie de noţiuni devenite indispensabile în procesul de modernizare a culturii. Cei mai mulţi socotesc drept firesc apelul la limba latină; alţii, admiţînd necesitatea de a ne apropia, sub raportul vocabularului, de celelalte limbi neolatine, consideră că procesul trebuia realizat prin intermediul francezei. Dimpotrivă, I. Heliade Rădulescu, urmat de numeroşi intelectuali, îndeosebi munteni, se îndrumează, în cea de a doua parte a activităţii sale, spre italiană. Cei ce recomandă să ne adresăm limbii greceşti (cum face Şt. V. Episcopescu) sînt rari. Epoca influenţei greceşti trecuse. Odată împrumutaţi, noii termeni trebuiau adaptaţi sistemului fonetic şi morfologic al limbii române.

Asemenea altor cărturari din perioada anterioară, există oameni de cultură (Bariţiu şi, în special, Pumnul) care consideră că limba literară trebuia să fie „dezvoltată din sine după legile originalului ei“ (A. Pumnul), adică „mai mult... prin compuneri şi derivaţii“ (G. Bariţiu). Sînt aşa-numiţii analogişti.

Paralel cu îmbogăţirea vocabularului, se preconizează o purificare a lui prin eliminarea unor termeni socotiţi necorespunzători pentru a figura în aspectul modern al limbii literare. Dacă în privinţa slavonismelor cărturăreşti sau a termenilor de strictă circulaţie regională recomandările oamenilor de cultură erau îndreptăţite, nu acelaşi lucru poate fi spus despre apelurile din ce în ce mai frecvente de a exclude din limba literară orice cuvînt care nu provenea din latină. Convingerea lui Heliade că anumite cuvinte „străine“ „aşa sînt de fatale, aşa au prins rădăcină, încît mai nu vom putea scăpa vreodată“ de ele avea să se spulbere destul de repede, încă înainte ca el să fi alcătuit faimosul *Vocabular de cuvinte streine în limba română* din 1847. Acceptarea punctului de vedere purist de către Societatea Academică Română va duce, în cele din urmă, la concepţia discriminatorie a *Dicţionarului* şi *Glosarului* limbii române. Punctul de vedere diametral opus, susţinut de Alecu Russo şi apoi, mai sistematic şi cu mai multă strălucire, de Titu Maiorescu, avea să învingă în cele din urmă (vezi despre toate acestea *83*).

Dintre sistemele ortografice elaborate în anii aceştia le vom aminti pe cele datorate lui Heliade (1844), o re-

Scanned with OKEN Scanner

luare, în linii mari, a principiilor lui Maior și lui Cipariu (1841, 1854, 1866), care împinge etimologismul la extrem. Merite nu lipsite de însemnătate în procesul de difuzare a normelor supradialectale (deși nu sînt, în general, lipsite de inconsecvențe) și-au cîștigat, din rîndul lucrărilor gramaticale, *Gramatica română* de N. Bălășescu (1848), *Gramatica română* de G. I. Munteanu (1860—1861) și *Gramatica rumânească* anonimă, care, tipărită pentru întîia oară la București în 1835, a fost reeditată în repetate rînduri. Printre dicționarele care văd acum lumina tiparului se remarcă *Vocabular franțezo-român* al lui Poenaru, Aaron și Hill și *Vocabular româno-frances* al lui I. Costinescu (1870).

Lucrările normative ale Societății Academice Române

Sisteme ortografice. Deși a consacrat doi ani problemei ortografice, Societatea Academică Română n-a reușit să elaboreze decît un sistem provizoriu, în 1869. Redactat sumar și însoțit de o exemplificare insuficientă, sistemul ortografic din 1869 se întemeiază, în fond, pe doctrina ortografică cipariană (notarea lui *u* final și excluderea semnelor diacritice). Puținele exemple ce însoțesc sistemul provizoriu din 1869 (*ajutare, a audi, incredentiesu, lucrediu, omorire, zelu* etc.) confirmă această constatare.

Gramatici. Apărută în 1869 (vol. I) și 1877 (vol. II), *Gramatica* lui Cipariu fusese acceptată în unanimitate la concursul academic instituit în 1867, devenind astfel punctul de plecare al dezbaterilor care urmau să ducă la *Gramatica Academiei.* Fără a exprima oficial convingerile membrilor societății, opera lui Cipariu era totuși un fel de proiect al viitoarei gramatici academice.

În privința *foneticii,* Cipariu aderă integral la concepția heliadistă. El condamnă, astfel, închiderea lui *e* medial aton și a lui *e* final aton la *i (videm; ni, li),* „diftongarea" lui *î* în *cîine, mîine,* reducerea lui *eá* la *e (ę)* și a lui *iá* la *ie (ię),* palatalizarea labialelor și rostirea dură a acestor consoane, durificarea lui *s, z, ț* și a lui *ș* (inclusiv în *șade, șapte),* rostirea lui *ğ* în cuvinte de tipul *gioc, giudeca,* care trebuiau pronunțate cu *j* (excepție fac

Scanned with OKEN Scanner

gios, giur, răpegiune, unde *ğ* nu provine dintr-un *j* latin).

Mai puţin consecvent doctrinei heliadiste se arată a fi Cipariu în *morfologie.* El consideră corecte formele flexionare ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale* şi se pronunţă împotriva formelor verbale de tip ardelenesc-moldovenesc: *să deie, să ieie, să steie.* În schimb, oscilează între *era* şi *erau* la imperfect pers. 3 pl. şi între *a* şi *au* la perfectul compus pers. 3 sg. Curios este faptul că el optează în unele cazuri pentru formele verbale iotacizate *(auz, rămîi, văz).* Folosind ortografia etimologică, Cipariu restabilea peste tot consoanele *d, n* şi *t (frondia* „frunză", *antaniu* „întîi", *tiesu* „ţes"), astfel că *auz* se scria *audiu, văz — vediu,* iar *rămîi — remaniu,* devenind astfel „clasice". În felul acesta, norma se stabilea cu uşurinţă: vom scrie *punu* (şi nu *puniu), trametu* (nu *trametiu), audiu* (şi nu *audu*), *vediu* (nu *vedu*), pentru că formele latineşti corespunzătoare erau *pono, tramitto, audio, video* (şi nu *poneo, tramitteo, audo* şi *vido*).

Dicţionare. În *Dicţionarul limbii române* „elaborat ca proiect" de Laurian şi Massim „după însărcinarea dată de Societatea Academică Română", criteriul de selecţie purist, prezent şi în celelalte lucrări, se manifestă în modul cel mai categoric cu putinţă, ducînd la soluţia discriminatorie a *Dicţionarului* şi a *Glosarului.* Termenilor de origine romanică din vocabularul limbii române (moşteniţi sau împrumutaţi) li se deschideau porţile *Dicţionarului.* Celorlalte cuvinte li se rezervau, în principiu, paginile *Glosarului.* Nerespectarea acestei discriminări de natură etimologică ar fi dus „la periclu, la sciziune între fraţii de acelaşi sînge pînă astăzi aşa de strîns uniţi prin legămintele limbei".

În privinţa *foneticii,* autorii acceptă întotdeauna rostirile care se identifică cu cele latineşti sau se apropie cel mai mult de ele. Autorii vor recomanda deci rostiri cum sînt: *e* medial *(venire)* sau final *(mare)* aton, *î* (nu *îi)* în *cîne, mîne, pîne,* labialele intacte, *s, z, ţ* moi etc.

Deşi nu cuprinde decît puţine indicaţii privitoare la *morfologie,* se poate constata că autorii acceptă formele variabile ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale* şi forma *a* la perfectul compus pers. 3 sg.: *a ajuns, s-a îndurat.* În ceea ce priveşte iotacizarea, preferinţa autorilor se în-

dreaptă spre formele cu dentală refăcută: *aud, pun, să pună, pot.* Formele iotacizate sînt trecute pe planul al doilea, fiind socotite mai puţin recomandabile. De menţionat că ele sînt scrise cu *d, n, t* originari: *audiu, poniu (puniu), potiu* (apar şi grafii ca *puiu, tiiu* etc.).

În ceea ce priveşte *lexicul,* observăm că punctul de vedere purist face ca unii din termenii regionali de care ne-am ocupat în capitolele anterioare să fie cuprinşi în *Dicţionar,* iar alţii în *Glosar.*

Figurează în *Dicţionar,* fiind deci acceptaţi în vocabularul literar: *bumb, ciobotă, cemeteriu, cucuruz, curechi, curte, ficat, foale, înjurare, mîţă, nastur, neauă, pisică, pîntece, plapomă, secriu, varză* etc.

Sînt cuprinşi în *Glosar,* fiind deci excluşi din vocabularul limbii literare: *burtă, cismă, copîrşeu, cosciug, ogradă, omăt, porumb* (plantă şi pasăre), *praf, suduire* etc.

Nu e greu de observat că în *Dicţionar* au pătruns destul de multe cuvinte nelatine (*bumb, ciobotă, cucuruz, nastur, secriu* etc.), tot astfel cum în *Glosar* se pot întîlni elemente latine autentice, de exemplu *porumb,* cu ambele sensuri. Mai multe din cuvintele incluse în *Dicţionar* au fost respinse ulterior de limba literară, care va opera cu alte criterii decît membrii Societăţii Academice Române (*bumb, ciobotă, cucuruz, curechi* etc.), în timp ce unii termeni încorporaţi în *Glosar* sînt consideraţi astăzi literari (*burtă, cismă, porumb* „plantă“ etc.).

Opera lexicografică a lui Laurian şi Massim cuprinde un foarte mare număr de neologisme, dintre care o bună parte s-au menţinut pînă astăzi: *capsulă, cataractă, chronografie, cumulativ, divulgare, falangă, interpretare, motiv, rectificare* etc. Există însă şi numeroase latinisme care au rămas în paginile dicţionarului, necunoscînd nici o circulaţie reală în limbă: *baccariu, betizare, bullare, circumvolvere, docere, matutin, offundere, prosecare, serpere* etc.

Se poate spune, în concluzie, că lucrările normative ale Societăţii Academice Române pun, în general, în aplicare în privinţa foneticii şi morfologiei, norma lingvistică heliadistă şi contribuie, prin aceasta, la impunerea normelor unice supradialectale preconizate de scriitorul muntean în anii 1840. În privinţa vocabularului, criteriul de separare a ceea ce era (sau trebuia să fie) literar de ceea ce urma

Scanned with OKEN Scanner

să fie scos în afara limbii de cultură a dus la rezultate contestate cu violenţă de cei mai mulţi contemporani şi pe care limba literară nu le-a reţinut.

Fonetică

Vocalism

(1) Închiderea lui *-e-* la *i* se semnalează la unii scriitori munteni ai epocii, în special la pluralul articulat al substantivelor feminine şi neutre: *degetile* (Gr. Alexandrescu), *măselile* (P. Ispirescu), *păsărelile* (N. Filimon), dar tendinţa generală care se constată în Muntenia este renunţarea la acest fonetism dialectal. Ca şi în Moldova, dealtfel, unde însă atestările lui *-i-* sînt mai numeroase şi abandonarea vechilor deprinderi de a scrie nu se face fără învingerea anumitor dificultăţi: *cerirei* („Monitorul oficial al Moldovei", 1861), *oi discînta* („Propăşirea", 1844), *ochilari* (J. Ch. Cihac), *priface* (C. Negruzzi), *videre* („România literară", 1855). Modificări în ediţiile succesive ale unor opere: *galbenile* (1838, 1842) — *galbenele* (1863) (Gr. Alexandrescu), *oamini* (1863) — *oameni* (1875) (V. Alecsandri), *şidea* (1838) — *şedeau* (1857) (C. Negruzzi). Foarte rare sînt exemplele de închidere a lui *e* medial aton în textele ardeleneşti şi bănăţeneşti: *galbină* (A. Mureşanu), *îngălbineşte* (I. A. Lepădatu), *prietin* (P. Vasici).

Spre deosebire de fenomenul discutat în paragraful precedent, închiderea lui *-e* la *i* nu se întîlneşte decît în operele moldovenilor: *Arvinti, batai, cuminti* (Al. Donici), *ni* (D. Gusti), *spuni-ne* („Propăşirea", 1844). După cum se vede, fenomenul a fost întîlnit înainte de 1860, iar apariţiile sale în texte nu sînt prea frecvente. Menţionăm că *trebui* (1836) devine *trebuie* (1843) în cea de a doua ediţie a *Aritmeticii* lui Gh. Asachi.

În timp ce textele muntenești notează consecvent diftongul *ea* la finalul accentuat al cuvintelor, la moldoveni continuăm să întîlnim, alături de *-eá* şi pe *-é* (provenit din reducerea diftongului): *be* („România literară", 1855, I. Creangă), *me* (Al. Donici), *vre* (V. Alecsandri, C. Negruzzi) etc. În general, fonetismul *-eá* este larg răspîndit. *-é* apare cu oarecare insistenţă la Al. Russo, pentru a deveni rarisim în opera lui I. Creangă sau M. Eminescu.

Ultimul acceptă fonetismul regional, în special din necesități de rimă (de exemplu, *plăcè* rimează cu *ce*). Modificările operate de autori în ediţiile succesive ale aceloraşi lucrări pun în evidenţă tendinţa de eliminare a fonetismului local: *ave* (1863) — *avea* (1875) (V. Alecsandri), *pre, vide* (1844) — *prea, vedea* (1862) (Gh. Asachi). Mult mai rar decît la moldoveni apare fenomenul reducerii lui *-eá* în operele autorilor de peste munţi. *Să vor vede* (I. Rus), *vre* (I. Vulcan) sînt printre puţinele exemple recoltate de noi din textele ardeleneşti şi bănăţeneşti.

Consonantism

(2) Întocmai ca în perioada precedentă, palatalizarea labiodentalei *f* ne întîmpină în textele moldoveneşti. Atestările fenomenului sînt însă foarte rare: *a hi* (I. Creangă). Mai pot fi consemnate sporadice apariţii ale palatalizării lui *b: boghii* (V. Alecsandri), *p: chedica* („Propăşirea", 1844), *cheziş* (D. Asachi), *chilit* (I. Creangă) şi *v: plăghii* (Al. Russo). De observat că de cele mai multe ori (dacă nu întotdeauna), formele cu labiale alterate sînt folosite, în literatura beletristică, din motive stilistice, pentru a reda vorbirea populară. Cu totul excepţional apare fenomenul palatalizării labialelor la muntenii Gr. Alexandrescu *(hiare)* şi D. Bolintineanu *(hiarele)*. Cel dintîi îl schimbă pe *hiare* (1838) în *fiare* (1842, 1847, 1863). Ardelenii nu palatalizează labialele.

Palatalizarea dentalelor nu apare ilustrată în texte.

ń (< *n* + yod latin) ne întîmpină într-un text din 1845 *(greoane)*, dar autorul este un bănăţean (P. Vasici). Urmare a folosirii ortografiei etimologice cu litere latine, apar grafii cu *n* de tipul *(să) spuni* (I. A. Lepădatu), *te ţini* (scris: *te tieni;* I. Vulcan) în scrierile ardelenilor.

(3) Rostirea dură a labialelor se întîlneşte, ca şi în perioada anterioară, în texte apărute în Moldova. Fără a fi prea numeroase şi marcînd o vizibilă descreştere spre sfîrşitul intervalului, formele prezentînd labiale dure se recoltează în egală măsură din lucrări aparţinînd literaturii beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative: *bat* (V. Alecsandri), *clipală* (Al. Russo), *galbăn* (J. Ch. Cihac), *păscării* (D. Gusti), *tocmala (Codicile române)* etc. *Modificări în ediţii succesive: pribagă* (1853) — *pribeagă*

(1875) (V. Alecsandri), *şugubaţă* (1844) — *şugubeaţă* (1852) (V. Alecsandri).

Rostirea dură a lui *d*, care apărea cu o anumită insistenţă în scrierile elaborate în Muntenia, cunoaşte acum, în scrisul din această regiune a ţării, o apariţie întîmplătoare, reflectîndu-se în special în eliziuni de tipul *d-a se face* (Heliade), *d-a omului* (Gr. Alexandrescu), *dasupra* (N. Filimon), *totdauna* (P. Ispirescu). *Dă* (1838) devine *de* în ediţiile următoare (1842, 1847, 1863) ale poeziilor lui Alexandrescu. Interesant de semnalat este apariţia unor eliziuni de felul celor notate mai sus în scrisul moldovenilor şi ardelenilor, ceea ce trădează o evidentă înrîurire muntenească: *d-a dreptul (Codicile române), d-a suge* (A. Mureşanu).

Practic inexistentă în operele scriitorilor munteni este rostirea dură a consoanelor *s, z, ţ*. Ea se notează rar la ardeleni: *înţăleasă* („Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1843), *sîngur* (A. Mureşanu), *ţîntă* (I. A. Lepădatu). Mai des apare fenomenul la I. Rus: *înţăleg, înzăstraţi, părăsăsc*, dar manualul de geografie al acestuia, din care au fost extrase exemplele e anterior jumătăţii secolului (1842). Şi în Moldova rostirile dure sînt în sensibil regres; ele se întîlnesc totuşi în majoritatea scrierilor: *doăzăci* („Propăşirea", 1844), *găsînd* (C. Negruzzi), *se întrebuinţază* (J. Ch. Cihac), *sara* (M. Eminescu), *tusă* (V. Alecsandri). Modificările operate în ediţiile succesive ale unor opere mărturisesc în mod elocvent despre orientarea scriitorilor moldoveni în direcţia eliminării fonetismului regional: *cosăşte* (1849) — *coseşte* (1875) (V. Alecsandri), *înţăles* (1851) — *înţeles* (1873) (Gh. Asachi), *sîleşte* (1839) — *sileşte* (1857) (C. Negruzzi), *zăci* (1842) — *zeci* (1869) (Th. Codrescu).

În ceea ce priveşte rostirea dură sau moale a consoanelor *ş* şi *j*, textele munteneşti oferă un număr redus de exemple de tipul *deşărt* (Gr. Alexandrescu), *a şădea* (Heliade). Substantivele de declinarea I cu radical în *ş, j* au de obicei desinenţa *-ă: cenuşă* (N. Filimon), *grijă* (C. A. Rosetti), *moaşă* (Heliade), aşa cum preconizase Heliade Rădulescu. Alături de rostirile tradiţionale de tipul *greşaşte, grijaşte*, care continuă să fie atestate, se întîlnesc forme prezentînd rostirea moale a celor două consoane: *cerşeşte* (C. A. Rosetti), *îngrijeşte* (N. Filimon), *se sfîr-*

Scanned with OKEN Scanner

șește (D. Bolintineanu). O caracteristică a textelor muntenești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea o constituie apariția rostirilor moi de tipul *deșearte, șeapte, șease*. Ele se întîlnesc la scriitori ca Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, P. Ispirescu, în lucrări tipărite cu alfabet latin și ortografie etimologică și apar scrise: *deșérte, șépte, șése*. Nici moldovenii nu notează prea des rostirea dură a celor două consoane. Pronunțări de tipul *așăzară* („România literară", 1855), *cerșător* (V. Alecsandri) apar extrem de rar după 1870 la moldovenii Creangă și Eminescu. Spre deosebire de munteni, moldovenii acordă credit rostirilor moi de tipul *se însușește* (D. Gusti), *pășește* („România literară", 1855), *șerpe* (I. Creangă). Vechile rostiri literare muntenești dinainte de 1780, pe care le-am regăsit și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, apar foarte rar: *greșaște* (C. Negruzzi), *jale* („Propășirea", 1844). După 1870, ele cunosc o întrebuințare mai frecventă la Eminescu: *jale, șade, șapte*. Nu mult diferit se prezintă lucrurile în scrierile ardelenilor și bănățenilor. Și ei notează în scris cîteodată (dar nu prea des) rostirea dură a lui *ș, j: așăzarea* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1843), *grijă* (I. A. Lepădatu), *ne-nșălătoare* (P. Vasici), dar exemplele provin mai ales din prima parte a perioadei de care ne ocupăm (în privința lui *grijă*, vezi cele spuse mai sus). În același interval de timp se plasează și exemplele (foste cîndva literare) cu *ș, j* duri în *înșale, șarpe* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1843). Norma textelor ardelenești și moldovenești o constituie rostirea moale a celor două consoane: *deșerte* (I. Popfiu), *jele* (I. Vulcan), *se îngrijește* (I. Codru-Drăgușanu), *săvîrșește* (P. Vasici; „Telegraful român", 1856).

(4) Consecvente tradiției, textele muntenești notează peste tot pe *j* în cuvinte de tipul *joc, judecată*. La fel procedează ardelenii și bănățenii. La moldoveni, situația oscilează de la un text la altul. În *Fabulele* lui Donici sau în paginile revistei „Propășirea", apărute curînd după 1840, *j* alternează cu *ğ*, raportul dintre cele două rostiri fiind variabil. În primul volum al *Fabulelor* predomină *j: să-i ajute, joacă, judeca*, pentru ca în cel de al doilea să se acorde preferință lui *ğ: agiutătoare, giudecăți*. În „Propășirea" predomină *j: ajungeam, joc*, dar *ğ* apare la rîndul lui: *agiutor*. Negruzzi îl folosește pe *j*, în vreme ce prefe-

rinţele lui Alecsandri se îndreaptă spre rostirea tradiţională, cu ğ, pe care o menţine în scrierile sale pînă spre 1870. Două texte apărute după această dată, *Codicile române* şi *Despre holera asiască* de C. V. Vîrnav atestă generalizarea lui *j*: *ajutor* (C. V. Vîrnav), *judeţe (Codicile române)*, *jumătate* (C. V. Vîrnav) etc. Izolat, unii autori, cum este P. Poni, scriu cu ğ şi după 1881. *Jur* şi cuvintele înrudite sînt scrise foarte des cu ğ în texte provenind din toate regiunile ţării: *giur, împregiur* etc. Modificările operate în ediţiile unor lucrări atestă hotărîrea autorilor moldoveni de a accepta fonetismul astăzi literar: *agiuns* (1839) — *ajuns* (1857) (C. Negruzzi), *gioacă* (1863) — *joacă* (1875) (V. Alecsandri), *giudeca* (1833) — *judeca* (Gh. Săulescu).

Morfologie

(1) Ca şi în perioada 1780—1836, formele perifrastice de mai mult ca perfect se întîlnesc în scrierile moldovenilor şi ale ardelenilor. Deşi cunosc o apariţie destul de frecventă, ele sînt departe de a înlocui formele sintetice, astăzi literare: *au fost căzut* (M. Eminescu), *s-a fost dus* (I. Slavici), *au fost făcut* (B. P. Hasdeu), *s-au fost îndurat* (Al. Russo). Muntenii apelează rar la asemenea forme: *i-a fost acordat* („Românul", 1881), *ne-am fost oprit* (D. Bolintineanu).

Relativ frecvente sînt formele analitice de viitor de tipul *o să se plîngă* (Al. Odobescu), *o să semene* („Telegraful român", 1856), *o să vin* (P. Ispirescu), *a să beie* (M. Eminescu). Nu mai e nevoie să insistăm asupra faptului că formele astăzi literare (*voi merge* etc.) sînt larg majoritare în toate textele elaborate în cele trei provincii istorice ale României.

(2) Pluralele în *-e* cunosc o întrebuinţare mult mai largă decît în perioada precedentă. Iată numai cîteva exemple: *barbe* (M. Eminescu), *boale* (B. P. Hasdeu), *cioare* (V. Alecsandri), *nunte* (Gr. Alexandrescu), *rane* („Românul", 1874, C. Negruzzi, D. Bolintineanu), *şure* (I. Slavici). Cauzele acestei situaţii oarecum neaşteptate trebuie căutate înainte de toate în etimologismul epocii. Pluralele în *-i*, mai depărtate de original (e vorba, evident, de cuvintele

Scanned with OKEN Scanner

de origine latină), deveneau prin aceasta mai puțin corecte și trebuiau evitate. Poeții preferau apoi, în unele cazuri, formele în *-e*, pentru că acestea le ofereau o silabă în plus: *răni* (1 silabă) — *rane* (2 silabe). Este semnificativă atitudinea lui Negruzzi, care schimbă pe *răni* (1836, 1838) în *rane* (1857). Tot el modifică însă pe *limbele* (1836, 1838) în *limbile* (1857). Exemplele sînt instructive și ne arată că nu consecvența era calitatea de frunte a scrisului literar al epocii.

Situația diametral opusă, constînd în folosirea pluralelor în *-i* (neacceptate astăzi de limba literară), se observă mai cu seamă la moldoveni. Astfel Alecsandri scrie *lăiți, pînzi, prepeliți, rămășiți.*

Tot prin necesități metrice trebuie să explicăm întrebuințarea unor forme de plural în *-i* (identice cu formele masculine) la femininul adjectivelor: *(gîndiri) arhitectonici* (M. Eminescu), *(ființe) rari* (D. Bolintineanu), *(flori) tineri* (Gr. Alexandrescu) etc. *Rari* oferea poetului o silabă în minus față de *rare*. Firește, formele în *-i* sînt de circumstanță. Cînd ritmul (sau rima) nu o cer, prezența lor nu se constată. Alături de *flori tineri*, Alexandrescu folosește și pe *flori tinere*.

Legate de tendința de a prefera formele în *-e* ale unor substantive și explicabile, prin urmare, în același mod, sînt formele feminine de gen.-dat. sg. în *-ei: curței* (C. Negruzii), *lumei* (Gr. Alexandrescu), *mărei* (V. Alecsandri), care vor cunoaște o răspîndire extraordinară în epocă. Este vorba de forme etimologizante (în sens mai larg), care nu circulau în limba vorbită. În mod normal, autorii aveau în uz formele în *-ii*, chiar în situații cînd limba literară actuală preferă formele în *-ei*. C. Negruzzi, de pildă, scrie *arșiții, mesii, operii*. Și de această dată creația lui Gr. Alexandrescu este exemplară pentru a ilustra tendințele epocii sale: *bucuriii, bufniții, legii* (1838) devin *bucuriei, bufniței, legei* (1847, 1863).

Orientarea generală a oamenilor de cultură este eliminarea formei invariabile a articolului posesiv și întrebuințarea formelor variabile. Pusă în acești termeni, problema nu-i privește pe munteni, care s-au folosit întotdeauna de aceste forme, ci numai pe moldoveni și pe ardeleni. Întrebuințarea formei invariabile *a* cunoaște o diminuare sensibilă și progresivă, deși, așa cum era de

Scanned with OKEN Scanner

așteptat, excepții se mai semnalează la unii autori. Chiar în scrierile lui Eminescu *a* invariabil mai poate fi (rareori) întîlnit: *a*[le] *unui plai,* ca să nu mai vorbim de Alecsandri: *a*[i] *lumei* sau Creangă: *a*[l] *lor.* Totuși moldovenii se străduiesc (și cel mai adesea reușesc) să elimine forma regională. Alecsandri, care a acordat un credit destul de mare formei invariabile *a*, o înlocuiește în ediția din 1875: *a lunii, a soartei, a țării* (1863) devin *al lunii, al soartei, al țării.* Ca și în alte cazuri, zelul de a respecta norma duce la forme hipercorecte. Negruzzi spune, astfel: *al artelor locașe,* imitat în această privință de Alecsandri: *pînea amară al exilului* și chiar de Eminescu: *puterea leșinată Al junelui cănit.* Se cuvine să observăm că, în unele situații (cînd substituie forma *ale*), articolul *a* invariabil e folosit din rațiuni metrice (oferă o silabă mai puțin). În Transilvania, forma invariabilă apare rar, în special la începutul intervalului: *a*[le] *bolnavului* (P. Vasici), *a*[le] *nemuritoriului* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1843), *a*[l] *sistemei* (I. Rus).

Formele de perfect simplu pers. 1 și 2 pl. cu *-ră-* sînt foarte răspîndite în epocă, cunoscînd un rapid proces de generalizare în textele literare elaborate în cele trei provincii românești. Cînd Eminescu scrie *făcum* și *văzum*, el arhaizează conștient.

O difuzare din ce în ce mai mare în epocă cunoaște forma muntenească de auxiliar de la perf. comp. pers. 3 sg. *a*, recomandată de Heliade Rădulescu. Cum era de așteptat, muntenii folosesc peste tot această formă. Ca și în alte situații, ardelenii renunță rapid la vechiul auxiliar (*au*). El poate fi întîlnit în anii 1840—1850, deci la începutul perioadei, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură" din 1843: *au alungat, au căpătat* (cf. însă *s-a slujit*), la P. Vasici: *s-au înveninat* și la I. Rus: *au fost,* precum și (după 1860) la I. Codru-Drăgușanu, care nu apelează decît la forma tradițională: *au purtat, au zis.* În rest, aux. *a* întrunește adeziunea tuturor autorilor cercetați: *s-a despoiat* (I. A. Lepădatu), *a iubit* (A. Mureșanu), *a sosit* (I. Vulcan) etc. Moldovenii se adresează pînă după 1860 auxiliarului *au: au fost* („Propășirea", 1844), *au hotărît* (V. Alecsandri), *au picat* („România literară", 1855). Forma *a* este minoritară în texte pînă spre 1870 (excepție fac scrierile lui Negruzzi). Abia la Eminescu și la Creangă,

Scanned with OKEN Scanner

ea ajunge să fie larg folosită. Exemple: *a făcut* (C. Negruzzi), *a murit* (M. Eminescu), *a trăit* (V. Alecsandri), *i-a tăiat* (I. Creangă), *a venit (Codicile române).* Forma *o* apare numai pentru a caracteriza vorbirea unor persoanaje din popor: *o făcut* (V. Alecsandri), *n-o știut* (C. Negruzzi). Modificări în ediții: *le-au cuprins, s-au oprit* (1855) — *le-a cuprins, s-a oprit* (1875) (V. Alecsandri), *au vrut* (1836—1838) — *a vrut* (1857) (C. Negruzzi).

Destul de rapidă este și răspîndirea formelor de imperfect indicativ pers. 3 pl. în *-u* în textele literare ale epocii. Cea mai rapidă acceptare a noilor forme se întîlnește în Transilvania. Unii dintre autorii care scriu pînă spre 1860 continuă să folosească formele tradiționale în *-a: avea* (I. Rus), *ținea* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1843), dar formele în *-u*, notate în texte, sînt mai numeroase: *se aflau* („Telegraful român", 1856), *erau* (P. Vasici) etc. După 1860, *-u* este aproape general: *dădeau* (A. Mureșanu), *găseau* (I. Vulcan), *șopteau* (I. A. Lepădatu). Excepție face și de această dată Codru-Drăgușanu, care refuză să accepte inovația: *desemna, se putea.* Moldovenii introduc și ei formele bănățenești în *-u*, recomandate de Heliade Rădulescu. La început, alternanța dintre formele vechi și cele noi e o caracteristică a fiecărui text. Notăm astfel în „România literară" din 1855: *era, privea,* dar *aveau, erau,* ca și la Negruzzi: *era — pereau* sau la Alecsandri: *era — se apărau.* La Eminescu și la Creangă, care scriu după 1865, formele analogice sînt singurele folosite. Modificări în ediții: *atingea* (1840—1842) — *atingeau* (1857) (C. Negruzzi), *călătorea* (1836) — *călătoreau* (1862) (Gh. Asachi). Aceeași tendință poate fi observată și la munteni. Astfel Alexandrescu modifică pe *afla, arăta* (1842, 1847) în *aflau, arătau* (1863). Oscilațiile (notate în opera unor autori ca C. A. Rosetti, N. Filimon și Gr. Alexandrescu) se plasează, cronologic, înaintea anului 1860. La doi dintre autorii care scriu după această dată am notat numai forme analogice: *făceau, se închinau* (P. Ispirescu), *se întorceau, se pricepeau* (Al. Odobescu). O situație similară reflectă textele științifice și juridico-administrative ale epocii.

(3) Formele analogice de gen.-dat. sg. fem. ale demonstrativelor *acest(a), (a)cel(a)* se bucură de o întrebuin-

Scanned with OKEN Scanner

ţare din ce în ce mai frecventă în toate regiunile ţării: *acelei* („Albina românească", 1838, A. Mureşanu, C. Bolliac, G. Bariţiu, V. Alecsandri), *acestei* (Heliade, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu), *celei* (Gr. Alexandrescu). Formele vechi pierd treptat teren, întîi în Transilvania, apoi în Muntenia şi în cele din urmă în Moldova.

În ceea ce priveşte formele de ind. şi conj. prez. ale verbelor de conjugarea II, III şi IV cu radical în *d, n, t,* vom remarca tendinţa generală în scrisul literar românesc de a promova formele refăcute de tipul *văd, simt, vin.* În textele moldoveneşti asemenea forme sînt generale: *să cad* (M. Eminescu), *să-nchidă* (Al. Donici), *pot* („România literară", 1855), *spun* (C. Negruzzi). La pers. 3 sg. şi pl. a conj. prez. întîlnim însă mai cu seamă forme iotacizate: *să puie* (D. Asachi, M. Eminescu), *să spuie* (C. Negruzzi), *să ţie* („Propăşirea", 1844). Eminescu ne prezintă situaţia, puţin obişnuită, de a promova în scrisul său atît forme în *-nă: să ţină, să vină,* cît şi forme iotacizate în *-z(ă): s-auză, să caz.* Nu mult diferit faţă de moldoveni se comportă ardelenii şi bănăţenii. Şi la ei formele refăcute cunosc o largă răspîndire: *cred* (A. Mureşanu), *să se despartă* („Telegraful român", 1856), *simt* („Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1843), *ţin* (I. Vulcan). Formele iotacizate, deşi mai frecvente decît în textele moldoveneşti, au o pondere redusă în raport cu formele concurente. Ele se recoltează mai ales din operele autorilor originari din sudul Transilvaniei: *să auz* (I. A. Lepădatu), *împarţ* (I. Codru-Drăguşanu), *să rămîie* („Foaie pentru minte, inimă şi literatură, 1843). Particular scrierilor ardeleneşti ale epocii este creditul acordat formelor de conj. prez. 3 sg. şi pl. în *-nă: să pună* (P. Vasici), *să rămînă* („Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1843), *să ţină* (A. Mureşanu), *să vină* (I. Vulcan). O anumită rezistenţă la acceptarea formelor literare de astăzi par a opune muntenii. Oricare scriere a lor am cerceta, putem fi siguri că vom întîlni, chiar sporadic, forme iotacizate. De cele mai multe ori, ele sînt dublate de formele refăcute, care tind să devină majoritare mai ales după 1860. Iată cum stau lucrurile în operele unor cunoscuţi scriitori ai vremii: Heliade: *să paţă, să perz — să văd;* Filimon: *să piarză, să*

puie, să simță — aud, pot, pun, să văd; Odobescu: *să înghiță, să rămîie, văz — pot, să prindă, să-i vină.* Rămîne totuși cert că spre 1880 muntenii nu asimilaseră cu toții noile forme.

Formarea cuvintelor

Perioada de care ne ocupăm ridică, în general, aceleași probleme privitoare la formarea cuvintelor ca și perioada precedentă. În timp ce unele procedee, curente înainte de 1836, se perimează, altele tind să se consolideze în detrimentul celor dintîi.

Tendința generală a epocii este (și în acest domeniu) aceea de a face cît mai vizibil cu putință aspectul romanic al limbii române, prin acceptarea afixelor capabile să-i asigure o nouă fizionomie. Derivatele în *-icesc,* atît de răspîndite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, se împuținează treptat și dispar, fiind înlocuite de derivatele în *-ic.* Exemple ca *politicească, politicești* (cf. și *gramaticești, prozaicești),* luate din opera lui Negruzzi, devin excepționale pe la jumătatea secolului trecut.

Derivatele realizate cu sufixele de origine neogreacă *-asi, -isi (-arisi), -osi* etc. n-au dispărut cu totul în primele decenii după 1836. Le întîlnim, astfel, la Bolintineanu: *metahirisi* (= obișnui), *parigorisi* (= a mîngîia) sau la Negruzzi: *paradosi* (= a preda), *proforisi* (= a pronunța). Ele apar și în documentele administrative ale anului 1848: *paradosi, protimisi* (= a prefera). În aceste texte, au fost semnalate o serie de cuvinte de origine romanică (franceză), prezentînd sufixul neogrecesc *-arisi: adresarisi, aplicarisi, comandarisi, educarisi, recomandarisi.* Asemenea formații se perimează după 1850. O dovadă în acest sens o constituie întrebuințarea lor de către Filimon pentru a realiza culoarea istorică a romanului *Ciocoii vechi și noi: agriehisi* (= a se învoi) *paravalisi* (=a confrunta), *proscalisi* (= a invita), *zalisi* (= a zăpăci). Apărînd numai în vorbirea personajelor, nu și a autorului, termenii de acest fel erau simțiți arhaici în jurul anului 1860.

Scanned with OKEN Scanner

În curs de dispariţie sînt şi verbele derivate cu *-ui (-ălui)*, care se întîlnesc rar după jumătatea secolului al XIX-lea: *arestui* (A. Pann), *espedui* (V. Alecsandri), *doprosui (Document*, 1848), *respectălui* (A. Pann). Însuşi Pann, care acordă un oarecare credit verbelor în *-ui (-ălui)*, face loc formelor literare de astăzi: *formălui* apare alături de *forma*, *publicui* alături de *publica*. Instructiv este în acest sens modul în care procedează Gh. Asachi în cea de a doua ediţie (1843) a *Aritmeticii* sale (ed. I 1836): *calculului* devine *calcula*, *comparui* — *compara*, *formuit* — *format*.

O răspîndire din cele mai largi cunosc în aceşti ani derivatele cu *-iune*. Create, pe cît se pare, de Heliade (vezi *110*), formaţiile de acest fel aveau calitatea de a evoca mai pregnant formele similare din franceză (în *-ion)* şi din italiană (în *-ione)* decît o făceau cele în *-ie*. Numărul exemplelor cu care se soldează parcurgerea unor publicaţii din anii 1860—1880 este considerabil: *abstracţiune* (A. T. Laurian), *administraţiune*, *agitaţiune* (I. Slavici), *educaţiune*, *indignaţiune* (N. Filimon), *instituţiune*, *opiniune* (D. Bolintineanu), *poziţiune*, *variaţiune* (B. P. Hasdeu) etc. Fără a fi eliminate din limbă, derivatele în *-ie* cedează vizibil teren formelor concurente. Ele apar mai ales pînă spre 1860: *asoţiaţie* (N. Bălcescu), *devoţie* (Gr. Alexandrescu), *digresie*, *misie* (C. Negruzii) etc. Heliade scrie la început *compoziţie*, *derivaţie*, pentru a promova, după exil, numai forme în *-iune: definiţiune*, *expresiune*, *naraţiune*. În general, oscilaţii se întîlnesc destul de frecvent. Latiniştii vor continua să se folosească din plin de derivatele în *-iune*. Tot ei vor prefera derivatele în *-ciune* (recomandate în special de A. Pumnul), cum ar fi *augmentăciune*, *clasificăciune*, *imaginăciune*, *observăciune*, întîlnite de cercetători în operele lui A. T. Laurian.

Tot unei înrîuriri romanice (franceze şi, mai ales, italiene) îi datorăm numeroasele derivate adverbiale în *-mente*, dintre care puţine au supravieţuit în limba literară de astăzi. Iată cîteva exemple: *absolutamente* („Românul", 1867), *estremamente*, *finalmente*, *furtivamente* (N. Filimon), *generalmente*, *unicamente* (B. P. Hasdeu).

Scanned with OKEN Scanner

Sintaxă

Perioada de care ne ocupăm joacă un rol hotărîtor în precizarea profilului modern al sintaxei românești literare. La capătul unei evoluții din ce în ce mai rapide, româna literară își primenește structurile sintactice, ajungînd, în ultimele decenii ale secolului trecut, la o configurație în multe privințe identică cu cea actuală. Începuturile, încă timide, ale acestui proces se plasează, cum am văzut, înainte de 1836. După această dată, elementele înnoitoare se înmulțesc în diferitele compartimente ale culturii scrise, dar înainte de toate în scrierile beletristice și în presă. Foarte mulți dintre cei ce scriu după 1860, indiferent dacă e vorba de oameni de știință sau de drept ori de reprezentanți ai scrisului frumos, au abandonat în totalitate sau în cea mai mare parte procedeele și structurile sintactice caracteristice vechiului scris românesc. Așa cum vom vedea, chiar atunci cînd sînt prezente în literatura epocii, particularitățile de acest fel dobîndesc, în majoritatea cazurilor, o funcție stilistică precisă.

Deși evoluția sintaxei literare în secolul al XIX-lea nu a fost studiată pînă în prezent în liniile sale mari, ci numai în unele detalii, mai mult sau mai puțin semnificative, putem afirma că doi sînt factorii care au concurat la precizarea profilului modern al sintaxei literare: influența vorbirii curente (și în special a celei populare) și modelul oferit de structura sintactică a limbilor romanice contemporane, cu deosebire a sintaxei franceze. Înrîurirea vorbirii populare (atît de vizibilă în limba lui Heliade Rădulescu, cel dintîi scriitor care își modernizează sintaxa) a dus la eliminarea unor construcții, turnuri sintactice și elemente de relație cu caracter arhaic, lipsite de circulație în limba contemporană, conferind simplitate și suflețe unei sintaxe încremenite, greoaie. Limba franceză, așa cum s-a arătat mai demult, a oferit un tipar sintactic nou, ușor de descoperit, mai ales în frazeologie și în construcția propozițiilor și a frazelor.

Dintre particularitățile caracteristice vechii sintaxe românești, de care ne-am ocupat în capitolele precedente, reluarea subiectului mai poate fi întîlnită în unele producții beletristice, unde ea se justifică probabil prin nece-

Scanned with OKEN Scanner

sităţi metrice: *Un armăsar ce-n preajmă-i căta el sforăind* (Alexandrescu), *Virtutea pentru dînşii ea nu există* (Eminescu). Cînd se întîlnesc, cazurile de acord prin înţeles sau atracţie vădesc o sigură influenţă a vorbirii populare, ca în următorul exemplu, notat la Creangă: *Li iese înainte împăratul Verde, fetele sale, spînul şi toată curtea împărătească.*

Aceeaşi origine o are dezacordul dintre atributul adjectival şi substantivul feminin, aflat în genitiv sau dativ, pe care-l determină: *unei fiinţe atît de fragedă şi de plăpîndă* (P. Ispirescu). Dativul adnominal apare exclusiv în operele beletristice, mai ales la scriitorii originari din Moldova: *ceriul limpede acelei ţări* (Alecsandri), *era nepot viteazului Sfarmă-Piatră* (Negruzzi), *Preot deşteptării noastre* (Eminescu). Cînd nu are un caracter deliberat arhaizant, construcţia e impusă, în poezii, de raţiuni prozodice.

Acordul apoziţiei, notat mai cu seamă la Negruzzi, are cel mai adesea rolul de a accentua culoarea istorică, în lucrări ce evocă trecutul: *Credincios făgăduinţei ce o dase doamnei Ruxandei; la moartea părintelui ei, bunului Petru Rareş* (Negruzzi).

Anticiparea sau reluarea prin pronume personale neaccentuate a complementului direct şi indirect se consemnează peste tot. Exemple ce nu prezintă acest procedeu sintactic apar totuşi la unii scriitori cum ar fi Bălcescu sau Negruzzi, în lucrări cu caracter istoric, dar şi la un prozator popular de talia lui Creangă: *Sîngele ce verşi* (Negruzzi), *acele corturi ce ei credeau pline de ieniceri* (Bălcescu), *Eu zic lui Ion cu binişorul* (Creangă).

De o anumită răspîndire în limba epocii se bucură propoziţiile completive directe sau indirecte introduse prin *cum că* sau cele subiective, predicative, atributive, completive directe şi indirecte introduse prin *ca să* (fără intercalare). Exemple: *să nu te îndoieşti cum că te iubesc* (Negruzzi); *dacă voieşti ca să trecem* (Alecsandri); *se poate întîmpla ca să te vază* (Hasdeu). Ambele construcţii sînt simţite astăzi ca învechite sau populare. Dar tendinţa generală în construirea frazelor nu este apelul la elemente învechite sau în curs de a se perima. Într-o măsură considerabilă, inventarul elementelor conjuncţionale se diversifică, pentru a putea reda bogăţia de nuanţe a

Scanned with OKEN Scanner

raporturilor sintactice exprimate în scrisul epocii. Potrivit cercetărilor Mioarei Avram *(7)*, acum apar în textele literare o serie de elemente conjuncționale noi, cum ar fi *înainte ca . . . să, mai înainte ca să* (propoziția temporală), *deoarece, din cauză că, din pricină că* (propoziția cauzală), *ca și cum* (propoziția comparativă condițională), *cu condiția ca (să)* (propoziția condițională), *chiar cînd, chiar dacă, chiar de* (propoziția concesivă).

Negația simplă e prezentă, între alții, la Negruzzi: *aristocrația nu-l scoate, nici îl primește între ea,* Russo: *nici pot aduce vreun folos,* Eminescu: *Nici încline a ei limbă Recea cumpănă-a gîndirii.* La autorii înrîuriți de limba vorbită, dubla negație apare și în situații în care astăzi s-a renunțat la ea (înlocuindu-se pronumele negativ *nici un* prin pronumele nehotărît *vreun*): *Niciodată n-au avut nici o comunicație* (Heliade), *Nici unul din ei n-a făcut nici o ispravă* (I. Creangă). La ultimul scriitor, au fost notate anacoluturi specifice vorbirii populare: *Moșneagul, cînd a văzut-o, i s-au umplut ochii de lacrimi.*

A reieșit, credem, din exemplele prezentate mai sus că în mare parte trăsăturile sintactice arhaice cunosc o întrebuințare redusă la stilul literaturii artistice, unde au rolul de a sugera culoarea istorică sau sînt impuse de rațiuni prozodice. S-a mai putut observa că influența limbii vorbite (și în special a celei populare) e ușor de recunoscut și se manifestă în limitele aceleiași literaturi. Există situații cînd unii autori, urmînd sintaxa populară, au optat pentru soluții neacceptate astăzi de limba literară.

Tendința de a înlocui conjunctivul prin infinitiv (și prin aceasta diverse tipuri de propoziții prin părțile de propoziție corespunzătoare), întîlnită de noi încă în perioada anterioară, și în care am văzut urmarea nemijlocită a unui model latin sau romanic, se manifestă intens după 1836. Exemplele citate în lucrările de specialitate aparțin stilului beletristic: *Ardealul merita de a fi capul limbei* (Al. Russo), *să poată a zîmbi* (C. Bolliac), *trebui a alerga la intrigi* (N. Bălcescu), *n-am mers niciodată a-l vedea* (Gr. Alexandrescu), *a izbutit a domoli* (C. Negruzzi). De observat că exemple de acest fel pot fi găsite fără greutate, atît în lucrările științifice, cît și în cele juridice. Iată cîteva extrase din *Codicele civil* din 1865: *rămîind*

Scanned with OKEN Scanner

femeii dreptul a reclama înaintea tribunalului; judecătorul care va refuza de a judeca; va fi ţinut de a da cauţiune; s-au învoit a se raporta la judecata unui din ei sau din *Anatomia descriptivă* a lui N. Kretzulescu (1879—1886): *face a se vedea mulţimea încovoiturilor sale; modificaţiuni ce urmează a fi notate aici; concură a forma păreţii abdominali.* De remarcat numărul mare de exemple cu infinitivul precedat de prep. *de.*

Exprimarea genitivului prin acuzativ precedat de prepoziţia *de* nu e o reminiscenţă arhaică, cum s-ar putea crede (asemenea construcţii întîlnindu-se sporadic în limba veche), ci o construcţie imitată după franceză: *cercetător de istoria neamului* (Al. Russo), *O, patrie de libertate!* (I. Ghica), *Sultanul de Maroc* (V. Alecsandri).

La un scriitor puternic influenţat de limba franceză, cum e Russo, apar ezitări în folosirea formelor articulate sau nearticulate ale substantivelor, ca în exemplul: *nu apasă pe sărmanul* (fr. *le pauvre*) *în folosul bogatului.*

Influenţe franceze au fost descifrate în modul de construire a unor complemente. A fost remarcată, de pildă, frecventa folosire, după modelul francez, a prepoziţiei *de* în locul lui *din:* [comisia] *se compune de mine şi de Ion Ghica* (Gr. Alexandrescu); *Pleiada . . . am format-o de şapte stele* (C. Negruzzi); *se compunea de şase ţigani* (I. Ghica). Merită a fi consemnată, de asemenea, folosirea aceleiaşi prepoziţii în locul lui *cu: Cîmpiile vecine de oraşul Turda* (N. Bălcescu); *a se hrăni de latineasca de bucătărie* (Al. Russo).

Schimbarea regimului unor prepoziţii a creat o anumită nesiguranţă în construirea unor complemente. La Heliade, de pildă, au fost notate prepoziţiile *pentru* cu valoarea „despre“: *este vorba pentru ştiinţe* şi *în* cu valoarea „la“: *stilul acesta îl vede cineva în scriitorii cei mai însemnaţi.*

Foarte numeroase sînt construcţiile frazeologice (expresii, locuţiuni etc.), imitate după franceză. Multe dintre ele s-au păstrat în limbă: *legase cunoştinţă cu . . .* (= *il avait lié connaissance avec . . .*), *cu condiţiunea de a o mărita* (= *à condition de la marier*) (I. Ghica), *a se pune în starea* (= *se mettre dans l'état*) *unui om desnădăjduit, a luat un aer cumsecade* (= *il a pris un air*) (Heliade) etc.

Scanned with OKEN Scanner

În alte situaţii, construcţiile nu s-au menţinut în limbă: *să strige la patriotism* (= *crier au patriotisme*), *se destină la cariera didactică* (= *il se destine à la carrière didactique*) (I. Ghica); cf. *propunerea aceasta zîmbi bătrînului* (= *lui sourit*) (C. Negruzzi).

Influenţa franceză, puternică în Moldova şi Muntenia, nu a depăşit, în genere, Carpaţii. În Transilvania şi Banat, sintaxa literară acuză în aceşti ani o anumită înrîurire germană (cu precădere în producţiile gazetăreşti), ducînd la construcţii greoaie, neromâneşti. Asupra acestei situaţii a atras atenţia, într-un articol publicat în 1868, Titu Maiorescu *(125)*. Marea majoritate a observaţiilor referitoare la sintaxă privesc frazeologia. E vorba de expresii calchiate după nemţeşte ca, de pildă, *a se pune în viaţă* (germ. *ins Leben treten*); *a băga în socotinţă* (germ. *in Rechnung, in Anschlag bringen*). Alteori, avem a face cu folosirea greşită a unor conjuncţii: *Lupta va fi cu atît mai crîncenă, deoarece astăzi . . .* (germ. *Der Kampf wird um so hartnäckiger sein, indem . . .*); *deoarece* e folosit greşit în loc de *cu cît*.

Asemenea particularităţi sintactice, care puneau în pericol unitatea limbii literare, vor fi eliminate treptat în deceniile următoare, pînă spre 1910—1920, aproximativ în aceeaşi perioadă cînd în Muntenia şi Moldova vor dispărea unele elemente franţuzeşti care nu s-au încetăţenit.

Lexic

Caracteristica fundamentală a limbii române literare continuă să fie receptarea masivă de termeni din limba latină şi din limbile romanice. Acum se pun bazele vocabularului modern al limbii literare printr-o operaţie destul de complicată şi dificilă, de reţinere a noilor termeni şi de eliminare a celor ce se perimează. Proporţiile pe care le atinge procesul de introducere a neologismelor depăşesc cu mult tot ceea ce a cunoscut perioada anterioară, determinînd spre sfîrşitul intervalului şi, mai ales, după 1881 o reacţie antineologică din cele mai hotărîte. Tendinţei de a împrumuta dincolo de nevoile firesti ale limbii i se alătură neajunsul de a lua din prea multe surse şi de a avea prea multe criterii de selecţie şi de adaptare

Scanned with OKEN Scanner

a neologismelor. Amînînd pentru mai tîrziu discutarea elementelor care nu şi-au dovedit viabilitatea în cursul timpului şi au dispărut din limbă, vom aminti că, într-o serie de cazuri, au fost împrumutaţi termenii trebuincioşi şi în forma consacrată ulterior de limbă literară. Ca şi în perioada anterioară, majoritatea neologismelor aparţine terminologiilor speciale din diverse ramuri ale ştiinţelor. Am reţinut într-o listă sumară un număr de termeni neologici prezenţi în scrierile din perioada de care ne ocupăm: *animat* („Românul", 1873), *arbust* (I. Brezoianu), *armonie* (V. Alecsandri), *arterial* (N. Kretzulescu), *balanţă* (T. Stamati), *brachiopode* (J. Ch. Cihac), *cabinet* („Românul", 1879), *capitalist* („Curierul de Iaşi", 1872), *celulă* (J. Ch. Cihac), *fibră* (I. Ionescu de la Brad), *galvanic* (T. Stamati), *graminee* (I. Ionescu de la Brad), *indigestie* (P. Vasici), *lichen* (I. Brezoianu), *mister* (V. Alecsandri), *parlamentarism* („Curierul de Iaşi", 1868), *periost, rotulă* (N. Kretzulescu), *vegetal* (I. Ionescu de la Brad), *vertebral* (N. Kretzulescu) etc.

Alături de aceste cuvinte şi de altele nenumărate care s-ar mai putea cita, perfect adaptate din punct de vedere fonetic şi morfologic la sistemul limbii şi păstrate pînă astăzi de limba literară, întîlnim o serie de termeni care prezintă fonetisme şi forme oscilante. La fel ca în perioada anterioară, problema adaptării neologismelor se pune în modul cel mai acut. Ezitările, care se observă adesea în scrisul aceluiaşi scriitor, dovedesc absenţa unor criterii coerente şi unitare de receptare a noilor termeni introduşi în limbă. Soluţiile reflectă adesea rostirile din limba de origine, cînd nu sînt impuse de orientarea deliberată a autorilor spre o anumită pronunţare.

Rostirile cu *ţ* ale unor cuvinte, cum sînt *canţelarie, ţita*, continuă să circule pînă după 1850, deşi încă din 1832 Heliade ceruse încetăţenirea rostirii cu *č*, întocmai ca în italiană. Rostiri cu *ţ* am consemnat chiar la Heliade (dar în prima parte a activităţii sale): *soţietatea, speţial, viţiu*, la Pann: *ţifră* şi la Russo: *ofiţial, prinţip, proţes*, ca să nu amintim decît pe cîţiva dintre scriitorii care se folosesc de asemenea forme. Nu e mai puţin adevărat că rostirile cu *č* sînt în progres vizibil şi se întîlnesc peste tot. Sînt destui cei care oscilează. Astfel, Russo şovăie între *ofiţial, prinţip*, notate mai sus, şi *oficial, princip*,

Scanned with OKEN Scanner

pronunţări care au fost de asemenea întîlnite în scrierile sale. Contemporanul său Alecsandri manifestă (cel puţin într-o anumită perioadă) aceeaşi indecizie; el scrie *cantatriţă, capriţii, conţert,* dar *patriciani* (alături însă de *patriţian)* şi *societate* (alături de *soţietăţii).* Aceeaşi nehotărîre poate fi descifrată în scrisul lui Negruzzi: *francezii, societatea,* dar *franţez, soţietăţii.* Rostirile de tip francez vin să complice şi mai mult lucrurile: *consert* (A. Pann), *sertificat (Documente,* 1848), *sivilizaţie* (Al. Russo). Un om de cultură de talia lui Kogălniceanu nu ezită să dea credit tuturor celor trei rostiri: *social — sosial — soţial, societate — sosietate — soţietate.* După 1860, rostirile cu č devin larg dominante.

Nu mult diferit se prezintă lucrurile cu oscilaţia *g´ — ğ* din cuvintele de tipul *logică, meteorologie.* Mai vechile rostiri cu palatală se întîlnesc îndeosebi în prima parte a intervalului: *ghenie* (Gh. Asachi), *leghionar, maghistrat* (Al. Russo), *reghistru* (A. Pann). Atît Pann, cît şi Russo ne furnizează şi exemple cu *ğ: apologie, mitologie* (Al. Russo), *registru* (A. Pann). Grafiile *indijena, omojenitate* (Al. Russo) trădează rostirea franceză. Rostiri de tipul *epohă* (C. Negruzzi, Al. Russo) sau *Evropei, revmatismuri* (V. Alecsandri), al căror model neogrecesc e uşor de ghicit, contează de asemenea printre vestigiile perioadei anterioare, expuse în anii 1860—1880 unei dispariţii rapide şi definitive.

Foarte răspîndită în păturile culte ale populaţiei şi furnizînd marea majoritate a neologismelor pătrunse în limba literară, franceza impune unor termeni anumite fonetisme specifice. Astfel *u* francez (= *ü*) este redat prin *iu* în *costium* (C. Negruzzi), *pliuş* (A. Pann); cf. însă *costum* la cel dintîi scriitor. Alte rostiri influenţate de franceză: *anonsat* („Curierul de Iaşi", 1870), *elemantar* (Al. Russo), *entern* (A. Pann), *monarşic* (N. Bălcescu) (vezi mai sus rostirile *consert, indijena* etc.).

Pronunţarea italiană, promovată de Heliade şi de discipolii săi, a lăsat urme în limba literară din cele două principate dunărene şi în special în Muntenia. Cel mai important reflex al italienismului, care s-a menţinut sporadic chiar după 1881, îl constituie redarea lui *ex-* prin *es-* şi, mai rar, prin *s-*. Heliade este cel dintîi care foloseşte

Scanned with OKEN Scanner

forme cu *es* și *s: esact, escepții, esperiență; scadră, scadron.* Numeroși autori îl urmează: V. Alecsandri: *esultație, espusă,* Al. Russo: *esprima, espunere,* C. Negruzzi: *espresiile, esprima; stravagante,* N. Filimon: *esalta, escelent,* „Românul" din 1861, 1873: *esemplu.* Alte fonetisme italienești: *o* în *corent, particolar* (N. Filimon), *tornură, volgar* (Heliade); *ğ* în loc de *j: atelagiu, echipagiu* (C. Negruzzi), *curagiu, mesagiu, protegiat* (N. Filimon), *k'* în loc de *cl: chiaritate* (A. T. Laurian), *ș* în *șenă* (C. Negruzzi, A. Pann; ambii autori apelează și la rostirea literară de astăzi: *scenă*).

Alături de aceste două tendințe în procesul de adaptare fonetică a neologismelor, trebuie consemnată orientarea unora dintre autori spre „românizarea" neologismelor romanice, făcîndu-le să se conformeze legilor de evoluție a sunetelor latinești moștenite. Remarcăm, în această privință, redarea unui *a* aton prin *ă: bărbărie, căpital, cărieră* (A. Pann), *grămatică* (Heliade), a lui *o* tonic prin *oa: metoade, monotoană* (A. Pann), *să se transpoarte* (C. Negruzzi), a lui *en* prin *in: aparință* (B. P. Hasdeu), *indiferint, inteligintă* (D. Bolintineanu), *inteligință* (T. Maiorescu) sau prin *în: evenimînt* (D. Bolintineanu; „Columna lui Traian", 1870), *instrumînt* (D. Bolintineanu), în fine a grupului consonantic *ct* prin *pt: aptuale, proiept* („Românul", 1864, 1867) (în *chiaritate,* citat mai sus, s-ar putea reflecta, eventual, tot o tendință „românizantă").

Foarte numeroase sînt formele oscilante datorate încercării, nu totdeauna izbutite, de a adapta noii termeni la structura morfologică a limbii române. Și de această dată unele forme se explică prin raportare la limba de origine a neologismelor sau prin orientarea conștientă a unora dintre autori spre anumite modele.

Se remarcă, astfel, nesiguranța epocii în privința genului unor substantive. *Articol, capitol, secol* sînt masculine pentru unii scriitori, nu neutre ca astăzi: *articoli* („Românul", 1861), *capitoli* (B. P. Hasdeu), *secoli* (V. Alecsandri, D. Bolintineanu); cf. și *timpi* (B. P. Hasdeu). Sînt feminine în schimb: *minută* (A. Pann), *rolă* (Gr. Alexandrescu), *sistemă* (C. Negruzzi). Foarte mare este numărul substantivelor pe care epoca le consideră neutre (dar care vor fi încadrate, în cele din urmă, în rîndul substantivelor feminine): *analiz* (C. Negruzzi), *color* (M. Kogălniceanu),

Scanned with OKEN Scanner

comet (Gr. Alexandrescu), *favor* (C. Negruzzi), *metod* (A. Pann, V. Alecsandri), *onor* (C. Negruzzi, V. Alecsandri), *orchestru* (V. Alecsandri, B. P. Hasdeu). Cum era de aşteptat, la unii autori se întîlnesc dublete: *comet-cometă* (Gr. Alexandrescu), *onor-onoare, orchestru-orchestră* (C. Negruzzi). Pe cît se pare (vezi *110*), formele de tipul *onoare* au fost create de Heliade, care le-a modelat după cuvintele moştenite provenite din etimoane latineşti în *-orem; onoare* s-a impus în ciuda faptului că în franceză *honneur* este masculin, iar pentru impunerea lui *onor* a luptat din răsputeri însuşi Alecsandri.

La o serie de scriitori (influenţaţi de latinism sau de italienismul lui Heliade), substantivele şi adjectivele prezintă la sg. forme în *-e: autore* („Românul", 1864), *evidinte, independinte* (A. T. Laurian), *liberale, mastodonte* (B. P. Hasdeu), *naturale, rurale* („Românul", 1864, 1873), *studinte* (B. P. Hasdeu).

Cele mai multe ezitări le înregistrează limba literară în privinţa pluralului unor substantive neutre. De regulă, epoca preferă pl. *-uri,* în timp ce noi ne adresăm, în asemenea cazuri, pl. *-e.* Iată cîteva exemple: *concerturi* (B. P. Hasdeu), *defecturi* (C. Negruzzi), *exempluri* (Gr. Alexandrescu), *palaturi* (V. Alecsandri), *principuri, romanuri* (D. Bolintineanu). Oscilaţiile nu lipsesc: *apartamenturi-apartamente* (C. Negruzzi), *defecturi-defecte* (Gr. Alexandrescu), *monumenturi-monumente* (V. Alecsandri), *talenturi-talente* (A. Pann). Mult mai rare sînt situaţiile cînd oamenii de cultură ai vremii apelează la desinenţa *-e* şi creează astfel plurale care nu s-au menţinut în limbă: *imne* (V. Alecsandri).

Majoritatea verbelor neologice fiind dirijate spre conjugarea I, se punea problema de a le conjuga cu sau fără suf. *-ez.* Era greu de precizat, în acest caz, încotro se va îndrepta limba literară. Parcurgerea textelor se soldează cu recolte bogate de forme cu sau fără *-ez,* deopotrivă respinse de limba actuală: *aprobez* (D. Bolintineanu), *asistezi, să se compromiteze* (V. Alecsandri), *comandează* (B. P. Hasdeu), *ordonează, salutează* (C. Negruzzi) — *consolă* (D. Bolintineanu), *guvernă* (M. Eminescu), *inventă* (Gr. Alexandrescu).

Scrierile epocii ne prezintă un număr destul de mare de neologisme împrumutate în mod nejustificat şi care

Scanned with OKEN Scanner

au fost eliminate treptat din limbă. În rîndul unor asemenea barbarisme un loc important îl deţin termenii de origine franceză, care pot fi întîlniţi în operele celor mai de seamă scriitori ai vremii: *abimat* (= distrus, nimicit; B. P. Hasdeu), *ambarasat, baseţă, bavardaj* (Gr. Alexandrescu), *cursier, garson* (N. Filimon), *hazardos* (C. Negruzzi), *maratră* (= vitregă; M. Eminescu), *mepriza* (= dispreţui; N. Bălcescu), *sermonuri* (C. Negruzzi), *surfaţă* (Al. Odobescu), *uvraj* (M. Kogălniceanu) etc. Numeroase, dar prezente numai la unii scriitori, sînt italienismele. Heliade a fost cel dintîi care a folosit în lucrările sale cuvinte ca *adorn* (=împodobit), *arcan* (= tăinuit, secret), *baciu* (= sărut), *bellă* (= frumoasă), *mendica* (= a cerşi), *stanţă* (= cameră). Contrar aşteptărilor, italienismul a atins, în forme variabile, şi scriitori care nu împărtăşeau crezul lingvistic al lui Heliade. Dacă Filimon este heliadist (*acuista* =a dobîndi, *carnefice* =călău, *mol* =dig), iar Negruzzi s-a situat, nu o dată, alături de Heliade (*gerg* = jargon), în schimb sînt departe de vederile marelui om de cultură Gr. Alexandrescu (*ammira, popol, suget*), A. Mureşanu (*acurat* = exact, *în darn* = în zadar), Al. Odobescu (*matutin* = matinal, *semplicita*) şi alţii. Alături de franţuzisme şi de italienisme, trebuie citate şi latinismele: *astut* (= viclean; A. Mureşanu), *cadaver* (N. Filimon), *dolos* (= înşelător; M. Eminescu), *furoare* (= mînie), *lugire* (= plîns, tristeţe; A. Mureşanu), *maledict* (= blestemat; N. Filimon). După cum se vede, nu numai ardelenii au pus în circulaţie latinisme, ci şi moldovenii şi muntenii. Se cuvine să arătăm că în cazul unor cuvinte de origine latino-romanică e greu de stabilit etimologia exactă (latină, italiană sau franceză).

Paralel cu pătrunderea în limbă a neologismelor de origine latină sau romanică, epoca consemnează declinul accentuat şi în cele din urmă dispariţia acelor termeni de proveniență neogreacă, turcă şi rusă, pe care limba literară din Muntenia şi Moldova îi cultivase cu insistenţă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor. Grecisme ca *anafora* (= raport; I. Ghica), *clironomie* (= moştenire), *diastimă* (= podoabă; *Documente*, 1848), *encomion* (= laudă, elogiu; Al. Odobescu), *filadă* (= broşură; C. Negruzzi), *zuliar* (= gelos; M. Kogălniceanu), folosite încă în deceniile patru şi cinci

Scanned with OKEN Scanner

ale secolului trecut, încep să aibă o întrebuinţare întîmplătoare după 1850, pentru ca în ultimul sfert de veac să fie date uitării de aproape toţi. Aceeaşi soartă o împărtăşesc turcismele, din rîndul cărora vom cita pe *calem* (= administraţie, cancelarie; D. Bolintineanu), *masala* (= făclie; N. Gane), *meremet* (= reparaţie; V. Alecsandri). Prezenţa unor termeni de origine neogreacă sau turcească la scriitori ca Filimon, Odobescu, Ghica se explică prin tendinţa arhaizantă a lucrărilor în care ei apar. E o dovadă că limba literară a epocii renunţase la ei. Nu mult diferită e situaţia termenilor de origine rusă. Cuvinte ca *cinovnic* (= funcţionar; V. Alecsandri), *comandir* (Gr. Alexandrescu), *delă* (= act într-un proces; V. Alecsandri), *doclad* (= comunicare, raport; *Documente,* 1848) nu au supravieţuit, în general, epocii de dominaţie a Rusiei asupra celor două principate dunărene.

Una dintre tendinţele acestei perioade de mari transformări în domeniul lexicului literar românesc constă, cum am văzut, în înlocuirea unor termeni de origine nelatină prin neologisme împrumutate din latină şi din limbile romanice. Aşa cum îşi revizuiesc textele de la o ediţie la alta pentru a le pune de acord cu normele unice supradialectale, autorii înlocuiesc termenii din vechiul fond al limbii prin neologisme. Exemplului furnizat de Heliade, prea binecunoscut pentru a insista asupra lui, îi vom adăuga cîteva mostre luate din scrierile lui Negruzzi, Bolintineanu, Bolliac şi Alexandrescu. Dacă la începutul activităţii sale Negruzzi scrie *cinste, găzduire, hrăni, poftit,* atunci cînd îşi reeditează operele, el schimbă aceşti termeni prin *onor, ospitalitate, nutri, invitat.* Optsprezece ani separă două ediţii ale poeziilor lui Bolintineanu (1847 şi 1865), răstimp în care scriitorul ajunsese să se convingă că *robie* trebuia înlocuit cu *sclavie, prieten* cu *amic,* iar *nesfîrşită* cu *infinită.* Latinizarea e prezentă şi la Alexandrescu: *înger, robie, vecinică, ziditor* (1842, 1847) devin *angel, sclavie, eternă* şi *creator.* La fel procedează Bolliac, schimbînd pe *ceas, deznădăjduire, duh* şi *proorociri* (1843) prin *oră, desperare, spirit* şi *profeţii* (1857). După cum se vede, purismul autorilor nu a fost confirmat de dezvoltarea ulterioară a limbii literare, care a consacrat, cu puţine excepţii, atît termenii tradiţionali, cît şi neologismele.

Scanned with OKEN Scanner

Tendința de a „româniza" termenii recent intrați în limbă își găsește expresia și în calcurile și semicalcurile care, fără a fi la fel de numeroase ca în perioada anterioară, se întîlnesc de-a lungul întregului interval, dar mai cu seamă în prima lui jumătate. În anumite cazuri, crearea lor poate fi considerată și ca o reacție împotriva excesului neologizant al epocii. Iată cîteva dintre cele mai răspîndite: *aplecare* (după fr. *inclination, penchant;* Al. Russo), *atîrnare* (după fr. *dépendance;* N. Bălcescu), *cuvîntologie* (= lexicologie; „România literară", 1855), *confrate* (după fr. *confrère;* Heliade), *înrîurire* (după fr. *influer*, germ. *beeinflussen;* Al. Russo), *orășenie* (după fr. *bourgeoisie;* N. Bălcescu), *perdea* (= cortină; după fr. *rideau;* V. Alecsandri), *zgomot* (= zvon; după fr. *bruit;* N. Bălcescu) etc.

Textele literare ale epocii continuă să pună în circulație un număr destul de mare de termeni regionali. Astfel, în lucrările elaborate în Muntenia se folosesc cuvinte ca: *barză* (Gr. Alexandrescu), *bojoc* (P. Ispirescu), *ciupi* (I. Brezoianu), *cosciug (Codul comunal), ginere* (N. Filimon), *gresie* (A. Pann), *nădușeală* (A. Pann), *porumb* (I. Genilie), *porumbiel* (Al. Odobescu), *rănichi* (I. Barasch) etc. Moldovenii apelează la un număr destul de mare de regionalisme specifice: *bortă* (J. Ch. Cihac), *buhai* (I. Creangă), *ciolan* („România literară", 1855), *ciobotă* („Monitorul oficial al Moldovei", 1861), *colb* („Propășirea", 1844), *glod* (V. Alecsandri), *perjă* (C. V. Vîrnav), *promoroacă* (M. Eminescu), *șagă* (I. Creangă) etc. O observație similară în legătură cu ardelenii și bănățenii: *boltă* (= prăvălie; *Codul penal,* 1853), *bortă* (I. Rus), *cucuruz* („Familia", 1868), *foale, golumb* (P. Vasici), *mîță* (I. Rus), *omăt* („Telegraful român", 1856), *rărunchi* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1843), *sudoare* (I. A. Lepădatu) etc.

Nu e greu de văzut că, în asemenea împrejurări, nu se poate vorbi de o unificare a normei literare la nivelul vocabularului. Trebuie totuși să observăm că o tendință în acest sens poate fi observată la unii autori. E vorba de creditul acordat termenilor proveniți din alte graiuri. Firește, singur acest fapt nu înseamnă unificare. Dar el reprezintă primul pas spre un consens care va fi atins abia în perioada următoare, după 1881. Notăm astfel la munteni pe *căsăpie (Codul comunal), ogradă* (D. Bolintineanu),

Scanned with OKEN Scanner

rărunchi (P. Ispirescu), *sudalmă* (Al. Odobescu), la moldoveni pe *cismar* (C. Negruzzi), *nasture* (V. Alecsandri), *noroi* (M. Eminescu), *prun* (J. Ch. Cihac), *zăpadă* (M. Eminescu), iar la ardeleni pe *înjura* (A. Mureşanu) *pisică* („Telegraful român", 1856), *varză* (I. Codru-Drăguşanu), dar în cazul celor din urmă avem a face cu persoane originare din zonele sudice ale teritoriului de peste munţi, unde termenii în discuţie erau răspîndiţi în regiuni mai mult sau mai puţin întinse.

Stilurile literare

Anii 1860—1880 marchează constituirea stilului ştiinţific al limbii române literare. Afirmînd acest lucru, nu trebuie să cădem în eroarea de a aşeza un semn de egalitate între stilul scrierilor ştiinţifice din urmă cu o sută de ani şi al celor de astăzi. Tot astfel nu se poate spune că un asemenea stil s-a constituit în absolut toate compartimentele ştiinţei (vezi cele spuse mai sus, p. 142). Nu e vorba, deci, de o cristalizare *definitivă* a acestui stil literar, ci de constituirea, în grad înalt, a unui ansamblu necesar de particularităţi lingvistice (înainte de toate lexicale) şi stilistice, capabile a conferi individualitate exprimării literare din diversele domenii ale ştiinţei. Legătura cu trecutul continuă să existe şi ea se descifrează mai cu seamă în domeniul terminologiei. Dacă deschidem un tratat ştiinţific de mare autoritate, *Anatomia descriptivă* a lui N. Kretzulescu, apărută în trei volume, cu începere din 1879, vom observa, de pildă, aspecte astăzi învechite în forma unor termeni de specialitate: *basen, nevre, peritoan, trompete* etc. Apelul la termenii din fondul vechi al limbii şi uneori la calcuri ne întîmpină pe alocuri: *băşică, buric, isgonire afară* („eliminare, expulzare"), *piezi̯ş* „oblic", *vînă;* cf. şi *dintară, laptaţiune, urechiulară.* Formaţii de acest fel se găsesc în limbajul tuturor domeniilor ştiinţei şi ne arată că modernizarea stilurilor, oricît de evidentă, nu se putea face fără a menaja tradiţia.

O altă constatare cu caracter general este decalajul între constituirea limbajelor speciale în ramura ştiinţelor exacte şi în cea a ştiinţelor umanistice. În general, se

Scanned with OKEN Scanner

poate spune că ştiinţele umanistice manifestă o oarecare întîrziere în această privinţă. Deşi termenii privitori la diversele noţiuni şi categorii filozofice apar în lucrări cu caracter general sau de specialitate, odată cu S. Micu, Gh. Lazăr, A. T. Laurian sau cu I. Heliade Rădulescu, cum a arătat G. Ivănescu *(108)*, nu se poate afirma că o terminologie cuprinzătoare şi adecvată a apărut înainte de T. Maiorescu şi de V. Conta (deci spre sfîrşitul intervalului ce ne interesează şi chiar după 1881). Lingvistica nu ne prezintă un altfel de tablou; nu putem vorbi de un aspect modern al exprimării, sub raport terminologic şi sintactic, înainte de B. P. Hasdeu şi A. Lambrior. Întîrziată ne apare şi constituirea unui stil ştiinţific în studiile istorice, în împrejurările în care istoriografia romantică, în frunte cu Bălcescu, readuce maniera de exprimare în vecinătatea stilului beletristic.

Consideraţiile făcute în cele de mai sus cu privire la stilul literaturii ştiinţifice îşi păstrează în bună parte valoarea şi atunci cînd ne referim la stilul juridico-administrativ al vremii. După o perioadă (pînă la 1848) cînd au intrat vremelnic un număr de rusisme de tipul lui *cilen, delă, podorojnă* etc., limbajul juridico-administrativ îşi constituie o terminologie şi tipare sintactice proprii, urmare nemijlocită a elaborării legilor fundamentale ale noului stat creat în 1859. Ca şi în textele ştiinţifice, terminologia de specialitate se constituie, înainte de toate, din neologisme (de origine franceză). Modelul sintactic este, de asemenea, cel francez, lucru firesc cînd ştim că principalele izvoare folosite la elaborarea corpurilor de legi au fost franceze şi belgiene. Parcurgînd principala lucrare cu caracter juridic apărută în aceşti ani, *Codicele civil* din 1865, vom descoperi, în general, aceeaşi terminologie de specialitate ca astăzi: *autentic, celebrare, daune-interese, ficţiune, formalitate, promulgare, usufruct* etc. Ecouri ale vechiului limbaj juridic mai pot fi descifrate în codul din 1865. E vorba de fonetisme sau forme dispărute din celelalte domenii ale culturii scrise, cum ar fi *priimi* şi mai ales *vericare, verice, vericine,* ori de aspectul evident învechit, chiar pentru anii aceia, al unor neologisme, ca, de pildă, *gubern, serviţie.* Nu prezintă importanţă forma latinizată a unor neologisme, pentru că ea este caracteristică, în bună măsură, epocii. Merită în

Scanned with OKEN Scanner

schimb a fi pomenite foarte numeroasele cuvinte terminate în *-iune*, pentru că, așa cum vom vedea, ele se vor perpetua în stilul juridic pînă aproape de zilele noastre.

Pînă prin 1860 stilul literaturii beletristice și mai ales cel al poeziei continuă să se găsească sub influența clasicismului, deși, pe plan strict literar, romantismul cîștigă în acești ani poziții din ce în ce mai puternice. Așa cum am arătat și în expunerea consacrată stilurilor literare în perioada precedentă, caracteristicile care imprimă o pecete distinctivă stilului beletristic clasicizant sînt cultivarea generalului și abstractului și, concomitent, evitarea elementului particular și sensibil, apelul la retorică și în special la anumite figuri de stil și restrîngerea vocabularului la un număr de termeni aleși. Stilul celor mai mulți scriitori este substantival și verbal, evitîndu-se sistematic determinările și mai ales adjectivul. Cînd e folosit, adjectivul are rolul epitetului ornant din poeticile clasice: *lin, negru, rușit* (Heliade), *azuriu, înflorit* (D. Bolintineanu), *înverzit, răcoros* (N. Bălcescu), *albicios, roșu* (Al. Odobescu), *alb, auriu, negru* (V. Alecsandri). Este cultivat, de asemenea, epitetul generic, abstract: *bun, înțelept, pacinic* (Heliade), *adînc, dureros* (C. Negruzzi), *minunat* (V. Alecsandri). Retorismul generației de la 1848 a fost pus în lumină de Tudor Vianu *(187)*. Scrierile care văd lumina tiparului în anii 1840—1860 cultivă figuri de stil cum sînt apostrofa, amplificarea, enumerația, interogația retorică. Aluzia mitologică și așa-numita comparație nobilă sînt caracteristice stilului epocii. Comparațiile, metaforele, personificările nu sporesc încărcătura emoțională a termenilor, ci, dimpotrivă, o atenuează.

Clasicismul în ordine stilistică al unor scriitori ca Heliade, Alecsandri, Negruzzi, Odobescu e un lucru admis în cercetarea stilistică românească și care cu greu ar putea fi contestat (vezi *161, 39, 61, 187, 190*). Faptul nu trebuie să ne ducă la concluzia că în scrisul unora dintre ei nu se întîlnesc elemente romantice sau chiar realiste. De fapt, retorica a fost acceptată de cei mai mulți romantici, mai ales de cei situați la nivelul inferior al curentului, în așa-numitul *bas-romantisme*. O figură retorică, cum e antiteza, a fost cultivată cu predilecție tocmai de romantici. Retorismul poate fi, în anumite cazuri, la fel de bine un reflex romantic sau unul clasic. Nimeni n-a

Scanned with OKEN Scanner

exprimat mai bine decît Filimon ambiguitatea, sub raport stilistic, a unor doctrine literare. De formaţie clasică, el acceptă în proza sa reţeta romantică, păstrînd o anumită fidelitate faţă de vechiul canon stilistic, dar manifestînd, totodată, şi unele propensiuni realiste *(77)*.

Aşa cum s-a arătat mai de mult şi cum a subliniat recent Gh. Chivu într-o suită de cercetări consacrate problemei *(42, 43, 44)*, romantismul cultivă pe plan stilistic concretul şi particularul, elementul sensibil, încărcat de materialitate, evitînd abstractul şi generalul. O largă deschidere spre termenii limbii curente îi face pe scriitorii romantici să adune în versurile lor un număr apreciabil de cuvinte ale limbii comune, de regionalisme şi arhaisme şi chiar de termeni familiari, fără a manifesta reţineri nici în faţa neologismului.

Promovarea adjectivului (concret, sensibil sau evocator) este principala inovaţie stilistică a romanticilor. O singură determinare neajungînd, se apelează la serii de două, trei, patru şi chiar cinci adjective, dispuse în lanţ: *ochi negri, arzători* (D. Bolintineanu), *rugăciune divină, adîncă, tremurătoare* (M. Eminescu), *o văduvă săracă, bolnavă, goală, slabă* (C. Bolliac), *Voi spune lumei cît fost-ai de frumoasă, Iubită, iubitoare şi dulce şi duioasă* (V. Alecsandri). Epitetele sînt frecvent antepuse, tocmai pentru a spori încărcătura afectivă a contextului. Preferinţa scriitorilor se îndreaptă înspre adjective care sugerează grandiosul, enormul: *nemărginit* (N. Bălcescu), *colosal* (N. Filimon), *gigantic* (M. Eminescu), demonicul, fantasticul: *fatal* (N. Filimon), *infernal* (D. Bolintineanu), *magic* (V. Alecsandri), *scelerat* (B. P. Hasdeu), tristeţea, moartea: *lugubru* (I. Pelimon). Comparaţiile concretizatoare devin preponderente, abundă metaforele implicite, tipic romantice, şi complexul metaforic serial (vezi despre toate acestea lucrările lui Gh. Chivu, citate mai sus). Pe plan sintactic, construcţiile devin mai complicate, o preferinţă a poeţilor romantici fiind gruparea ternară a versurilor începătoare cu acelaşi cuvînt aflat în repetiţie anaforică: *Unde-n ramuri negre o cîntare-n veci suspină, Unde sfinţii se preîmblă în lungi haine de lumină, Unde moartea cu-aripi negre şi cu ochiul ei frumos . . .* (M. Eminescu) (vezi 72). Procedeul repetiţiei anaforice seriale a fost remarcat de Tudor Vianu în proza lui Alecu Russo:

Scanned with OKEN Scanner

unde soarele se vede așa de frumos . . . unde cîmpiile sînt strălucite și pîrîiele răcoroase . . . unde cerul e dulce, unde pămîntul e roditor și giuncile sunt albe . . . copii, acolo e țara!

Suspendarea restricțiilor de vocabular clasice a permis pătrunderea termenilor limbii comune în literatură și în special în poezie. Procesul nu s-a realizat prea ușor, iar îndrăzneala lui Eminescu de a promova cuvinte familiare în versurile sale a putut șoca pe mulți. Nu încape îndoială că romantismul a favorizat pătrunderea în limbă a termenilor populari și în special a diminutivelor, întrebuințate fără spirit de economie de Alecsandri *(crinișori, guriță, mărgăritărele, pușculiță)* și Bolintineanu *(copiliță, domniță, lăcrimele, porumbiță).*

Compus din elemente clasice și romantice, se formează în a doua jumătate a secolului trecut un limbaj poetic românesc standard (de care s-a ocupat G. Ivănescu, *107*), cuprinzînd unele dintre particularitățile prezentate mai sus limbaj care nu a supraviețuit, în general, anilor 1880 și lui Eminescu, decît în producții inferioare. Un număr de termeni „poetici" sînt folosiți cu predilecție în versurile scrise în acest limbaj: *alb, amor, argintos, blînd, dalb, dulce, duios, falnic, lin, a murmura, rubinos, a sălta* etc. Existența unui stil al epocii 1840—1860 în proză a fost observată de Tudor Vianu *(187).*

Poezia lui Mihai Eminescu din faza deplinei sale maturități a dat lovitura de grație stilului poetic standard din anii 1850—1880, în care își compusese el însuși primele poezii. Evoluția lui Eminescu, pe plan stilistic, este exemplară, pentru că ea rezumă de fapt etapele de dezvoltare de pînă atunci a expresiei poetice românești și anunță, în același timp, unele îndrumări viitoare. El începe prin a fi clasic în expresia sa, cultivînd epitetele ornante, comparația morală, aluzia mitologică sau personificînd abstracțiunile. În a doua parte a activității sale, poetul supralicitează particularul și concretul romantic într-o mare bogăție a imaginii artistice. În ultima perioadă, cea a maturității, are loc ceea ce Tudor Vianu a numit „scuturarea podoabelor" *(188).* Stilul eminescian se convertește într-un clasicism de structură personală, în care valorile abstracte și cele concrete sînt armonizate

Scanned with OKEN Scanner

într-o formulă de fericit echilibru (vezi despre stilul lui Eminescu *162*).

Şi proza se emancipează de sub tutela romantismului spre sfîrşitul perioadei de care ne ocupăm. Orientarea spre literatura populară, caracteristică unor scriitori ca Slavici sau Creangă (şi nu numai lor), însemna şi valorificarea limbii acestei literaturi, în general sobră, lipsită de exces imagistic. Rezultatul acestei îndrumări, conjugată cu efectele unor ideologii literare, este, pe plan strict literar, realismul, iar pe linie stilistică un nou clasicism, căci în fond realismul nu e decît un clasicism care a renunţat la retorică (sau cel puţin la o anumită retorică) şi a reţinut unele intuiţii ale romantismului, fără a le duce la exces.

Concluzii

Perioada de care ne-am ocupat în capitolul de faţă marchează un moment deosebit de important în istoria limbii române literare: momentul elaborării şi impunerii principalelor norme supradialectale de astăzi şi al înnoirii radicale a vocabularului şi sintaxei acestei limbi.

Rod al eforturilor conjugate ale oamenilor de cultură din cele trei provincii istorice româneşti, limba română s-a constituit pe baza normelor elaborate de Ion Heliade Rădulescu în jurul anului 1840. Am văzut că în concepţia scriitorului muntean limba literară trebuia să se întemeieze, înainte de toate, pe tradiţia literară, aşa cum se reflecta ea în cărţile bisericeşti. Acceptînd ca bază a unificării norma literară a textelor religioase, Heliade aşeza de fapt la temelia noii limbi literare graiul muntean, care fusese acceptat ca limbă unică de cultură în tipăriturile bisericeşti în anii 1750. Reîntoarcerea la tradiţie se făcea concomitent cu promovarea în scris a limbii vorbite, dar numai în măsura în care graiurile româneşti puteau oferi soluţii preferabile celor consfinţite prin tradiţie. Criteriile de selecţie a fonetismelor, formelor şi cuvintelor urmau să fie răspîndirea, corectitudinea gramaticală, eufonia şi, mai cu seamă, latinitatea. Avînd de ales între două rostiri sau forme concurente, legiuitorul trebuia să o prefere pe cea care se apropia mai mult de etimonul latin

Scanned with OKEN Scanner

sau avea capacitatea de a prezenta o mai mare regularitate a paradigmelor, anulînd unele omonimii supărătoare. Răspîndirea geografică a fost luată mai rar în considerație, ca și eufonia.

Acceptînd ca suprem ordonator al limbii literare modelul latin (ceea ce nu trebuie să ne surprindă într-o epocă dominată de latinism), Heliade promova de fapt o limbă cu trăsături arhaice în raport cu evoluția atinsă de unele graiuri dacoromâne în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Criteriul propus avantaja, indiscutabil, graiul muntean (mai conservator sub raport fonetic și chiar morfologic decît celelalte graiuri), ceea ce explică unele reacții nefavorabile apărute mai cu seamă în rîndul moldovenilor. În principiu însă, majoritatea oamenilor de cultură a acceptat recomandările lui Heliade.

Un anumit rol în impunerea normelor heliadiste l-au avut lucrările normative care apar acum. E vorba mai puțin de gramatici și dicționare, cît de sistemele ortografice cu litere latine, foarte numeroase în această perioadă, prin care, după secole de întrebuințare neîntreruptă, scrierea chirilică e înlocuită definitiv cu cea latină. Etimologice în marea lor majoritate, urmărind așadar să redea în scris sunetele originare și nu pe cele rezultate în cursul evoluției limbii, sistemele ortografice tind să scoată din uz unele rostiri regionale, acordînd preferință, implicit, altora. Declarînd război înainte de toate sunetelor „bastarde“ *ă* și *î*, pe care le vor reda în unele cazuri prin *e* și *i* (cu sau, mai ales, fără semne diacritice), etimologiștii vor expulza din limba scrisă rostiri moldovenești sau ardelenești ca *mărg, săc, sîngur, ţîne* etc. ori muntenești ca *dă, dîn*. În principiu, cele mai prejudiciate vor fi graiurile cu un fonetism evoluat, deci cele de tip nordic, în timp ce graiurile sudice (muntenești) vor fi de cele mai multe ori favorizate (vezi despre toate acestea *139, 150, 79*).

Examinînd evoluția scrisului românesc, așa cum se oglindește în textele literare, vom observa o tendință generală de a accepta normele supradialectale promovate de Heliade. Curînd după 1840, vor apărea în lucrările literare din cele trei provincii românești fapte de limbă străine de varianta regională căreia i se supuneau pînă atunci scriitorii. S-au întocmit de diverși lingviști liste de „mun-

Scanned with OKEN Scanner

tenisme" pătrunse în textele moldovenești și ardelenești, citîndu-se, dar mai rar, „moldovenisme" întîlnite în textele muntenești. Formulată în acești termeni, problema apare într-o lumină falsă, căci nu e vorba, de foarte multe ori, de regionalisme (muntenești sau moldovenești), ci de *elemente ale limbii literare a anilor 1836—1881.* Prin urmare, atunci cînd Alecsandri scrie *joi,* iar Filimon *cîne,* ei nu promovează particularități regionale, ci se supun normei statornicite în anii 1840.

Deși îndrumarea spre normele unice este generală în epocă, fiecare provincie o realizează într-un mod propriu. Cea mai deplină adeziune întrunește noua limbă literară în Transilvania. Succesul latinismului în regiunile de peste munți, ca și faptul că ardelenii și bănățenii urmau modelul limbii lui Maior (care anticipase doctrina heliadistă), explică în chip satisfăcător această situație, numai aparent curioasă. Muntenii, care prin forța lucrurilor erau cei mai apropiați de noua *koiné,* manifestă unele întîrzieri, probabil pentru că, în general, aveau puține de schimbat. Cele mai multe dificultăți le întîmpină adoptarea noilor norme în rîndul moldovenilor, care prelungesc rezistența, în unele cazuri, pînă tîrziu. Nu e mai puțin adevărat că dintre toți românii ei aveau cel mai mult de părăsit și, totodată, de luat de la alții. În general, opoziții există peste tot și ele sînt întotdeauna explicabile. Ceea ce trebuie însă reținut este că șovăirile sau inconsecvențele încep să aibă după o anumită dată un caracter individual și nu reflectă o atitudine generală. Modificările operate de unii autori în edițiile succesive ale operelor lor sînt o dovadă grăitoare a orientării generale spre normele comune.

Spre sfîrșitul intervalului se constată generalizarea celor mai multe dintre principalele norme preconizate în anii 1840. Oscilațiile care se mai semnalează în anii 1880 (și după această dată) au în vedere mai cu seamă unele fapte de amănunt, în privința cărora normele nu fuseseră destul de explicite sau se schimbaseră spre sfîrșitul intervalului. Limba unică a anilor 1860—1880 nu este identică cu limba de azi, tot astfel cum între ea și limba unică de la 1750 nu se poate plasa un semn de egalitate. Ea este limba literară fixată, după modelul latin, la 1840, realizată într-o formă omogenă, dar nu lipsită de unele variații, în a doua jumătate a veacului trecut. Cu cît ne apro-

Scanned with OKEN Scanner

piem de sfîrșitul intervalului, norma literară înregistrează o influență tot mai puternică din partea graiului muntean, în condițiile în care Bucureștiul devenise în 1862 capitala țării. Efectele acestei situații se văd nu numai la munteni, ci și la moldoveni și la ardeleni. Exemplul cel mai elocvent ni-l furnizează Eminescu, care acceptă mai mult decît oricare dintre contemporanii săi moldoveni elemente muntenești în fonetică, morfologie și vocabular.

În ceea ce privește modernizarea limbii române literare, lucrurile se înfățișează oarecum mai puțin limpezi și evoluția e mai greu sesizabilă decît în privința unificării normelor. E adevărat că și îndrumările lui Heliade și ale celorlalți oameni de cultură au fost mai puțin exacte și detaliate în această problemă. Dacă toată lumea era de acord că româna trebuia să-și relatinizeze vocabularul printr-un masiv import de termeni noi, modalitățile practice pentru atingerea unui asemenea țel erau destul de diverse. Mulți dintre intelectualii vremii promovau o doctrină de latinizare radicală a vocabularului românesc, prin înlocuirea a tot ce era străin prin neologisme luate direct din latină. Considerente de ordin genealogic și structural îi determinau pe alți învățați (în frunte cu Heliade) să romanizeze lexicul literar românesc, apelînd la italiană. Alții, în fine, socoteau că reînnoirea vocabularului trebuia să se facă din înseși elementele interne ale limbii (firește, din cele de origine latină). Dincolo de toate îndrumările teoretice și experimentele practice, limba literară se romaniza în mod cert, dar împrumutînd în special din limba franceză.

Am văzut la începutul capitolului că oamenii de cultură ai epocii erau de acord în privința exigenței ca noii termeni să fie adaptați specificului limbii române. Nici de această dată nu se observă un consens între intelectualii vremii. De la acceptarea *tale-quale* (sau cu infime modificări) a neologismelor și pînă la românizarea lor excesivă ne întîmpină, adesea, o serie de soluții contradictorii.

Toată această pluralitate de principii teoretice și de soluții practice trebuie să ducă, în cele din urmă (și aceasta în plină epocă de unificare a limbii literare!) la o diversificare a scrisului literar românesc. O privire oricît de superficială în publicațiile anilor 1850—1880 va permite oricui să verifice adevărul acestei afirmații. Trebuie

Scanned with OKEN Scanner

să arătăm însă că spre 1880 se întrevede o tendință de stabilizare a oscilațiilor la nivelul aspectului fonetic și morfologic al neologismelor. Ea trebuie considerată drept consecința declinului rapid și definitiv pe care-l înregistrează, după 1870, latinismul de diferite nuanțe, care-și pierde în 1881 ultima și cea mai importantă citadelă: Academia. Celelalte curente, cum sînt italienismul și analogismul, nu vor supraviețui cu mult celor ce le-au inițiat. Reacția împotriva curentelor latinizante nu aduce totuși o stabilizare imediată a oscilațiilor, care se mai constată (dar nu multă vreme) și după 1881.

Paralel cu modernizarea vocabularului asistăm la o profundă și, în multe privințe, definitivă reînnoire a sintaxei românești literare. Vechile structuri sintactice, care imprimau o pecete atît de caracteristică limbii scrise înainte de 1830, sînt rînd pe rînd abandonate și înlocuite cu altele noi. S-a atras de multă vreme atenția asupra rolului important pe care l-a jucat franceza în procesul de modernizare a limbii române literare. Nu trebuie să neglijăm cea de a doua înrîurire decisivă care s-a exercitat asupra sintaxei: influența limbii vorbite și, mai ales, a celei populare. Deschiderea spre limba vorbită, devenită o normă în special după anii 1840, se va face simțită în diverse compartimente ale sintaxei. Dacă sintaxa literară românească datorează francezei rigoarea și echilibrul dobîndite în secolul trecut, ea a cîștigat în simplitate și suplețe în urma contactului strîns și permanent pe care l-a menținut cu limba vorbită.

Modernizarea vocabularului și a sintaxei se resimte nemijlocit și imediat în organizarea stilurilor literare. Constituirea unor terminologii speciale se produce concomitent cu acceptarea unor maniere particulare de a organiza expunerea din punct de vedere sintactic. Fără a se fi ajuns în toate cazurile la soluții definitive, se poate totuși afirma că, în ultimele două decenii ale intervalului de care ne ocupăm, româna literară cunoaște într-o cristalizare tranșantă trei stiluri literare: științific, juridico-administrativ și beletristic. Conturată la sfîrșitul perioadei 1780—1836, evoluția trebuie socotită încheiată, în linii mari, cincizeci de ani mai tîrziu.

Privită în ansamblu, perioada 1836—1881 continuă și desăvîrșește procesul de unificare și modernizare a limbii

Scanned with OKEN Scanner

literare. Avînd de ales între a construi din temelii această limbă, prin reînvierea miticei vîrste de aur a latinității pure, și a o perfecționa pe baza tradiției, oamenii de cultură au acceptat în cele din urmă cea de a doua soluție. Nu fără o serie de ezitări și nici fără cea mai înverșunată luptă. Lipsa unei orientări unitare explică de ce epoca a rătăcit atît de mult pînă să găsească drumul adevărat. Evoluția ar fi fost fără îndoială mai puțin dificilă dacă Academia Română, fondată în 1866, și-ar fi înțeles mai repede adevărata menire. Normele decretate de ea au avut, pînă în 1881, un caracter provizoriu, iar prestigiul și autoritatea de care dispunea au fost destul de precare pentru a putea salva ceea ce purismul și etimologismul excesiv, îmbrățișate de ea, pierduseră pentru totdeauna.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1881—1960

Dacă perioada 1836—1881 a consemnat încheierea, în linii mari, a procesului de unificare lingvistică și de modernizare a structurilor limbii literare, menirea epocii următoare, care se întinde pînă în zilele noastre, va fi de a desăvîrși, în forme definitive și de detaliu, diversele aspecte ale acestui proces.

Publicîndu-și în 1881 întîia ortografie oficială, Academia Română înțelegea să facă o primă ruptură cu latinismul care stăpînise timp de un deceniu și jumătate spiritele celor mai mulți membri ai săi. Declinul și stingerea latinismului este unul dintre momentele cele mai importante pe care le consemnează cultura română în ultimele decenii ale secolului trecut. Consecințele acestui eveniment asupra procesului de definitivare a normelor literare trebuie subliniate în mod deosebit. Abandonarea idealului de puritate genuină a limbii literare și a concepției că această limbă putea fi „construită" din elemente omogene, alese în unicul temei al latinității lor, va duce, în mod necesar, la o serie de revizuiri importante. Modelului latin i se substituie modelul muntenesc, care începuse să se impună, în unele cazuri, încă din anii 1860—1880. Procesul se accentuează după 1918, an de o însemnătate deosebită în unificarea limbii literare, cînd se realizează statul român unitar. Concentrarea celei mai însemnate părți a vieții administrative, politice, culturale și științifice a țării în capitală nu putea duce în cele din urmă decît la un singur rezultat: sub presiunea graiului muntean, mediată de școală, literatură, presă și administrație, normele consacrate în anii 1860—1880 vor ceda în unele puncte.

Scanned with OKEN Scanner

Cunoscînd faptul că la sfîrşitul perioadei precedente procesul de impunere a principalelor norme supradialectale poate fi socotit încheiat în liniile sale cele mai importante, vom fi surprinşi să întîlnim, destul de aproape de zilele noastre, afirmaţii susţinînd contrariul. „Lipsa unei limbi literare fixate este una din mizeriile culturii noastre“, arată Ibrăileanu, (citat după *105*), iar unii scriitori, cum sînt Coşbuc şi Hogaş, împărtăşesc opinii asemănătoare. După cel dintîi, „numai unii neorientaţi cred că limba literară ni-e formată şi constituită“ (citat după *105*). Asemenea afirmaţii reflectă un fenomen real şi anume procesul definitivării normelor supradialectale, care constă în reconsiderarea unora dintre normele preconizate în anii 1836—1881 prin confruntarea lor cu vorbirea curentă din diferite părţi ale Dacoromaniei. De aici, sentimentul de instabilitate a normelor, întărit şi de lipsa de decizie şi de încetineala cu care Academia înţelegea să fixeze, în lucrări cu caracter oficial, normele limbii literare. Nu trebuie să uităm apoi că, în marea majoritate a cazurilor, autorii mai sus menţionaţi se referă nu la limba literară în totalitatea ei, ci la vocabularul acestei limbi. Şi, într-adevăr, sub acest aspect, norma literară era departe de a fi constituită. Scăpînd de interdicţiile de vocabular latiniste, scriitorii de la finele secolului trecut se vor îndrepta spre tezaurul limbii populare. În felul acesta va pătrunde o cantitate considerabilă de termeni regionali, care, în lipsa unor restricţii normative, vor cere drept de cetate în limba literară. Reacţia împotriva „regionalizării“ vocabularului vine în special din partea muntenilor. În general, moldovenii şi ardelenii sînt în favoarea pătrunderii termenilor regionali în limba literară şi militează pentru libera concurenţă dintre aceştia, spre a se ajunge, în cele din urmă, la acceptarea unuia singur, conform uzului majoritar. Aceasta este convingerea lui Coşbuc, a lui Hogaş şi a lui Ibrăileanu. În Transilvania, în cadrul discuţiei organizate de ASTRA (1902), problema e dezbătută, între alţii, de G. Bogdan-Duică, V. Branişte şi I. Chendi. „Provincialismele de veche şi curată obîrşie, vii încă în graiul poporului, sunt elementele care dau vigoare unei limbi“ (citat după *18*), afirmă cel din urmă, exprimînd, cu altfel de cuvinte, ceea ce spusese cu cîţiva ani înainte Titu Ma-

Scanned with OKEN Scanner

iorescu: „dialectele sunt un izvor de întindere pentru toată fiinţarea limbei literare“ *(126)*.

Punînd sub semnul întrebării caracterul unitar al limbii literare, ardelenii şi moldovenii ajungeau să conteste primatul exercitat de capitală în unificarea lingvistică. Dacă ardelenii, care adoptaseră în general lozinca „Tribunei“: „soarele românilor la Bucureşti răsare“, sînt mai reţinuţi în această privinţă, moldovenii se dovedesc a fi mult mai intransigenţi. „Limba literară românească nu e limba din Muntenia, asta cred că n-o crede decît un sergent-major“, afirmă Hogaş *(96)*, în timp ce Ibrăileanu (care admitea că graiul muntean avea cele mai mari şanse de a ajunge limba comună a românilor) consideră drept „snobism“ obiceiul unor moldoveni de a vorbi „munteneşte“. Foarte aproape de zilele noastre, în 1955, deci după reforma ortografică din 1953, M. Sadoveanu cerea Academiei să admită „ca dublete ale scriitorilor moldoveni şi ardeleni“ rostiri de felul lui *sară, samă, mîni, cîne, pîne, frumuseţă, bătrîneţă, tinereţă (163)*. O poziţie aparte ocupă în ansamblul opiniilor formulate de diverşi scriitori şi oameni de cultură moldoveanul D. Zamfirescu. După părerea sa, vocabularul limbii literare urma să se constituie numai din termeni munteneşti şi moldoveneşti (cu excluderea celor răspîndiţi numai dincolo de munţi). Din fuziunea acestor elemente trebuia să rezulte „printr-un procedeu de eliminare, limba clasică a românilor“ (vezi *81*).

În ceea ce priveşte procesul de modernizare, declinul şi apoi dispariţia latinismului şi a celorlalte curente reformatoare va determina o reacţie corespunzătoare şi un nou purism, diametral opus celui din anii 1836—1881. Dacă această ultimă perioadă cunoscuse cultul termenului neologic (de origine latino-romanică) şi tendinţa de eliminare a cuvintelor de alte origini decît latina, generaţia anilor 1880—1900 se va înverşuna împotriva neologismului şi va încerca să limiteze pătrunderea lui în limbă, între altele prin promovarea cuvintelor din fondul tradiţional. Reticent faţă de neologisme se arată a fi Hasdeu, care nu va introduce termeni recent intraţi în limbă în coloanele *Etymologicului* său. Douăzeci de ani mai tîrziu, S. Puşcariu în prefaţa *Dicţionarului Academiei* (1907) continua să manifeste o anumită reţinere faţă de neologisme arătînd că va primi „dintre neologisme numai pe acelea

Scanned with OKEN Scanner

cari exprimă o idee sau nuanța unei idei, pentru care limba noastră nu are un termin neechivoc". Punctul acesta de vedere, consemnat încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fusese susținut în 1881 de Titu Maiorescu într-un celebru articol intitulat *Neologismele*. Ilustrul om de cultură român încercase să instituie unele criterii pentru acceptarea noilor termeni în limba română. Oricît de raționale, asemenea recomandări n-au prins, iar după 1900 și în special după 1918 limba literară s-a văzut literalmente inundată de un noian de neologisme (majoritatea de origine franceză), dintre care multe au rămas, deși aveau un dublet în fondul vechi al limbii. Firește, inevitabila reacție puristă s-a produs în anii 1930—1940.

Probleme în parte diferite ridică neologismul în Transilvania. Așa cum era de așteptat, latinismul s-a menținut vreme mai îndelungată în conștiința intelectualilor ardeleni. Ultimul refugiu l-a constituit stilul juridico-administrativ. E meritul lui Chendi de a fi cerut să se renunțe la balastul greoaiei terminologii latiniste din textele oficiale: „Ca și în limba literară [= limba literaturii beletristice], trebuie să ne acomodăm celor de la București... În gimnaziile noastre, în corespondență, în toate actele oficiale să căutăm a ne apropia de limba ușoară întrebuințată la oficiile școlare din Regat" (citat după *152*). Va fi rostul anilor următori unirii din 1918 să împlinească acest deziderat.

Numeroase lucrări neoficiale cu caracter normativ văd acum lumina tiparului. Regulile academice din anii 1881, 1904 și 1932 sînt la originea unor îndreptare ortografice, dintre care cele mai importante ni se par a fi fost *Dicționarul ortografic al limbii române* (1904) de Șt. Pop, *Îndreptarul și vocabularul ortografic* (1932) al lui S. Pușcariu și T. A. Naum și *Îndreptarul ortografic* (1932) al lui D. Theodorescu. Dintre gramatici vom menționa lucrările lui H. Tiktin (*Gramatica română*, 1893), Iorgu Iordan (*Gramatica limbii române*, 1937) și Al. Rosetti — J. Byck (*Gramatica limbii române*, 1943). *Dicționarul universal al limbii române* (1896) al lui L. Șăineanu, *Dicționarul român—german* (1903—1925) al lui H. Tiktin și *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (1931), a cărui parte lingvistică aparține lui I.-A. Candrea, conțin destul de numeroase observații cu caracter normativ.

Scanned with OKEN Scanner

Lucrările normative ale Academiei Române

Reguli ortografice. Dezbătute în anii 1880 și 1881, regulile ortografice ale Academiei sînt publicate în anul 1881 și declarate obligatorii în școli și în cărțile didactice prin decret regal. La baza regulilor ortografice rămîne principiul etimologic, dar un etimologism temperat de fonetism. Așa cum aveau să declare autorii reformei ortografice din 1904, la 1881 „în locul etimologismului latinizator s-au pus reguli de scriere restrînse în marginile etimologismului românesc". Prin urmare, în concepția celor ce au întocmit ortografia din 1881 (și în fruntea lor se afla Titu Maiorescu), un cuvînt ca *supăr* urma să fie scris *supĕr*, nu atît pentru că el derivă din latinescul *superare* și cu scopul de a reproduce cît mai exact etimonul, ci, mai ales, din rațiuni de uniformitate și consecvență formală, *e* fiind sunetul-tip care apare în flexiunea verbului la diverse moduri, timpuri și persoane *(superi, supere)*. Vechiul *u* scurt final *(ŭ)* era totuși menținut, fiind eliminat abia în 1895. Redactate cu un laconism dus uneori pînă la limita obscurității și cu o exemplificare mai mult decît săracă, *Regulile* din 1881 nu au un indice de cuvinte, atît de necesar în lucrări de acest fel. Faptul acesta ne face să credem că autorii nu s-au gîndit să folosească prilejul stabilirii regulilor ortografice pentru a aduce precizări asupra rostirilor și formelor ce urmau să fie fixate în scris. Statuînd că *ă* trebuia redat prin *ĕ* și *ă*, ortografia permitea, în fond, unei persoane să scrie *țes*, iar alteia să scrie *țĕs*, atîta timp cît nu făcea precizări restrictive în exemple sau într-un indice de cuvinte. Că autorii n-au avut asemenea intenții ne-o arată mărturisirea lui Titu Maiorescu, raportorul Comisiei ortografice: „noi nu facem ortografia, ci grafia limbii. Ortografia o stabilește (sic!) gramatica și lexicoanele".

Așa cum se arată în prefața la *Regulile* din 1904 (sancționate drept oficiale de autoritatea de stat), Academia „a părăsit cu totul principiul etimologiei și a primit scrierea în general întrebuințată în Regat, întemeiată pe principiul fonetic". Explicitîndu-și regulile printr-o mult mai bogată exemplificare decît în 1881 și însoțindu-le de un indice de cuvinte, Academia înțelegea să se pronunțe,

Scanned with OKEN Scanner

pentru întîia oară după 1879, în problema atît de importantă a normelor limbii literare. În linii mari, ea acceptă limba literară fixată în anii 1860—1880, dar se îndepărtează de ea într-o serie de puncte. Ceea ce caracterizează, în general, *Regulile* din 1904 este reţinerea de a da, uneori, soluţii categorice, preferîndu-se să se recomande drept literare două fonetisme sau forme concurente. De cele mai multe ori, alături de norma recomandată în anii 1860—1880, apare rostirea muntenească, care, cel mai adesea, avea s-o înlocuiască: *beşică—băşică, cîne—cîine, pîne—pîine, străin-—strein* etc. Alteori, dintre cei doi termeni, unul e cel muntenesc, iar celălalt caracteristic, de obicei, graiurilor din Transilvania şi Moldova: *gîci—ghici, năcaz—necaz, nisip—năsip, răzima—rezema.* Oscilaţia e prezentă şi în privinţa rostirii dure sau moi a lui *ş* şi *j* în cuvinte ca *birje—birjă, cîrje—cîrjă, faşe—faşă, mătuşă—mătuşe.* Nu o dată rostirea muntenească e singura recomandată, trecîndu-se peste norma anilor 1860—1880: *blestema, pereche, perete, şapte, şarpe, şase.* Mai puţin aşteptate sînt situaţiile cînd, alături de fonetismul literar de astăzi, apare un fonetism moldovenesc şi ardelenesc, care fusese respins de limba literară încă în perioada precedentă. Sînt de citat în această ordine: *galben—galbin, prieten—prietin* şi mai ales *samă—seamă, ţapă—ţeapă, ţastă—ţeastă, zamă—zeamă* (în general, însă, Academia se pronunţă pentru rostirile moi ale sunetelor *s, z, ţ*). În ceea ce priveşte morfologia, menţionăm preferinţa acordată formelor cu *n* refăcut la pers. 1 a indicativului prezent: *rămîn, spun.* La pers. 3 sg. şi pl. a conjunctivului Academia preferă formele iotacizate: *rămîie* sau evită să se pronunţe: *spună—spuie.*

Regulile din 1932 (aprobate de Ministerul Instrucţiunii Publice) aduc, în general, puţine precizări noi în problemele normelor limbii literare. Ele nu sînt însoţite nici de un indice de cuvinte, ceea ce reduce simţitor importanţa lor. *Regulile* din 1932 recomandă scrierea cu *ă* în cuvintele de tipul *cenuşă, uşă, vrajă.* În exemple ca *seamănă, seară, ţeapă* s-ar părea că Academia încetase să mai considere drept literare rostirile nordice cu *s, ţ* duri, cum făcuse în 1904. În alte cazuri, legislatorii lasă celui ce scrie libertatea de a opta între rostirea moale şi cea dură

Scanned with OKEN Scanner

a consoanei *ț*: *bătrîneţe—bătrîneţă, blîndeţe—blîndeţă, tinereţe—tinereţă.*

Reorganizată în 1948, Academia înţelege, în sfîrşit, să acorde importanţa cuvenită lucrărilor normative pe care le proiectase în 1867 şi pe care nu fusese în stare să le ducă pînă atunci la capăt: ortografia, gramatica şi dicţionarul. Noua ortografie este elaborată la capătul unor largi dezbateri şi publicată în 1953, an în care vede lumina tiparului şi *Micul dicţionar ortografic* al Academiei. El este urmat de un dicţionar ortoepic şi apoi de un îndreptar de punctuaţie. Toate trei lucrările vor fi reunite într-un singur volum în 1960, sub titlul de *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (ediţia a II-a în 1965).

Ca şi regulile din 1881, 1904 şi 1932, normele ortografice din 1953 au fost declarate oficiale printr-o decizie a autorităţilor de stat. Prin hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 3135 din 16 septembrie 1953, ortografia stabilită de Academie devine oficială şi obligatorie pentru toţi cei ce scriu româneşte şi se află sub jurisdicţia legilor române. Menţionat în hotărîrea nr. 3135/1953 ca o întregire firească a regulilor propriu-zise, *Micul dicţionar ortografic* capătă prin aceasta un caracter oficial şi devine principalul instrument de fixare în amănunt a normelor limbii române literare.

Renunţînd la unele vestigii etimologiste (dar nu la toate!), ortografia din 1953 precizează şi consacră în detalii normele actuale ale limbii literare. Ea ne arată că, într-o serie de cazuri, normele formulate în anii 1836—1839 de I. Heliade-Rădulescu şi acceptate în deceniile al şaptelea şi al optulea de Academie şi de oamenii de cultură din cele trei provincii româneşti au suferit unele modificări. În cazul majorităţii zdrobitoare a fonetismelor sau formelor oscilante de felul celor amintite mai sus, este preferat corespondentul muntenesc. Puţine sînt situaţiile de acest gen în care alegerea să se fi îndreptat asupra fonetismelor sau formelor nemunteneşti: *genunchi, mănunchi, tulbure, tulbura, înconjur,* formele verbale cu dentală refăcută sau accentuarea unor cuvinte ca *fírav, gíngaș, mîrșav, scîrnav.*

Gramatica. Au trebuit să treacă mai bine de optzeci de ani pentru ca Academia să publice, în sfîrşit, gramatica promisă în 1867. Apărută în 1954, în două volume (ediţia a II-a în 1963), *Gramatica limbii române,* elaborată,

sub egida Academiei, de Institutul de lingvistică din București (redactor responsabil al primei ediții: D. Macrea; redactori responsabili ai ediției a doua: Al. Graur și Mioara Avram) are, pe lîngă caracterul ei descriptiv, o orientare normativă destul de accentuată. Modelul normativ a fost stabilit, după cum se spune în prima ediție, „pe baza operelor literare din secolul al XIX-lea și al XX-lea și pe baza practicii vii a limbii din zilele noastre", indicație cam vagă și lăsînd loc interpretărilor. În realitate, autorii s-au condus după „norma" muntenească, urmînd, deci, aceeași orientare ca regulile ortografice și *Micul dicționar ortografic* din 1953, ale căror prescripții le respectă în cele mai mici amănunte. Am notat o singură diferență: *Micul dicționar ortografic* și, după el, *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* consideră literare numai formele *să dea, să stea,* în timp ce *Gramatica* (în amîndouă ediții) socotește drept literare și formele *să deie, să steie,* de vreme ce le trece în paranteză, ca dublete, după *să dea, să stea: să dea (să deie), să stea (să steie).* E curios, totuși, că forma de conjunctiv *să vreie* e considerată, după toate acestea, drept „regională".

Dicționare. Nici un cuvînt în introducerea la *Etymologicum Magnum Romaniae* (București, 1886—1893) despre intenția autorului de a da lucrării sale un caracter normativ. Dealtfel, se pare că Hasdeu n-a urmărit așa ceva în dicționarul său, care s-a întrerupt, cum bine se știe, la cuvîntul *bărbat.* Într-o serie de cazuri, el se mulțumește să înșire două sau mai multe fonetisme sau forme, fără a face vreo alegere între ele: *adă adâ, ado, adu, ad'a, să arăte* sau *să arate, arípă* sau *áripă.* În privința verbelor cu radical în *d, n, t,* lucrurile nu sînt foarte limpezi. S-ar părea astfel că preferințele autorului se îndreaptă spre formele cu *d* refăcut: *aprind, ascund.* Dar consecvența nu e cel mai de frunte merit al lucrării. La verbele *a arde* și *a auzi* sînt acceptate ambele forme: *ard* sau *arz, aud* sau *auz.* Semnificativ este modul în care se fac trimiterile la verbul *a ascuți: ascuț* și *ascuțesc* sînt trimise la *ascut,* ceea ce ar trebui să însemne că forma cu *t* este socotită literară. Iată însă că la *ascut* citim: „Se zice deopotrivă: *ascut* și *ascuț, ascută* și *ascuță.* Se aude chiar *ascuțesc*". Subintitulat *Dicționarul limbei istorice și poporane a ro-*

Scanned with OKEN Scanner

mânilor, Etymologicum Magnum Romaniae nu include nici un neologism în lista sa de cuvinte.

Spre deosebire de *Etymologicum, Dicţionarul limbii române* (*A — de* şi *F — lojniţă*, Bucureşti, 1913—1949), elaborat sub conducerea lui S. Puşcariu, îşi înscrie în program şi intenţii normative. Ele nu sînt însă foarte ferme. „Acest dicţionar", arată Puşcariu, „nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române prin care unele cuvinte se condamnă, iar altele se aprobă. Nu avem acest drept... Ceea ce poate face autorul unui dicţionar de dimensiunile celui prezent este de a recomanda numai în mod indirect unele îndreptări".

În marea majoritate a cazurilor, opţiunile dicţionarului coincid, în ceea ce priveşte fonetica şi morfologia, cu actualele norme ale limbii literare. Orientarea spre rostirea muntenească e uşor identificabilă, mergînd pînă la recomandarea unor forme ca *îngenuchia* sau *înstreina*. Ezitările sînt puţin numeroase (referindu-se între altele la verbele cu radical în *d* şi la cele de tipul *măsura*), iar creditul acordat unor rostiri nemunteneşti, redus (de exemplu, *cîne* e preferat lui *cîine*). Observaţiile rămîn valabile şi în privinţa lexicului. Remarcăm faptul că *chel* şi *cimitir* erau simţite (de un ardelean!) drept regionale.

Dicţionarul Academiei conţine un număr destul de mare de neologisme. Conform principiului enunţat în introducere, dicţionarul primea „dintre neologisme numai pe acelea cari exprimă o idee sau nuanţa unei idei, pentru care limba noastră nu are un termin neechivoc". „Le vom înlătura pe celelalte", precizează Puşcariu, ceea ce-l arată reticent în faţa neologismelor, pe linia preconizată de Titu Maiorescu. Iată numai cîteva dintre neologismele inserate în dicţionar: *agilitate, alternativ, banalitate, canonieră, canulă, caritate, cinegetic, frescă, gentil, hiberna, interpunctuaţie, irascibil* etc. Indicaţii de ordin normativ vin să precizeze statutul cuvintelor în limba literară sau în raport cu ea: *colegatar* este un termen juridic, *comensal* e folosit rar, *compacta, compactor, compactorie* sînt latinisme aflate în uz în Transilvania, *companion* are un caracter învechit, *cópie* „mulţime, grămadă" e un latinism desuet în Transilvania, *ignobil* e socotit drept franţuzism. În unele situaţii, forma sau statutul neologismelor nu au fost confirmate de evoluţia limbii literare: *fastuos* nu e

Scanned with OKEN Scanner

socotit astăzi un franţuzism, zicem *gira* nu *gera, funciar* nu *fonciar, a coroda,* nu *a coroade.* Norma actuală a consacrat formele în *-ie* ale unor substantive, în timp ce Puşcariu pune pe acelaşi plan, în titlul articolului, variantele în *-ie* şi *-iune: administraţie — administraţiune, alocuţie — alocuţiune, altercaţie — altercaţiune.*

Aşa cum se arată în introducere, *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (4 vol., Bucureşti, 1955—1957; redactori responsabili: D. Macrea şi E. Petrovici), „are şi un caracter normativ cuprinzînd precizări de ordin gramatical, stilistic, ortografic şi ortoepic". În privinţa foneticii şi a morfologiei, diferenţele dintre dicţionar şi normele prezentate în *Micul dicţionar ortografic* din 1953 sînt minime şi se referă la aşezarea pe acelaşi plan a formelor verbale de tipul *desfăşura, măsura (desfăşor—desfăşur* etc.). Trebuie să observăm că dicţionarul acordă statutul de variante literare unor fonetisme, forme sau cuvinte regionale ca *auz, daca, fărmăca, îndărăpt, minţesc, ogradă, porumb* „pasăre", *spui* etc.

Fiind o ediţie prescurtată a dicţionarului precedent, *Dicţionarul limbii române moderne* (Bucureşti, 1958; redactor responsabil: D. Macrea) respectă, în general, soluţiile stabilite de acesta.

Rezumînd în cîteva cuvinte activitatea de optzeci de ani desfăşurată de Academie, vom spune că, după 1881, înaltul for, convins că „limba nu se plăsmuieşte în academii" a încercat să urmărească, de la oarecare distanţă, evoluţia limbii literare, manifestînd o evidentă rezervă de a interveni, explicabilă la conducătorii unei instituţii discreditate nu demult tocmai prin lipsa de moderaţie în încercările de a codifica limba. Politica de aşteptare a verdictului pe care urma să-l dea uzul general nu e condamnabilă, cu condiţia ca Academia să nu fi rămas prea mult în urma uzului, tolerînd dublete şi variante, chiar atunci cînd nu mai era cazul. Aşa insuficiente şi inconsecvente cum au fost, lucrările academice au contribuit nu atît la impunerea unor norme, cît, mai ales, la instaurarea unui anumit spirit de recunoaştere şi de respectare a normei. Abia în zilele noastre, după 1948, prin importantele lucrări cu caracter normativ care au văzut lumina tiparului, Academia şi-a exercitat, în toată plinătatea, rolul fixat la înfiinţare.

Scanned with OKEN Scanner

Fonetică

Dintre particularităţile de care ne-am ocupat în capitolele anterioare, cele mai multe prezintă un aspect unitar în textele scrise în cele trei provincii istorice româneşti după 1881. Afirmînd acest lucru, nu avem în vedere, desigur, apariţiile mai mult sau mai puţin întîmplătoare ale unor fonetisme respinse de limba literară. Prin caracterul lor accidental, fenomenele de acest fel nu fac decît să confirme existenţa unor norme unice, respectate pe întreg teritoriul ţării.

(3) Oscilaţii mai numeroase, reflectînd o anumită repartiţie a rostirilor divergente, prezintă rostirea moale sau dură a lui *s* în cuvintele *seamă — samă* şi *seară — sară*. Autorii munteni (T. Arghezi, I. Barbu, I. L. Caragiale, G. Galaction, Al. Macedonski, C. Rădulescu-Motru) fac uz numai de formele *seamă, seară*. La fel procedează unele ziare şi texte de legi cum ar fi „Universul“ din 1937, „Monitorul oficial“ din 1939, *Codul de justiţie militară* din 1938 sau *Codul penal* din 1960, toate apărute la Bucureşti. Ardelenii şi moldovenii sînt uneori şovăitori, făcînd loc în scrieri ambelor rostiri. Este cazul lui G. Coşbuc, M. Sadoveanu, E. Camilar, I. Teodoreanu, al istoricului I. Lupaş şi al revistei „Transilvania“ din 1926. Mulţi dintre ei notează însă numai rostirea moale a lui *s (seamă, seară)*, adică pe aceea care nu avea curs în graiurile moldoveneşti şi ardeleneşti. Pot fi citaţi în această ordine de idei scriitorii G. Bacovia, J. Bart, M. Beniuc, L. Blaga, Cezar Petrescu, Titus Popovici, oamenii de ştiinţă Al. Borza, I. Haţieganu, Iorgu Iordan, I. Simionescu sau publicaţiile „Evenimentul Iaşilor“ din 1932 şi „Tribuna“ din 1901. Rostirea dură a fost singura întîlnită la istoricul A. D. Xenopol, în „Contemporanul“ din 1890—1891, şi la D. D. Pătrăşcanu. Exceptînd cazurile izolate (cum este cel al lui M. Sadoveanu), rostirile dure dispar după 1930, fiind puse la contribuţie de scriitori numai în dialogul unor personaje pentru a asigura autenticitatea vorbirii populare.

Unele şovăiri se observă şi în privinţa tratamentului lui *ş* şi *j* în finalul cuvintelor de tipul *grijă — grije, uşă — uşe*. Aşa cum era de aşteptat, scriitorii munteni opun o anumită rezistenţă rostirilor ce aveau să devină literare.

Scanned with OKEN Scanner

În această situaţie se găsesc, de exemplu, scriitorii I. Barbu, I. L. Caragiale, G. Topîrceanu, geograful I. Vâlsan şi ziarul bucureştean „Epoca“ din 1889, la care întîlnim rostiri ca *cenuşe, coaje, guşe, uriaşe* etc. Unii dintre ei (Caragiale, de pildă) se adresează în scrierile lor şi rostirilor în *-ă*. Numărul oamenilor de cultură munteni la care am notat numai rostirea dură a celor două consoane este destul de mare: G. Călinescu, G. Galaction, C. C. Giurescu, Camil Petrescu. Aceeaşi rostire am întîlnit-o şi în „Monitorul oficial“ din 1939. Cît priveşte pe ardeleni şi pe moldoveni, ei întrebuinţează numai formele în *-ă*, care atestă rostirea dură a lui *ş* şi *j*. Excepţie fac moldoveanul I. Simionescu şi ardelenii L. Rebreanu, I. Agîrbiceanu, O. Goga, I. Lupaş şi revista „Transilvania“ din 1929 (la unii dintre ardeleni, formele cu *ş, j* moi s-ar putea explica prin graiul pe care-l vorbeau).

Altfel stau lucrurile cu rostirea dură a celor două consoane în cuvinte de tipul *jale — jele, şade — şede, şapte — şepte*. Rostirile cu *ş, j* moi se întîlnesc în texte moldoveneşti şi ardeleneşti, dublate cel mai adesea de rostirile literare de astăzi. În această situaţie se găsesc G. Coşbuc, „Contemporanul“ din 1890—1891, O. Goga, C. Hogaş, M. Sadoveanu, A. D. Xenopol. Muntenii, în schimb, acordă credit, uneori, rostirilor moi de tipul *şeapte, şearpe* (I. Barbu, I. L. Caragiale, B. Delavrancea, „Epoca“ din 1889), dar cel mai adesea pun în circulaţie rostirile munteneşti tradiţionale de tipul *jale, şapte* etc., care sînt îmbrăţişate de foarte mulţi moldoveni şi ardeleni (I. Agîrbiceanu, M. Beniuc, Iorgu Iordan, G. Lesnea, I. Lupaş, D. D. Pătrăşcanu, Cezar Petrescu, S. Puşcariu, L. Rebreanu, I. Teodoreanu şi Al. Vlahuţă). Menţionăm că rostirile dure de tipul *slujaşte (slujăşte), greşaşte (greşăşte)* au dispărut, practic, din limba literară încă înainte de 1880.

În afară de principalele norme supradialectale, limba literară îşi unifică şi o serie de norme de amănunt, referitoare la particularităţi mai puţin importante, care nu au caracter de „lege“ fonetică şi asupra cărora nu ne-am putut opri în expunerea de faţă. E vorba de rostiri cum ar fi *cîne, mîne, pîne — cîine, mîine, pîine, păhar — pahar, blăstema, păreche, părete, spăria — blestema, pereche, perete, speria, rădica (rîdica), răsipi (rîsipi) — ridica, risipi, strein — străin, ceti — citi, întra — intra,*

Scanned with OKEN Scanner

poruncă — poroncă, beșică — bășică, stinge — stînge, genuchi — genunchi, turbura — tulbura și altele. În majoritatea cazurilor, preferințele limbii literare se îndreaptă spre rostirile muntenești (dintre particularitățile înșirate mai sus au fost admise în limba literară numai trei avînd origine nemuntenească: *genunchi, străin* și *tulbura*). În numeroase cazuri, fonetismele respinse de limba literară au circulat numai la sfîrșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru. Se poate spune, de aceea, că spre 1940 unificarea lingvistică era înfăptuită și în privința normelor fonetice de amănunt ale românei literare.

Morfologie

(3) Singura dintre particularitățile mai importante ale morfologiei literare românești care prezintă oscilații în perioada de care ne ocupăm este prezentul indicativ (pers. 1 sg.) și conjunctiv (pers. 1 sg. și 3 sg. și pl.) al verbelor de conjugarea II, III și IV cu radical în *d, n, t*. Ca o observație generală, vom spune că, de regulă, cei ce promovează pînă aproape de zilele noastre formele iotacizate *(caz, pui, trimiț)* sînt scriitorii munteni, care aveau asemenea forme în propriul lor grai. Se întîmplă însă foarte rar ca ei să se adreseze exclusiv unor asemenea forme. Într-o serie de cazuri, în scrierile lor întîlnim, alături de formele regionale, pe cele literare de astăzi *(cad, pun, trimit)*. În această situație se găsesc, de exemplu, T. Arghezi, I. A. Bassarabescu, I. L. Caragiale, G. Vâlsan. Încă și mai mulți munteni folosesc în exclusivitate formele cu dentală refăcută: I. Barbu, G. Călinescu, G. Galaction, C. C. Giurescu, C. Rădulescu-Motru sau publicațiile bucureștene „Universul" din 1937 și „Monitorul oficial" din 1939. Ardelenii și moldovenii pun în circulație, cum era de așteptat, forme cu dentală refăcută. Fac excepție scriitori ca G. Coșbuc, L. Blaga, D. D. Pătrășcanu și I. Slavici, la care formele iotacizate se explică printr-o înrîurire muntenească sau prin reproducerea propriei rostiri (e cazul celor originari din zonele sudice ale Transilvaniei).

O situație aparte prezintă conjunctivul prezent pers. 3 sg. și pl. al verbelor cu radical în *n*. Inovație a graiurilor

din Banat și din zonele ardelenești și oltenești limitrofe. formele în *-nă (să rămînă, să spună, să țină)* se întîlnesc curent în scrierile oamenilor de cultură de peste munți (I. Agîrbiceanu, M. Beniuc, Al. Borza, O. Goga, I. Hațieganu, L. Rebreanu, I. Slavici sau în publicații ca „Transilvania“ din 1926 sau „Tribuna“ din 1901), dublate cîteodată de formele iotacizate. Cît privește pe moldoveni și pe munteni, care nu aveau în grai forme în *-nă,* ei folosesc în continuare formele iotacizate *(să rămîie, să spuie, să ție),* dar, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre, se adresează din ce în ce mai des formelor literare de astăzi, care ajung să fie singurele folosite la unii dintre ei. Am notat asemenea forme la muntenii C. Ardeleanu, I. Barbu, I. L. Caragiale, G. Călinescu, C. C. Giurescu, Camil Petrescu, M. Preda și la moldovenii C. Hogaș, D. D. Pătrășcanu, Cezar Petrescu, M. Ralea, M. Sadoveanu. Ele apar și în publicații cum sînt „Contemporanul“ din 1890—1891, „Epoca“ din 1889, „Evenimentul Iașilor“ din 1932, „Monitorul oficial“ din 1939 și „Universul“ din 1937. În general, se poate spune că formele în *-nă* s-au impus mai greu, iar acceptarea lor se datorește, înainte de toate, ardelenilor și bănățenilor, care le-au folosit consecvent în scrierile lor.

Ca și în privința foneticii, limba literară a operat o selecție și în privința unor particularități morfologice, în genere mai puțin importante, asupra cărora noi nu ne-am putut opri. Numărul lor este mai redus decît al fonetismelor din aceeași categorie, ceea ce dovedește că aspectul literar al limbii române se prezenta mai unitar în privința morfologiei decît în privința foneticii, în primele decenii ale secolului nostru. Dublete morfologice pot fi întîlnite, de exemplu, la pluralul neutrelor cu radical în *r: hotară — hotare,* la prezentul indicativ și conjunctiv al verbelor terminate în *-ura: măsur — măsor,* la conjunctivul prezent pers. 3 sg. și pl. al verbelor *bea, da, lua, sta, vrea: să bea — să beie, să dea — să deie* etc., precum și la alte timpuri ale unor verbe. Și de această dată, limba literară a acceptat mai cu seamă formele muntenești. Formele respinse dispar treptat, unele înainte de 1918, altele după această dată. O oarecare rezistență a întîmpinat impunerea formelor verbale *să bea, să dea* etc. Unii dintre ardeleni și moldoveni au continuat să pună la contribuție

Scanned with OKEN Scanner

formele analogice (în *-eie*), singurele cunoscute astăzi în graiurile din nordul ţării. Ei au folosit însă, pe scară largă, şi formele de tip sudic, în *-ea*, atestate la mai mulţi dintre ei. În asemenea împrejurări, a fost cît se poate de normal ca Academia să considere drept literare formele etimologice, în *-ea*.

Formarea cuvintelor

O caracteristică a perioadei de care ne ocupăm o constituie insistenţa cu care limba literară se adresează unor afixe neologice, mai puţin sau deloc întrebuinţate pînă atunci, pentru a forma un număr din ce în ce mai mare de termeni noi. Prezenţa unor prefixe sau sufixe neologice este normală în condiţiile în care limba română continua să împrumute, după 1881, dar mai ales după 1918, numeroase cuvinte din diverse limbi şi, în special, din franceză. E de remarcat aici că o serie de afixe pătrunseseră în limbă încă înainte de 1881, cu începere de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ele fuseseră împrumutate împreună cu termenii în componenţa cărora intrau, încît sînt rare cazurile cînd prefixele sau sufixele în cauză formează termeni noi din materialul lexical existent în limbă. Numărul afixelor productive creşte sensibil după 1881. Vom observa totuşi că, în majoritatea cazurilor, productivitatea lor nu este foarte ridicată. O altă observaţie se referă în mod special la derivarea cu prefixe. Spre deosebire de perioada precedentă, rolul ei creşte în importanţă.

Iată un număr de derivate cu prefixe şi sufixe, consemnate în perioada de care ne ocupăm (şi în special în ultimele decenii), cu menţiunea că am înregistrat numai formaţii pe teren românesc:

Prefixe: **ante:** *antecalcul, antemăsurătoare;* **anti:** *antiestetic, antinatural, antiuman;* **circum:** *circumlunar, circumsolar* („Scînteia", 1959); **in:** *indefinibil, inpronunţabil;* **inter:** *interţări* („Informaţia Bucureştiului", 1959), *interarabe* („Orizonturi", 1960); **para:** *parabiblic, paracivilizaţie;* **peri:** *pericarpatic.*

Sufixe: **aj:** *metraj* („Contemporanul", 1948); **ant:** *concordant, decalcifiant, degresant;* **ard:** *dinamitard* („Viaţa

Românească", 1940), *filozofard* („Gazeta literară", 1959), *lozincard* („Gazeta literară", 1958), *poetard* (C. Theodorescu), *șablonard* („Flacăra", 1957); **bil:** *folosibil, plătibil, locuibil, secționabil* (G. Călinescu); **ic:** *cifric, legic, planic;* **ier:** *bonier, chitanțier, garderobier;* **ism:** *barbism* (G. Călinescu), *epigonism* („Însemnări ieșene", 1939); **ist:** *teribilist* (G. Călinescu); **istic:** *aiuristic, ziaristic;* **itate:** *juvenilitate* („Revista Fundațiilor Regale", 1943), *legitate, purtabilitate.*

Evident, numărul afixelor neologice nu se reduce la atît. Se observă, din cele cîteva atestări consemnate mai sus, că formațiile de acest gen își găsesc adăpost înainte de toate în presă. Ele sînt, nu o dată, formații ocazionale, generate de o anumită modă stilistică și pîndite, tocmai de aceea, de primejdia de a dispărea din limbă la un moment dat (de obicei, într-un viitor nu prea depărtat). Cu toate acestea, ele pun în lumină o tendință caracteristică a limbii literare contemporane, manifestată în special în ultima jumătate de secol (în legătură cu formarea cuvintelor, a se vedea *174, 199, 201*).

Sintaxa

Deși constituită în linii mari la sfîrșitul perioadei anterioare, sintaxa literară românească manifestă uneie oscilații și după 1881. E vorba nu numai de eliminarea a ceea ce influența vorbirii populare și a unor modele străine (franceze sau germane) a produs dincolo de necesitățile reale ale limbii, ci și de a reglementa situația inovațiilor care apar în continuare datorită acelorași factori. Situație cît se poate de firească, mai ales în cadrul unei limbi literare care a amînat destul de mult opera de codificare și nu a extins-o decît foarte tîrziu și în domeniul sintaxei (*Gramatica Academiei* din 1954).

Dintre tendințele, adesea contradictorii, care se manifestă în sintaxa literară contemporană, ne vom opri, pe scurt, asupra cîtorva mai răspîndite, orientîndu-ne în special după lucrările lui Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, și Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române.*

Scanned with OKEN Scanner

Acordul dintre subiect și predicat continuă să ridice unele probleme, întrucît unii autori realizează acordul după înțeles: *majoritatea elevilor ... s-au instruit* („Însemnări ieșene", 1937), alții nu: *o parte din locuitori ședea* („Adevărul literar și artistic", 1935). Acordul prin atracție este preferat adeseori în situații de tipul: *valoarea creditelor acordate nu se cunosc încă* („Viața Românească", 1938) sau *se vorbeau de accidentele din munți* („Adevărul literar și artistic", 1935).

Lipsa acordului se constată la atributul adjectival introdus prin articolul demonstrativ *cel: la ieșirea domnului cel gras* („Adevărul literar și artistic", 1937) sau exprimat printr-un adjectiv demonstrativ: *grija avutului acesta* („Convorbiri literare", 1935). Atributul adjectival nu este acordat cu substantivul feminin pe care îl determină, cînd acesta se găsește la genitiv sau la dativ: *unei slujnice uitucă, surdă* (Cezar Petrescu); cf. și: *unei amante frumoase, dar stupidă* („Magazinul", 1959), în care cel de al doilea atribut, precedat de conj. *dar,* nu este acordat cu substantivul. Asemenea construcții sînt foarte răspîndite astăzi.

Rămînînd la atribut, trebuie să menționăm tendința de a exprima atributul adjectival prin numeralul cardinal în locul celui ordinal: *veacul douăzeci* („Convorbiri literare", 1936), *numărul doi* („Revista Fundațiilor Regale", 1941) sau de a suprima articolul posesiv al numeralului ordinal: *clasa doua, compania cincea.* În sfîrșit, frecventele cazuri de antepunere a atributului adjectival atrag atenția în special în limbajul literaturii artistice și al presei: *groasele pietre* („România liberă", 1945), *superb automobil* (G. Călinescu).

Exprimarea predilectă a unor complemente indirecte prin dativul numelor și nu prin construcții prepoziționale a luat o amploare destul de mare în ultima jumătate de secol: *puteau fi înglobate limbii artistice aceste cuvinte* („Iașul literar", 1957), *perspectivele închise generațiilor bătrîne* („Adevărul literar și artistic", 1938), *identificîndu-se rolului* („Scînteia tineretului", 1959).

O anumită reacție a fost înregistrată împotriva reluării complementului direct și indirect: *acestui fapt opera ... datorește* („Viața Românească", 1936), *numai pe țăran n-au îmbogățit* („Convorbiri literare", 1936) sau împotriva în-

Scanned with OKEN Scanner

trebuinţării lui *pe* la acuzativ: *întîia oară vedem jucînd această actriţă* („Adevărul literar şi artistic", 1937), *Cum sprijiniţi viitorii elevi şi studenţi?* („Scînteia tineretului", 1959).

Exprimarea unor complemente prin modul infinitiv precedat de o prepoziţie (în special de *de*) cîştigă teren: *se mărgineşte de a înregistra* („Convorbiri literare", 1936), *eşti flămînd de a te ridica* (L. Rebreanu), *găsind o voluptate în a se aţiţa* (M. Caragiale).

Deşi mai puţin importante decît în perioada anterioară, evoluţiile consemnate la nivelul sintaxei frazei nu sînt, totuşi, de trecut cu vederea. Astfel, unele elemente conjuncţionale ca *imediat ce* (propoziţia temporală) sau *întru cît* (propoziţia modală) au fost notate pentru întîia oară în opera lui I. L. Caragiale (după 1881). Există o serie de conjuncţii care tind să se consolideze în limba literară în detrimentul altora. Exprimînd mai clar raportul de finalitate, *ca să* şi *pentru ca să* sînt preferate lui *să*. *De* condiţional îşi restrînge circulaţia la limba literaturii artistice, fiind întrebuinţat mai ales în poezie. În privinţa propoziţiilor atributive, se observă preferinţa de a folosi pronumele *care* în legătură cu numele de fiinţe, iar pronumele *ce* în legătură cu numele de lucruri. *Ce* apare mai cu seamă în stilul beletristic. Conjuncţia *întrucît* şi locuţiunile conjuncţionale *din cauză că* şi *din pricină că* găsesc întrebuinţare mai ales în stilul ştiinţific şi în cel juridico-administrativ, deoarece exprimă mai exact raportul cauzal decît alte conjuncţii (vezi despre toate acestea 7).

Folosirea conjuncţiei *ca să* (fără intercalare), pentru a introduce o completivă directă, devine nerecomandabilă, deşi se întîlneşte pînă în zilele noastre: *Ce-ar vrea ca să ridice* (Al. Macedonski), *vreţi ca să-i inspire* („Viaţa Românească", 1939). Rar întrebuinţată şi considerată învechită şi populară este conjuncţia compusă *cum că*: *Înţelege cum că l-au deşteptat picăturile reci ale unei ploi vijelioase* (G. Galaction).

Judecînd prin prisma limbii actuale, unele dintre particularităţile înşirate mai sus au perspectiva de a se impune mai devreme sau mai tîrziu (dacă nu şi-au cîştigat de pe acum, în fapt, statutul de literare). Altele sînt sortite, probabil, a fi eliminate. E cu neputinţă să nu obser-

Scanned with OKEN Scanner

văm că exemplele provin din lucrări beletristice sau din presă. Faptul e în măsură să ne indice domeniile în care tendinţele inovatoare se manifestă cu o mai mare intensitate.

Lexicul

Am văzut în partea introductivă a acestui capitol că la începutul perioadei de care ne ocupăm se constată tendinţa de a limita pătrunderea neologismelor în limbă, ceea ce a dus, cum era şi firesc, la promovarea concomitentă a elementelor din vechiul fond al limbii, adică, de fapt, la o difuzare amplă a regionalismelor. Oricîte bariere s-au ridicat în calea neologismelor, ele nu şi-au atins scopul. Numărul termenilor nou intraţi în limbă devine extrem de mare în special în anii următori primului război mondial. Ceea ce se împrumută acum, în cantităţi enorme şi adesea fără discernămînt, sînt termenii de origine franceză. Latinismul şi italienismul abia dacă îşi mai fac simţită prezenţa şi numai în ultimele decenii ale secolului trecut (excepţie face Transilvania, unde termenii de origine latină, respinşi de limba literară, continuă să se bucure de o anumită favoare pînă spre 1918; vezi *137*). Un italienism ca *fidanţată* mai apare în „Românul“ din 1884 sau la Macedonski, la care au mai fost notaţi şi *confine* sau *lazarone*. Nu sînt, în general, de semnalat prea multe probleme nici în privinţa adaptării neologismelor. Agîrbiceanu mai scrie în *Arhanghelii* (dar opera apare înainte de 1918) *comoadă*, *metoade*, iar Bassarabescu, mai aproape de zilele noastre, *benefiţ*, *ţivil*, *viţiu*. Asemenea cazuri sînt izolate şi, dealtfel, se întîlnesc mai ales în vorbirea personajelor, îndeplinind, aşadar, o misiune estetică precisă. La acelaşi Bassarabescu au fost notate plurale în *-uri: finanţuri*, *gabrioleturi*, dar numai în limba unor eroi. Astfel de plurale mai apăreau spre sfîrşitul secolului trecut în presă: *incendiuri* („Universul“, 1889), *modeluri* („Adevărul“, 1888). Tot atunci, Macedonski mai scria *secoli*, formă căzută astăzi (de mult) în desuetudine.

Ca şi în cazul unor formaţii realizate prin prefixaţie şi sufixaţie, foarte mulţi dintre termenii recent intraţi în limbă au o existenţă efemeră. Alţii, simţiţi ca rebarbativi

la un moment dat, rămîn totuşi, în măsura în care corespund unei necesităţi într-un domeniu oarecare al culturii. Nu ne gîndim în acest caz la termenii de strictă specialitate, ci la cuvintele de circulaţie mai largă, folosite deopotrivă în aspectul îngrijit al limbii curente de conversaţie, ca şi în unele stiluri ale limbii literare. Un verdict asupra viabilităţii lor este foarte greu de pronunţat, iar uzajul nu reacţionează întotdeauna prompt şi nici în modul cel mai corespunzător. În *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"* (ed. a II-a), publicată de Iorgu Iordan cu treizeci de ani în urmă, a fost inserată (la p. 472—476) o listă de neologisme. Prudent, autorul nu le califică în nici un fel, dar este de presupus că ele erau socotite nerecomandabile. Din marele număr de cuvinte (extrase din literatura şi presa dintre cele două războaie), o serie ni se par a fi rămas şi astăzi în stadiul de barbarisme (deşi sînt acceptate uneori în anumite limbaje): *abhorat, abscons, acroşa, afabulaţie, alerta, angoasă, bulversa, capitos, carica, clama, comizeraţie, congener, cozerie, deboşa, devergonda, eboşă, flana, furtiv, imagerie, indeniabil, luxură, mefia, obstinat, rezolut, sejur, standing, terific, torţionar.* În schimb, următorii termeni pot fi consideraţi literari: *adiţiona, adjuvant, abuziv, apartenenţă, apatrid, comoţie, cuplu, debarasa, deregla, extorca, exulta, fervoare, fraza, ghida, indubitabil, lejer, minuţie, panicard, rectilin(iu), tern.*

În general, soarta unui neologism depinde, între alţi factori, şi de persoanele care-i îmbrăţişează cauza. Cu douăzeci-treizeci de ani în urmă, au putut să şocheze unele neologisme prezente în scrisul lui G. Călinescu. Recitind lista lor, observăm că o parte din ele s-au impus (cel puţin în limba şi scrisul unor categorii de intelectuali) şi nu mai produc astăzi vreo impresie defavorabilă asupra ascultătorilor sau cititorilor. Afirmînd acest lucru, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că nici măcar talentul şi prestigiul unui scriitor de talia lui Călinescu n-au putut impune o parte însemnată din neologismele pe care le-a pus în circulaţie.

Aşa cum a putut rezulta din exemplele notate mai sus, termenii recent împrumutaţi sînt în majoritatea lor covîrşitoare de origine romanică şi, înainte de toate, de origine franceză. Înrîurirea engleză, care s-a arătat mai

activă după cel dintîi război mondial, a fost, în fond, lipsită de importanţă. Aproximativ în acelaşi fel ar putea fi calificată influenţa rusă care s-a exercitat asupra lexicului literar românesc (ca şi asupra sintaxei) în anii 1950—1960, deşi anumiţi termeni sau sensuri noi ale unor cuvinte au rămas în uz pînă astăzi, cu deosebire în unele terminologii de specialitate.

Toleranţa arătată după 1880 pătrunderii în limba literară a cuvintelor din vechiul fond al limbii a făcut ca în paginile textelor literare din perioada de care ne ocupăm (şi în special în prima ei jumătate) să întîlnim un număr mare de regionalisme. Firește, scriitorii fac loc în operele lor, înainte de toate, termenilor care aveau curs în propriul lor grai. Îndată după 1900 şi în special în anii ce au urmat întîiului război mondial, se observă, din ce în ce mai puternică, tendinţa manifestată de unii autori de a apela şi la termeni proveniţi din alte graiuri. Ca şi în domeniul foneticii şi morfologiei, sînt preferate mai ales elementele de provenienţă muntenească. Un termen sudic ca *nasture* poate fi întîlnit nu numai la munteni, ci şi la moldovenii D. Botez şi Cezar Petrescu, la ardeleanul T. Popovici şi în revista „Familia“ din 1897. Cuvîntul *burtă* şi derivatele lui pătrund în scrisul moldovenilor D. Anghel, J. Bart, Gh. Brăescu şi în revista „Contemporanul“ din 1890—1891, precum şi la ardelenii Şt. O. Iosif, L. Rebreanu şi M. Beniuc. Numărul moldovenilor care acceptă cuvîntul muntenesc *cimitir* e însemnat: D. Anghel, G. Bacovia, J. Bart, C. Hogaş, I. Teodoreanu, E. Camilar etc. Aceeaşi observaţie în legătură cu preferinţa arătată de unii autori ardeleni şi moldoveni termenului, astăzi literar, *porumb* (plantă): I. Agîrbiceanu, D. Anghel — Şt. O. Iosif (A. Mirea), D. Botez, G. Coşbuc, O. Goga, G. Ibrăileanu, Cezar Petrescu, M. Sadoveanu, I. Slavici, Al. Vlahuţă etc. Observaţii similare se pot face în legătură cu termenii *dovleac* (în raport cu *bostan*), *varză (curechi), curte (ocol, ogradă), ficat (mai), noroi (glod, imală, tină), porumbel (hulub, porumb), pisică (miţă), zăpadă (nea, omăt)* etc., pentru a nu da decît cîteva dintre numeroasele exemple care s-ar putea cita. Există şi situaţii în care termenul regional nordic este acceptat de munteni, care renunţă la cel sudic. Aşa stau lucrurile, bunăoară, cu *plămîn*, atestat nu numai la au-

Scanned with OKEN Scanner

tori ardeleni şi moldoveni, ci şi la cei originari din Muntenia: G. Bogza, G. Călinescu, Z. Stancu etc. (nu trebuie să pierdem însă din vedere faptul că *plămîn* era impus şi de tradiţia scrisului muntenesc). *Sicriu*, întîlnit la muntenii I. Barbu, Al. Macedonski, Al. Sahia, Z. Stancu, R. Tudoran, s-a impus în cele din urmă ca termen literar, deşi nu provine din graiurile sudice. Într-o situaţie asemănătoare se află *mire* (faţă de *ginere*), atestat şi la muntenii I. Barbu şi Al. Davila. Statisticile întocmite în ultima vreme (I. Coteanu, *50*, V. Breban, *196*, Ion Gheţie, *79*) au demonstrat în mod elocvent caracterul preponderent muntenesc al vocabularului limbii literare, subliniind de asemenea contribuţia, adesea importantă, a celorlalte graiuri la constituirea lexicului literar românesc.

Stiluri literare

În mod firesc, din motive asupra cărora ne-am oprit în altă parte a lucrării, stilul juridico-administrativ înregistrează cele mai puţine modificări, fizionomia sa păstrîndu-se aproape neschimbată. Confruntînd, de exemplu, *Codicele civil*, apărut în 1865, cu o reeditare a sa din 1894, observăm că textul este reprodus întocmai, cu intervenţii mărunte, care fac să dispară unele aspecte învechite sau latinizante din fonetică şi morfologie. *Gubern* este înlocuit cu *guvern*, *serviţie* cu *servicii*, dar pronumele nehotărîte *vericare*, *verice* etc. sînt folosite în continuare, ca şi formele în *-iune* ale unor substantive. Cu totul modern sub raport lingvistic şi stilistic este *Codul civil* din 1939, unde se întîlnesc totuşi formaţii în *-iune* ca *dispoziţiune*, *interdicţiune*, *jurisdicţiune* etc., dispărute sau aflate în curs de dispariţie din celelalte stiluri literare. Ele vor fi părăsite, în marea lor majoritate, abia în actele juridice şi administrative elaborate în ultimele decenii.

Reminiscenţe dintr-o mai veche terminologie ştiinţifică se observă în lucrările apărute spre sfîrşitul secolului trecut. Aşa stau lucrurile, de exemplu, cu o lucrare ştiinţifică apărută în 1887 şi datorată cunoscutului savant Gr. Cobălcescu (*Despre originea şi zăcămintele petrolului*). Descoperim, astfel, forme astăzi învechite ale

Scanned with OKEN Scanner

unor termeni de specialitate (*scisturi cristaline, cretaceu* „cretacic", *archipel, sorginți* „izvoare") sau chiar cuvinte regionale *(glod)* ori calcuri *(cîtime, fîntînă săritoare).* Nu avem în vedere unele aspecte vetuste ale foneticii și ale morfologiei, comune unei mai largi categorii de texte literare din epocă. Aspecte asemănătoare ne întîmpină și în alte lucrări de specialitate apărute la sfîrșitul secolului trecut. Ele vor cădea definitiv în desuetudine în veacul nostru și în special după 1918.

Perioada de care ne ocupăm și, în mod deosebit, prima ei parte vede constituirea unei terminologii de specialitate și a unui tipar sintactico-stilistic în domeniul unor științe umanistice. O tendință în limbajul criticii și istoriei literare din ultima jumătate de veac, observată de Gh. Bulgăr *(29),* constă în transferul de termeni tehnici din științele pozitive în sfera analizei literare: *cristalografic, infinitezimal, microscop, nuclear, polarizare, valență, vibratil.* Este identificabilă în această atitudine o străduință de a „scientiza", de a „tehniciza" limbajul unor discipline socotite cîndva a face corp comun cu literatura beletristică. O orientare similară a îmbogățit, în ultimele decenii, terminologia lingvistică cu cuvinte luate din domeniul matematicii.

Stilul literaturii artistice este cel care suferă cele mai multe modificări, deși, în general, căile de evoluție a expresiei literare fuseseră oarecum schițate la sfîrșitul perioadei precedente. În principiu, scriitorul (și în special poetul) român avea de ales, pe linie stilistică, între formula romantică și cea clasică, ambele purificate de unele excese sau rigidități dogmatice. A afirma însă că, după 1880, expresia literară românească s-a polarizat în jurul celor două formule stilistice ar fi fără îndoială o mare eroare. Scriitorii acceptă procedeele caracteristice unuia sau altuia dintre curente în măsura în care această alegere este conformă orientării generale a artei lor literare, dar nu se supun necondiționat unei anumite doctrine literare sau stilistice. Nu sînt puțini aceia care amestecă, cu discernămînt și după o formulă originală, procedee clasice și romantice. Acest gen de eclectism variază de la un autor la altul, așa încît e departe de a constitui un tipar general, care să permită reunirea în grup a unor scriitori în virtutea particularităților stilis-

Scanned with OKEN Scanner

tice comune. Chiar atunci cînd asemenea trăsături nivelatoare există, ele sînt în minoritate în raport cu elementele deosebitoare, caracteristice fiecărui creator în parte. Absența unui canon literar și stilistic dominant este una din caracteristicile majore ale epocii.

Excepții există, desigur, ca întotdeauna și ele se recoltează, de obicei, la nivelul literaturii minore. Chiar marii scriitori ne oferă uneori exemple semnificative. Coșbuc se înscrie mai mult în tradiția clasică promovată de scriitorii retorici de la 1848 decît în clasicismul eliberat de retorică, propus de Eminescu în ultima fază a activității sale. A-l absolvi de orice fel de înrîurire romantică ar însemna să ignorăm contribuția lui la promovarea și cultivarea epitetului concret. Un alt scriitor clasicizant, C. Hogaș, folosește, de asemenea, cu predilecție epitetul, și nu numai pe cel ornant, cum au lăsat să se înțeleagă unii exegeți ai artei sale literare, iar bogăția imagistică din unele episoade ale descrierilor sale de călătorie e departe de a se potrivi cu arta poetică a unui clasic. Refuzul de a acorda credit formațiilor figurate, dublat de promovarea unei exprimări sobre, lipsite de culoare, se întîlnește la un scriitor ca Rebreanu, acuzat din această pricină că ar avea un „stil cenușiu". Acest clasicism nu se verifică însă la toate nivelele prozei marelui scriitor ardelean. O tendință permanentă de concretizare îl împinge uneori pe autor la comparații, metafore și personificări, în care încearcă să confere contururi materiale unor noțiuni abstracte. Nu departe de atitudinea stilistică a lui Rebreanu se situează I. Al. Brătescu-Voinești.

Procedee romantice, cum ar fi abundența epitetelor, a repetițiilor anaforice, apelul la termenul concret etc., au fost identificate la numeroși scriitori români. De romantism, fie și numai în unele aspecte ale expresiei literare, nu poate fi vorba decît la un număr limitat de scriitori, printre care Iosif, Anghel, Delavrancea sau Sadoveanu (ultimii doi în prima fază a carierei lor literare). Abundența calificării prin epitet, observată în unele romane ale Hortensiei Papadat-Bengescu, nu ne dă dreptul de a califica drept romantică arta sa literară, atîta timp cît în multe alte privințe nu se observă îndrumări similare.

Scanned with OKEN Scanner

O mare libertate se observă și în folosirea resurselor lexicale ale limbii. A te folosi de regionalisme după 1880 nu mai înseamnă a fi romantic. Un credit legitim acordă acestei categorii lexicale scriitorii realiști, care, pe planul expresiei, rămîn în multe privințe clasici. Un contingent destul de important de termeni regionali a pătruns și în poezia unor scriitori ai veacului nostru, cum ar fi Goga sau Blaga. O altă poartă care se deschide larg după întîiul război mondial este aceea a limbii familiare și vorbite. Eliberat total de interdicții sau reticențe de limbaj, stilul literaturii artistice acceptă nu numai termenii de uz banal ai vieții de toate zilele, ci și cuvîntul drastic, nu o dată trivial. Și aceasta nu numai în proză (cu L. Rebreanu, M. Caragiale, E. Barbu, M. Preda), ci și în poezie, unde gestul revoluționar al lui Arghezi din *Cuvinte potrivite* a însemnat un moment crucial în dezvoltarea stilului poetic românesc.

Tot epoca de care ne ocupăm consemnează pătrunderea masivă a termenului neologic în proza și poezia românească, în parte și datorită unei anumite influențe a manierei gazetărești de exprimare. Primele decenii după 1881 înregistrează mai degrabă o reținere în fața neologismului, pe care o va ilustra multă vreme după aceea un scriitor de talia lui Sadoveanu. Curînd însă această atitudine puristă va fi părăsită, iar neologismul cultivat din plin. Prozatori ca Gala Galaction, Hortensia Papadat-Bengescu și G. Călinescu vor atrage atenția asupra lor prin excesele neologizante. Însuși Sadoveanu, reticent în prima fază a activității sale literare, se va adresa curent neologismului la vîrsta maturității, nefăcînd excepție nici în romanele sale istorice *(105)*. Așa cum a arătat Tudor Vianu *(187)*, meritul de a fi sporit considerabil ponderea termenilor neologici (și a numelor proprii) în vocabularul poetic românesc revine simboliștilor. Astfel în poezia lui Anghel au fost notați termeni ca: *andante, Arianii, epitalamuri, metempsihoză, Nibelungi, theorbe,* iar la Minulescu: *Boromee, buton, calorifer, eau de cologne, electric, hall, manșon.* E vorba, în fond, de aceeași atitudine protestatară ca la Arghezi în contra prevederilor unui cod stilistic prea îngust, cu deosebirea că simboliștii și-au ales un alt domeniu al vocabularului.

Scanned with OKEN Scanner

Pe plan sintactic se observă, în poezie, o tendinţă de simplificare a construcţiilor, prin folosirea mai frecventă a parataxei şi a coordonării în dauna subordonării. Tendinţa a fost înregistrată la Macedonski şi după el la Goga şi Arghezi. O îndrumare similară poate fi observată la un scriitor ca Delavrancea, care a renunţat la romantismul primilor ani şi şi-a revizuit, sub raport stilistic, lucrările publicate anterior. Al. Niculescu *(142)* a scos în evidenţă preferinţa pe care o acordă scriitorul în această nouă fază a activităţii sale propoziţiilor simple, juxtapuse, în locul frazelor ample, preferate anterior. Este indiscutabil că această tendinţă nu e străină de reacţia antiromantică de după 1880 şi de orientarea spre vorbirea curentă, mai ales populară, pe care am întîlnit-o la finele perioadei anterioare. Cultivarea stilului oral a avut drept urmare preferinţa acordată unor construcţii specifice şi mai cu seamă stilului indirect liber, tot mai larg utilizat în proza românească după Caragiale, care l-a consacrat (vezi *129*).

Aceasta este însă numai una dintre orientările limbajului artistic românesc. Paralel se observă (atît în poezie, cît şi în proză) tendinţa de a complica expresia, de a o scoate din tiparul normal, în special prin modificări la nivelul topicii (inversiuni, dislocări). Avem a face cu un stil savant sau *scriptic*, cum l-a numit Tudor Vianu *(187)*, care se îndepărtează deliberat de sintaxa limbii curente, printr-o preţiozitate şi o artificialitate voită. Iniţiatorul acestei îndrumări stilistice este, în proză, tocmai Tudor Arghezi, cel care, în vocabularul poetic, deschisese toate porţile exprimării libere, caracteristice limbii vorbite. Această libertate în construirea unei sintaxe proprii se găseşte şi în atitudinea de totală nesupunere la reguli a scriitorilor de avangardă dintre cele două războaie mondiale.

Concluzii

Rezumînd, în cîteva cuvinte, constatările făcute în acest ultim capitol al lucrării, vom spune că perioada dintre 1881 şi 1960 trebuie considerată drept ultima etapă a drumului parcurs de limba română literară în procesul

Scanned with OKEN Scanner

de fixare a normelor unice supradialectale. Constatînd că în cei 80 de ani scurși după 1881 s-au revizuit și s-au definitivat unele norme acceptate la sfîrșitul perioadei precedente, sîntem obligați a admite că normele limbii literare contemporane, așa cum se prezintă ele astăzi, au fost fixate abia în timpul din urmă, prin lucrările normative ale Academiei, apărute între 1953 și 1960. Aceasta nu înseamnă, evident, că procesul de unificare lingvistică trebuie plasat în întregime în zilele noastre, ci numai că, fiind vorba de o acțiune de durată, ea își are etapa de încheiere în perioada anilor 1950—1960. Publicîndu-și ortografia, gramatica și dicționarele, Academia n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, rezultată dintr-o îndelungată, dar sigură evoluție a limbii literare. Desigur, ea ar fi putut s-o facă mai repede, poate chiar în 1932; principalul este însă că a făcut-o bine, chiar dacă a întîrziat puțin. Ceea ce reflectă reglementările academice, celelalte lucrări normative și textele literare este o tendință netă de modelare a limbii literare după graiul muntean. Putem spune că în perioada de care ne ocupăm româna literară suferă cea de a treia influență muntenească, după cele din anii 1750 și 1840.

Avînd în vedere stadiul atins de limba literară în zilele noastre, putem afirma că baza dialectală a limbii române literare este graiul muntean, impus la jumătatea secolului al XVIII-lea de tipăriturile bucureștene și rîmnicene, reașezat la temeliile limbii literare de latinismul generației de la 1848, în frunte cu Heliade, și reconfirmat în această ipostază, după 1881, sub directa influență a limbii vorbite în capitala țării.

În domeniul foneticii, dintre fenomenele de care ne-am ocupat, sînt nemunțenești în româna literară rostirile moi ale consoanelor *ș* și *j* în cuvinte de tipul *greșește, grijește* etc. Fonetismele muntenești, curente pînă la jumătatea secolului trecut *(greșaște, grijaște)*, au căzut în desuetudine. De observat, totuși, că în contexte fonetice identice, s-au impus în cîteva situații rostirile muntenești cu *ș, j* duri: *jale, șade, șale, șapte, șarpe, șase*. În impunerea rostirilor de tipul *ușă, vrajă*, un rol mai important au jucat graiurile moldovenești și de peste munți decît cele muntenești, în care alături de rostirea dură a consoanelor *ș, j*, e foarte răspîndită și rostirea lor moale

Scanned with OKEN Scanner

(uşe, vraje). Alte fonetisme nemunteneşti pătrunse în limba literară (dintre cele luate în consideraţie în lucrarea de faţă): *genunche, străin, tulbure (tulbura).*

În morfologie sînt nemunteneşti formele refăcute ale verbelor cu radical în *d, n, t. Cred, ţin* şi *simt* provin atît din graiul moldovenesc, cît şi din graiurile de peste munţi. Formele de conjunctiv de tipul *să ţină* au intrat exclusiv din graiul bănăţean, dar în impunerea lor în limba literară un rol important au avut toţi scriitorii de peste munţi. Curat bănăţeană-hunedoreană este terminaţia *-u* a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ. O formă verbală nemunteneascâ, cum e *înconjur,* e admisă drept literară de *Îndreptarul de ortografie, ortoepie şi de punctuaţie* şi de dicţionarele normative din anii 1955—1958.

Lucrurile se prezintă oarecum mai complicate în privinţa lexicului. Generaţiile dinainte de 1881 nu s-au interesat prea mult de normele vocabularului limbii literare, afară de latiniştii extremişti, care, asemenea lui Laurian şi Massim, au recunoscut drept literari numai termenii de origine latină. Constituirea vocabularului limbii literare a rămas în seama oamenilor de cultură din vremurile noastre, în condiţiile liberei concurenţe dintre termeni. Deşi poate că procesul acesta nu este întru totul încheiat nici astăzi, deceniile care ne precedă au realizat o cristalizare (acceptată în general) a lexicului literar.

Statisticile întocmite în ultimii ani asupra particularităţilor lexicale regionale, acceptate sau respinse de limba literară (vezi mai sus p. 209), au scos în lumină în chip elocvent preponderenţa categorică a elementului muntenesc în vocabularul românei literare. Numărul elementelor nemunteneşti socotite a fi literare de reglementările academice în vigoare (adeseori ca dublete sau variante) este totuşi destul de mare. Din rîndul lor fac parte termeni ca *mire, pîntece, porumb* „pasăre", *rărunchi, sicriu, sudoare,* ca să citâm numai cîţiva din termenii aduşi în discuţie în cursul expunerii noastre.

Observaţiile noastre de pînă acum au avut în vedere, în spiritul celor afirmate mai sus (p. 33), *limba literară scrisă.* În ceea ce priveşte *limba literară vorbită,* lucrurile se prezintă în cea mai mare parte la fel, ceea ce nu trebuie să ne surprindă de vreme ce ştim că aspectul vorbit al limbii literare urmează îndeaproape aspectul ei

Scanned with OKEN Scanner

scris, pe care, dealtfel, se întemeiază. Rostirea literară românească (care se precizează în această perioadă, începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut) este cea muntenească, cu excepţiile arătate mai sus, iar varianta în care ea tinde să se generalizeze este cea bucureşteană, impusă treptat după 1859 şi mai cu seamă după 1918. Faţă de elementele nemunteneşti de limbă ale variantei scrise, limba literară prezintă în plus şi unele particularităţi de accentuare caracteristice graiurilor de nord, cum ar fi accentuarea paroxitonă a cuvintelor *fírav, gíngaş, mîrşav, scîrnav*. Spre deosebire de textele scrise, unde constatăm o unitate, fie şi relativă, în vorbire normele literare sînt mai puţin respectate, chiar şi de către oameni din cei mai culţi şi fără a exista intenţia de a contraveni rostirii literare. Nu sînt rare cazurile cînd în discursurile cele mai solemne vorbitorii îşi trădează provenienţa regională prin cîte o abatere, trecătoare, de la reguli (nu sînt scutiţi de asemenea scăpări nici muntenii). Este la mijloc, fără îndoială, un decalaj între exprimarea literară scrisă şi cea vorbită, care se va mai menţine o perioadă de timp.

În privinţa procesului de modernizare a structurilor limbii literare se remarcă un fenomen analog de stabilizare şi definitivare a unor tendinţe care se semnalau la sfîrşitul perioadei precedente. Prin eliminarea unor reminiscenţe arhaice, aflate încă în uz la finele secolului trecut şi în primele două decenii ale celui curent, sintaxa literară îşi găseşte profilul actual încă din anii imediat următori primei conflagraţii mondiale. Excesele neologizante şi mai ales latinizante din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au impus o anumită reţinere în faţa împrumuturilor din alte limbi, pe care o putem citi cu claritate în scrierile apărute în anii 1880—1918 şi mai ales în prima parte a intervalului. În tot acest răstimp de folosire mai precaută a fondului de cuvinte noi încep să dispară, treptat, unele aspecte legate de adaptarea fonetică şi morfologică a neologismelor. Aceasta a făcut ca în general, sub raport formal, neologismele să ne apară în forma lor actuală încă din anii 1920—1930, cînd se produce o puternică influenţă neologistică, mai ales franţuzească, asupra vocabularului literar românesc. În forme evident temperate, ea continuă şi astăzi, după o scurtă

Scanned with OKEN Scanner

perioadă cînd s-au notat efectele, în genere secundare şi efemere, ale unei înrîuriri a limbii ruse (1950—1960). Procentul elementului latino-romanic în vocabularul literar românesc a devenit covîrşitor astăzi, după două secole de orientare conştientă spre latină şi spre limbile romanice (în special spre franceză). O tendinţă similară, concretizată în preferinţa acordată unor afixe şi elemente de compunere romanice, s-a făcut remarcată şi în domeniul formării cuvintelor. Stilurile limbii literare îşi stabilizează şi ele structurile şi terminologiile, fără a manifesta un conservatorism excesiv. Observaţia e valabilă însă numai în privinţa stilurilor neartistice ale limbii literare. Caracterizîndu-se prin preponderenţa unor doctrine stilistico-literare (clasicismul şi romantismul), perioada anterioară a putut vedea o grupare a producţiilor literare în două tipare distincte şi chiar realizarea unei limbi poetice româneşti standard. Scriitorii de după 1900 şi mai ales cei de după 1918 refuză în general orice canon literar, ceea ce a avut drept urmare o diversificare sensibilă a expresiei literare româneşti. Chiar atunci cînd folosesc unele procedee de provenienţă clasică sau romantică, ei refuză reţeta în totalitate. Este cazul, de pildă, al poeţilor simbolişti, la care elementele stilistice individuale fac să treacă pe un plan secundar elementele uniformizatoare ale şcolii.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCHEIERE

Ajunşi la sfîrşitul expunerii noastre, vom încerca să prezentăm în cîteva cuvinte cele mai de seamă rezultate cu care ea se încheie.

1. Propunîndu-ne să înfăţişăm pe scurt evoluţia seculară a românei literare, am precizat, în *Introducere,* că istoria unei limbi de cultură (deci şi a românei) se reduce, în esenţă, la două procese fundamentale: *unificarea* şi *modernizarea,* care se continuă de-a lungul întregii perioade istorice studiate (1532—1960). Acceptînd (ca şi alţi cercetători) divizarea acestui îndelung interval într-o *epocă veche* (1532—1780) şi una *modernă* (1780—1960), am întreprins periodizarea lor luînd drept criteriu cele mai importante momente ale unificării limbii române literare.

2. În prima perioadă astfel delimitată (1532—1656) se plasează începuturile acestei limbi. Întemeindu-se pe diverse graiuri vorbite pe teritoriul Dacoromaniei, limba literară nu prezintă, în mod firesc, aspecte unitare. Cercetînd limba monumentelor literare elaborate în secolul al XVI-lea, am stabilit existenţa a patru variante regionale ale limbii literare: una muntenească, una moldovenească, una nord-ardelenească şi una bănăţenească. Fiecare dintre ele se caracterizează printr-un ansamblu de norme, relativ coerente şi statornice, pe care oamenii de carte le respectă cu destulă fidelitate. Consolidarea unora dintre aceste variante, consecinţă directă a concentrării vieţii culturale în jurul capitalelor celor trei ţări româneşti (Iaşi, Tîrgovişte, Bălgrad), este principala caracteristică a primei jumătăţi a secolului al XVII-lea. Tipăriturile care apar în aceşti ani la Bălgrad fixează în scris o nouă variantă regională,

Scanned with OKEN Scanner

sud-vest-ardelenească. Ea se caracterizează printr-o serie de trăsături datorită cărora oscilează între varianta muntenească şi cea moldovenească. Începînd, aşadar, cu această perioadă, se impun pe prim plan trei variante literare româneşti (muntenească, moldovenească şi sud-vest-ardelenească), care tind să se afirme ca norme comune în provinciile unde au curs. Datorită unor condiţii cultural-istorice speciale şi în absenţa unor centre culturale importante, variantele literare din Banat-Hunedoara şi din nordul Transilvaniei îşi pierd importanţa şi ies de pe acum din competiţia pentru constituirea limbii literare unice. În tot acest timp nu se observă o reală influenţă pe care ar exercita-o variantele literare între ele şi nici rezultatele vreunei acţiuni de hegemonie exercitate de unele graiuri (de pildă, cel muntean sau cel nord-ardelean-maramureşean, cum au susţinut unii cercetători).

În privinţa modernizării limbii literare, vom remarca tendinţa de constituire a unui vocabular şi a unei sintaxe, în parte diferite şi chiar opuse vocabularului şi sintaxei limbii vorbite. Înrîurirea care se exercită acum asupra limbii de cultură este cea slavonă, dar ea nu explică decît în parte aspectele particulare pe care le dobîndeşte lexicul şi, mai ales, sintaxa literară. Se observă o tendinţă destul de puternică de a crea, din materialul existent în limbă şi cu mijloacele ei specifice de formare a cuvintelor, un număr relativ mare de derivate şi compuse pentru a reda în special noţiunile abstracte. Nu toate construcţiile sau turnurile de frază sînt consecinţa imitării modelului slavon, aşa cum se consideră îndeobşte. Ele trădează înclinaţia epocii spre o exprimare livrescă în tiparele unui manierism sintactic. Consecinţă directă a stadiului de dezvoltare a culturii, stilurile literare prezintă aspecte rudimentare. Se poate totuşi constata existenţa unui stil oficial şi a altuia neoficial.

Perioada următoare (1656—1780) se caracterizează, în primul rînd, printr-o presiune destul de puternică exercitată de vorbirea populară asupra normelor regionale recent consolidate. Avem a face cu un adevărat proces de „regionalizare“ a variantelor literare, care nu va dura însă vreme îndelungată şi ale cărui urmări pot fi observate mai ales în opera lui Dosoftei. Concomitent, se observă o serie de înrîuriri reciproce între variantele lite-

Scanned with OKEN Scanner

rare. O puternică influență moldovenească se constată în anii 1678—1700 în Muntenia, avîndu-și punctul culminant în *Biblia de la București*. Nu mult după 1690, datorită în special lui Antim Ivireanul, vechile norme muntenești încep să fie din nou respectate. Moldova nu acuză pînă spre 1750 decît o influență muntenească de proporții reduse. O acțiune conjugată, moldovenească și muntenească, se exercită asupra scrierilor sud-vest-ardelenești. Spre 1700, cărțile care apar la Bălgrad respectă normele muntenești. Deși pe punctul de a fi scoasă din circulație, varianta sud-vest-ardelenească influențează destul de puternic scrisul literar din nordul Transilvaniei.

Cea dintîi unificare a românei literare se produce în această perioadă și anume în jurul anului 1750. În condițiile naționalizării serviciilor divine în biserică și ale sistării sau încetinirii considerabile a activității tipografice în Moldova și Transilvania, cărțile religioase muntenești, apărute în număr mare, vor cunoaște o difuzare fără precedent. Ele vor fi retipărite la Iași și la Blaj, respectîndu-se în totul limba lor. Așa se face că la jumătatea secolului al XVIII-lea varianta literară muntenească devine normă literară unică în tipărituri. Întîia unificare a românei literare n-a avut loc, așadar, nici ca urmare a influenței cărților coresiene, nici ca o consecință a prestigiului cultural al *Bibliei de la București*, cum s-a afirmat pînă acum, ci la mijlocul veacului al XVIII-lea, în condițiile specifice schițate mai sus.

Influența limbii populare se observă și asupra vocabularului și a sintaxei, deși în aceste compartimente ale limbii sînt prezente și orientări de altă natură. După ce a jucat un rol însemnat în cultura română, slavona își pierde treptat importanța, pentru a fi, practic, eliminată la jumătatea veacului al XVIII-lea. Limba greacă, care începe să fie cultivată după 1650, va exercita o influență mai redusă decît slavona, iar acțiunea ei nu va depăși cu mult sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm. Înrîurirea ei e practic nulă dincolo de Carpați, iar consecințele ei nu vor trebui căutate, în general, în afara vocabularului. Un caracter regional îl au și influențele maghiară, turcă sau rusă, care s-au limitat și ele, în proporții variabile de la caz la caz, la lexicul literar românesc. Redusă ca pro-

Scanned with OKEN Scanner

porţii e, deocamdată, influenţa latino-romanică. Reflexele ei în sintaxa unor oameni de cultură (M. Costin, C. Cantacuzino şi, mai ales, D. Cantemir) dovedesc un efort conştient de modelare a limbii literare.

Deşi literatura română tinde să se diversifice, nu se observă cristalizări hotărîtoare la nivelul stilurilor literare. Stilul oficial (juridico-administrativ) rămîne neschimbat, în timp ce unele modificări survenite în scrierile „neoficiale“ tind să prefigureze, deocamdată cu timiditate, un stil ştiinţific şi unul beletristic.

Unitatea dobîndită la jumătatea secolului al XVIII-lea avea să fie pierdută, treptat, de-a lungul etapei următoare (1780—1836), care vede proclamîndu-se crezul lingvistic al Şcolii Ardelene, de modernizare a limbii române literare printr-o remodelare a ei, mai cu seamă sub raport lexical, după latină şi limbile romanice surori. Literatura laică cîştigă din ce în ce mai mult teren în dauna literaturii religioase, al cărei rol în cultura românească se încheie acum. Fiind scrise în special de laici, cărţile beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative, foarte numeroase în această perioadă, vor promova o serie de particularităţi, multe din ele caracteristice vechilor variante regionale şi care fuseseră respinse de limba unică a anilor 1750—1780 (rămasă, înainte de toate, o normă a cărţilor religioase tipărite). Asemenea particularităţi îşi sporesc numărul pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul intervalului şi se semnalează deopotrivă în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.

Diversificarea fără precedent a producţiei literare, pusă în lumină de apariţia unui număr foarte mare de lucrări beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative, va avea drept consecinţă reînnoirea vocabularului literar românesc. Deşi orientarea generală a oamenilor de cultură (în special ardeleni) este înspre latină şi înspre limbile neolatine, perioada de care ne ocupăm nu e ferită de oscilaţii şi inconsecvenţe. Influenţa greacă se mai resimte în Principate, unde asistăm, după 1828, la o intensificare a influenţei ruse, mai degrabă latentă pînă la această dată. Tiparele după care sînt modelate noile cuvinte pătrunse în limbă sînt foarte nesigure, de unde numărul mare de variante fonetice şi morfologice. Mai puţin vizibil este procesul de modernizare la nivelul sintaxei. Deşi încă

Scanned with OKEN Scanner

insuficient cristalizate, dar prezentînd totuşi un număr de trăsături distinctive, întîlnim trei stiluri ale românei literare: beletristic, ştiinţific şi juridico-administrativ.

Meritul principal în procesul de (re)unificare lingvistică care are loc în anii 1836—1881 îi revine lui I. Heliade Rădulescu. Apărut într-un moment în care limba literară cunoştea o îndrumare divergentă în cele trei ţări româneşti, el a înţeles că, pentru a-şi crea o cultură unitară, românii trebuiau să-şi făurească un unic mijloc de expresie literară. Latinist în fond, el înţelegea să se orienteze după modelul latin într-o manieră specifică. Într-o perioadă cînd oamenii de cultură din cei mai luminaţi reduceau problema unificării lingvistice la adoptarea unei ortografii etimologice, Heliade a aşezat cu hotărîre la temelia noii *koiné* tradiţia literară. Într-adevăr, pentru Heliade limba bisericească se identifica cu tradiţia, iar apelul la o formă mai veche a limbii nu însemna numai o regresiune spre forme mai apropiate de latină, ci, în primul rînd, o promovare a ceea ce însemnase o realizare unitară a acestei limbi. Un alt mare cîştig pe care-l realizează limba literară prin Heliade este valorificarea vorbirii populare în ceea ce ea păstrase sau dobîndise în cursul timpului în diverse părţi ale teritoriului dacoromân. Luată în ansamblu, norma literară propusă de Heliade ne apare drept o sinteză între tradiţie şi limba vie a poporului.

Întemeindu-se mai cu seamă pe limba bisericească unică din anii 1750—1780, noua limbă literară avea un caracter muntenesc predominant, dar se îmbogăţea şi prin unele elemente provenite din alte graiuri. Prestigiul de care s-a bucurat Heliade a determinat acceptarea şi difuzarea noilor norme, la capătul unui proces lent, al cărui punct terminus trebuie plasat în anii 1860—1880. E vorba de acceptarea principalelor norme ale românei literare, cele de amănunt urmînd a fi definitivate în perioada următoare.

Orientarea spre latină şi limbile romanice continuă cu o şi mai mare intensitate după 1836 şi, mai ales, după 1848, cînd ia sfîrşit, în Principate, influenţa rusă. Se împrumută un mare număr de neologisme, dar în adaptarea lor se resimte în continuare absenţa unui tipar unic. Consecinţele acestei relative neomogenităţi în vocabula-

Scanned with OKEN Scanner

rul și chiar în sintaxa limbii de cultură (care se modernizează acum) se descifrează și în structura stilurilor literare. Cu toate acestea se poate spune că în linii mari cele trei stiluri moderne ale românei literare sînt constituite la sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm.

Înființată în 1866, cu scopul de a fixa și a codifica limba literară unică a românilor, Academia Română ar fi trebuit să joace un rol de arbitru între curentele reformatoare (latinism de diverse nuanțe, italienism, analogism, antilatinism), promovînd direcția realistă a lui Heliade, cel din anii 1840, neeșuat încă în italienism. Ea a acceptat, teoretic, principiile heliadiste, dar, plasîndu-se pe pozițiile latinismului extremist, a contribuit în mică măsură la impunerea normelor preconizate în 1840.

Reacția antilatinistă crescîndă a impus o orientare nouă în problemele limbii literare, de care Academia a fost silită să țină seama. Convinsă, în fine, că rostul ei nu este de a crea limba română de cultură, Academia se ține în expectativă în perioada următoare (1881—1960), lăsînd uzul să decidă înainte de a legifera. În condițiile în care Bucureștiul devenise capitala României în 1862, iar în 1918 capitala statului român întregit, influența exercitată de graiul muntean asupra limbii literare ne apare un fapt cît se poate de firesc. Încheierea procesului de unificare într-o serie de cazuri cînd normele nu se fixaseră înainte de 1881, precum și reconsiderarea unor norme impuse de latinismul generației de la 1840 au loc, cu puține excepții, în sensul acceptării fonetismului sau formei muntenești. O largă selecție are loc acum în domeniul lexicului, unde normele se fixează în această perioadă.

Înfrîngerea latinismului, care promovase un număr excesiv de neologisme, multe din ele arbitrare și inutile, este principala cauză a reacției antineologice care se produce în jurul anului 1880. Ea nu a depășit cu mult începutul secolului nostru și în nici un caz anul 1918, după care sîntem martorii pătrunderii masive de noi termeni, împrumutați, ca și înainte, în special din franceză.

Stilurile literare evoluează spre formele actuale. Cele mai puține modificări le cunoaște stilul juridico-administrativ, apoi cel științific, în interiorul căruia ele au loc mai cu seamă în domeniul științelor umanistice. O mare mobilitate manifestă, în unele privințe, stilul beletristic,

Scanned with OKEN Scanner

urmare a părăsirii unor modele stilistice de mare autoritate în perioada anterioară.

Consacrarea definitivă, în amănunt, a normelor limbii literare se face în anii 1953—1960, cînd Academia inițiază publicarea ortografiei, a gramaticii și a dicționarelor normative. Cu unele excepții, nu prea numeroase, limba literară scrisă are la baza sa graiul muntean sau, mai exact spus, vechea variantă munteană a limbii literare din anii 1750. Constatarea rămîne valabilă, credem, și în privința limbii literare vorbite, care se constituie în această perioadă, deși o cercetare specială asupra acestui subiect se impune a fi făcută.

3. Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra drumului parcurs de limba română literară în cursul evoluției ei, vom observa, succedîndu-se la intervale de cîte o sută de ani, trei momente importante în procesul de unificare lingvistică: sînt momentele 1750, 1840 și 1950.

Între cele două unificări lingvistice care au avut loc în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (ultima dintre ele încheiată, practic, în anii 1950) se pot observa unele trăsături distinctive. Astfel, unificarea din 1750 s-a realizat printr-un consens tacit al oamenilor de cultură, în timp ce, o sută de ani mai tîrziu, avem a face cu adeziunea deliberată a oamenilor de litere și știință, impusă de necesitatea constituirii unei norme unice supradialectale. În secolul al XVIII-lea, graiul muntean se afla singur la baza limbii literare; în 1836—1881 el este acceptat ca exponent al tradiției de unitate a limbii literare, primind însă o serie de elemente din alte graiuri. Lucrările normative din anii 1950—1960 consacră această stare de fapt, subliniind rolul unificator jucat de acest grai în prima jumătate a secolului nostru.

Procesul de modernizare a limbii literare, așa cum l-am definit în *Introducere,* este caracteristic acestei limbi de-a lungul întregii sale evoluții. Nimic nu poate fi însă comparat în însemnătate cu orientarea pe care o înregistrează limba cultă începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și care avea să ducă, după profunde transformări, mai ales la nivelul sintaxei și vocabularului, la aspectul ei actual. E vorba de urmarea consecventă a modelului latino-romanic, propus pentru întîia oară de Școala Ardeleană.

4. Afirmînd că normele literare actuale sînt fixate în lucrările academice, nu sîntem contrazişi de existenţa unor dublete sau variante literare. Sinonime sau dublete (mai mult sau mai puţin numeroase) există în orice limbă literară, chiar într-una atît de fixată, cum este franceza. Selecţia pe care o cerea, pe drept cuvînt, Alf Lombard (*120*) s-a făcut în general judicios şi distincţia dintre literar şi non-literar este prezentă în toate lucrările normative ale Academiei.

Nu constituie un motiv de a afirma că limba literară nu e fixată nici faptul că normele academice sînt uneori ignorate, şi nu numai de semidocţi, ceea ce ar fi normal, ci şi de oameni din cei mai culţi. Asemenea abateri, intenţionate sau nu, nu depăşesc, în general, limita faptului incidental şi apar, după 1953, cu o insistenţă redusă.

5. Desigur, actualele norme nu sînt eterne, iar fixitatea limbilor literare (mai ales a celor recent constituite) e întotdeauna relativă. Cu riscul de a cădea în arbitrar, ne putem întreba care e soarta actualei norme literare româneşti. E de aşteptat o rămînere mai îndelungată la prescripţiile normative de astăzi sau, dimpotrivă, modificări mai mult sau mai puţin importante se vor produce într-un viitor apropiat?

În *fonetică* şi *morfologie,* unde norma este foarte stabilă, modificările, dacă se vor produce, nu vor afecta decît statutul unor rostiri sau forme de importanţă secundară şi vor urma sensul de pînă acum al acceptării fenomenelor munteneşti. Nu incape îndoială că *Dicţionarul limbii române* al Academiei, aflat în curs de publicare, nu va mai socoti drept variante literare fonetisme de tipul lui *ceti, daca, fărmăca, grier, întra, întăi* etc., cum a procedat *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* apărut în 1955—1957. O observaţie similară în legătură cu situaţia unor dublete morfologice.

Unele modificări sînt de aşteptat la nivelul *sintaxei,* unde e posibil ca unele tendinţe care se manifestă astăzi cu o intensitate sporită să fie învestite, la un moment dat, cu titlul de literare.

Mai numeroase se anunţă a fi modificările posibile la nivelul *lexicului.* Datorită posibilităţilor, practic nelimitate, pe care le are literatura beletristică de a valorifica vocabularul dialectal, e de aşteptat o pătrundere a re-

Scanned with OKEN Scanner

gionalismelor în unele texte. Se naşte însă întrebarea dacă un cuvînt poate fi numit literar, pentru că e folosit curent în beletristică, în timp ce în celelalte stiluri se aşază în calea lui bariere de netrecut? Pot deveni, de pildă, literare cuvinte ca *mai* sau *curechi*, atîta timp cît în lucrările ştiinţifice (de anatomie sau botanică) prezenţa lor este de neconceput? S-a vorbit mult în vremea din urmă (şi cu dreptate) despre rolul îndeplinit de scriitori în procesul de înavuţire a limbii literare cu elemente luate din graiuri. Vorbind însă obiectiv, se poate oare spune că termeni ca *dărab* sau *povidlă* au devenit literari numai pentru că i-a folosit (uneori) Arghezi? Problema e destul de complicată şi Academia va trebui să opereze cu prudenţă şi, mai ales, cu criterii, pe cît posibil, exacte.

Nu încape îndoială că termenii neologici vor continua să pătrundă în lexicul literar şi că ei se vor recolta, ca şi pînă acum, mai cu seamă din limbile romanice (în speţă din franceză). Va trebui să se acorde o deosebită atenţie acceptării neologismelor din sfera terminologiilor de specialitate. Spiritul tolerant de care au dat dovadă, în acest sens, autorii *Dicţionarului explicativ al limbii române* (1975) al Academiei nu serveşte limba literară, care, fiind o *limbă comună,* trebuie să rămînă a *tuturor*.

6. Scrutînd anii ce urmează, sînt posibile, aşadar, unele modificări, nu prea importante şi nici prea numeroase, ale normelor literare româneşti. Unele lucrări academice, recent apărute, confirmă o asemenea supoziţie. În primele volume ale seriei noi a dicţionarului academic mai sus amintit, statutul unor cuvinte apare schimbat în raport cu *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (*mîţă* şi *ocol* „curte“, de exemplu, au devenit din literare regionale). Asemenea modificări, inevitabile, nu trebuie să devină însă prea numeroase. Născută la capătul unei dificile evoluţii, norma literară românească are nevoie de o mai lungă perioadă de stabilitate.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Abrevieri: CL = *Cercetări de lingvistică* I, 1956, ș.u., CILL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I—III, București, 1956—1962, LL = *Limbă și literatură*, I, 1955 ș.u., LR = *Limba română*, I, 1952 ș.u., SCL = *Studii și cercetări lingvistice*, I, 1950 ș.u., SCȘt, Iași = *Studii și cercetări științifice*, I, 1950 ș.u., SILRL = *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I—II, București, 1969, SLLF = *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I—III, București, 1969—1974.

1. ALEXANDRESCU, E., *Aspecte ale stilului în fraza lui N. Filimon*, în „Iașul literar", XV, 1964, nr. 7, p. 49—54.
2. ANDRIESCU, Al., *Cercetarea stilurilor limbii române literare*, în „Iașul literar", XI, 1960, nr. 9, p. 55—58.
3. ANDRIESCU, Al., *Observații stilistice pe marginea cîtorva particularități morfologice din poezia lui Arghezi*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", serie nouă, secț. III, c. limbă și literatură, tom. XI, 1965, fasc. 1, p. 11—21.
4. ANDRIESCU, Al., *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, 1, p. 199—258.
5. ANDRIESCU, Al., *Stil și limbaj*, Iași, 1977.
6. AVRAM, A., *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964.
7. AVRAM, M., *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960.
8. BARBU, N. I., *Remarques sur le style de la syntaxe poétique de M. Eminescu*, în „Langue et littérature" X, II, 1943, p. 125—168.
9. BĂRBULESCU, I., *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din secolul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904.
10. BOGDAN, I., *De la cine și cînd au împrumutat românii alfa-*

Scanned with OKEN Scanner

betul chirilic?, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 585—594.

11. BOJIN, Al., *Studii de stil și limbă literară. Arghezi-Goga-Camil Petrescu-Coșbuc-Vlahuță*, București, 1968.
12. BOLOCAN, Gh., *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII, 1961, nr. 1, p. 35—71.
13. BORCILĂ, M., *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în SLLF, II, p. 95—124.
14. BRÂNCUȘ, Gr., *Un glosar juridic din 1815*, în LR, IV, 1955, nr. 6, p. 25—32.
15. BRÂNCUȘ, Gr., *Părerile lui Constantin Negruzzi despre limbă*, în LR, V, 1956, nr. 4, p. 19—34.
16. BRÂNCUȘ, Gr., *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu*, în CILL, I, p. 7—22.
17. BREABĂN-CHRISTACHE, S., *Procesul de unificare a limbii în scrierile lui C. Negruzzi*, în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 223—238.
18. BREAZU, I., *Duiliu Zamfirescu și Transilvania*, în „Studii literare", Sibiu, I, 1942, p. 129—182.
19. BUDAGOV, R. A., *Problemele studierii limbilor literare romanice*, București, 1962.
20. BUDAI-DELEANU, I., *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, 1970.
21. BULGĂR, Gh., *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în LL, I, 1955, p. 46—63.
22. BULGĂR, Gh., *Particularități de limbă și stil în opera lui C. Bolliac*, în CILL, I, p. 89—111.
23. BULGĂR, Gh., *Limba poetică a lui Oct. Goga*, în LR, VI, 1957, nr. 3, p. 22—37.
24. BULGĂR, Gh., *Tradiție și inovație în arta literară a lui Gala Galaction*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București, 1958], p. 431—450.
25. BULGĂR, Gh., *Expresia poetică în proza literară a lui Eminescu*, în LL, VI, 1962, p. 175—192.
26. BULGĂR, Gh., *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820)*, în CILL, III, p. 75—102.
27. BULGĂR, Gh., *Comparația la Eminescu*, în LL, VII, 1963, p. 269—284.
28. BULGĂR, Gh., *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, 1, p. 167—195.

Scanned with OKEN Scanner

29. BULGĂR, Gh., *Studii de stilistică și limbă literară*, București, 1971.
30. BYCK, J., *Despre limba noastră literară*, în „Gazeta literară", III, 1956, nr. 22, p. 4.
31. BYCK, J., *Studii și articole. Pagini alese*, București, 1967.
32. CANCEL, P., *Cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Nicolae Iorga omagiu*, Craiova, 1921, p. 67—70.
33. CANDREA, I.-A., *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I, București, 1916.
34. CARABULEA, E., *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română*, în LR, XIV, 1965, nr. 5, p. 593—608.
35. CAZACU, B., *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, în „Cercetări literare", V, 1943, p. 41—64.
36. CAZACU, B., *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960.
37. CAZACU, B., *Probleme ale studierii lexicului*, în SILRL, 1, p. 69—83.
38. CAZACU, B. și FISCHER, I., *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, în CILL, I, p. 23—56.
39. CAZACU, B., IONESCU, L., MĂRDĂRESCU, M., ZAMFIR, M., *Limba și stilul operei lui Vasile Alecsandri*, în SILRL, 2, p. 163—220.
40. CĂPLESCU, D., *Diferențele lingvistice dintre cele două ediții ale Aritmeticii lui G. Asachi*, în CILL, III, p. 137—150.
41. CHEIE, P., *Aspecte stilistice în Istoria ieroglifică a lui Dimitrie Cantemir*, în *Studii de limbă și stil*, Timișoara, 1973, p. 29—36.
42. CHIVU, Gh., *Metafora în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 217—239.
43. CHIVU, Gh., *Comparația în opera scriitorilor romantici români*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 486—498.
44. CHIVU, Gh., *Epitetul în opera scriitorilor romantici români*, în SLLF, III, p. 9—38.
45. CIOBANU, Șt., *Începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941.
46. CIOCULESCU, Ș., *Limba literară a lui Ion Ghica*, în CILL, II, p. 167—190.
47. COTEANU, I., *Există limbă literară nescrisă?*, în „Gazeta literară", II, 1955, nr. 47, p. 5.
48. COTEANU, I., *Despre tehnica stilului la Mihail Sadoveanu*,

Scanned with OKEN Scanner

în *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București, 1958], p. 462—480.

49. COTEANU, I., *Stilurile moderne ale limbii române literare,* în LR, IX, 1960, nr. 2, p. 58—70.

50. COTEANU, I., *Româna literară și problemele ei principale,* București, 1961.

51. COTEANU, I., *Stilistica funcțională a limbii române — Stil, stilistică, limbaj* —, București, 1973.

52. COTEANU, I. și DĂNĂILĂ, I., *Introducere în lingvistica și filologia românească.* Probleme. Bibliografie, București, 1970.

53. CRIȘAN, C., *Contribuții la cunoașterea limbii și stilului lui T. Arghezi,* în LL, V, 1961, p. 35—57.

54. CRUCERU, C., *Lexicul scrierilor lui D. Bolintineanu,* în „Analele Universității din Timișoara", seria științe filologice, XIII, 1964, p. 199—206.

55. CRUCERU, C., *Despre stilul scrierilor lui D. Bolintineanu,* în LL, X, 1965, p. 281—296.

56. CRUCERU, C., *Limba și stilul scrierilor lui D. Bolintineanu,* în SILRL, 2, p. 105—143.

57. DASCĂLU, C., *Diminutivele în poezia română,* în *Studii de limbă și stil,* Timișoara, 1973, p. 37—54.

58. DAVID-GAFIȚEANU, D., *Limba literară în romanul Arhanghelii de I. Agîrbiceanu (Fonetica, morfologia, sintaxa),* în „Analele Universității din Timișoara", seria științe filologice, VII, 1969, p. 33—50.

59. DENSUSIANU, O., *Histoire de la langue roumaine. Tome second. Le seizième siècle,* Paris, 1938.

60. DIACONESCU, P., *Repetiția, procedeu artistic în poezia lui M. Eminescu,* în LL, III, 1957, p. 27—48.

61. DIACONESCU, P., *Limba și stilul lui Constantin Negruzzi,* în SILRL, 2, p. 38—77.

62. DIACONESCU, P., *Elemente de istorie a limbii române literare. Partea a II-a. Evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea,* București, 1975.

63. *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu,* sub redacția acad. Tudor Vianu, București, 1968.

64. DUMITRAȘCU, P., *Observații de limbă și stil în nuvelele lui Slavici,* în *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București, 1958], p. 293—310.

65. DUMITRAȘCU, P., *Limba și stilul operei lui Ioan Slavici,* în SILRL, 2, p. 460—480.

Scanned with OKEN Scanner

66. DUMITRESCU, I., *Arta frazării în proza lui Costache Negruzzi*, în LL, VIII, 1964, p. 421—435.
67. FISCHER, I., *Aspecte ale evoluției morfologiei românești în variantele poeziilor lui Grigore Alexandrescu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, [București], 1958, p. 281—290.
68. FRÂNCU, C., *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră-*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XVIII, 1967, p. 175—191.
69. FRÂNCU, C., *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX, 1969, nr. 3, p. 299—318.
70. FRÂNCU, C., *Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române*, în FD, VII, 1971, p. 179—188.
71. GÁLDI, L., *Observații asupra prozei ritmice a lui Mihai Eminescu*, în LL, VII, 1963, p. 257—267.
72. GÁLDI, L., *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, București, 1964.
73. GASTER, M., *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig—București, 1891.
74. GHEȚIE, I., *Valori stilistice ale verbului la N. Filimon*, în LR, VII, 1958, nr. 1, p. 47—54.
75. GHEȚIE, I., *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, III, p. 106—139.
76. GHEȚIE, I., *Observații privitoare la lexicul prozei artistice a lui N. Filimon*, în CILL, III, p. 151—189.
77. GHEȚIE, I., *Limba și stilul lui N. Filimon*, în SILRL, 2, p. 221—240.
78. GHEȚIE, I., *Începuturile scrisului în limba română*. Contribuții filologice și lingvistice, București, 1974.
79. GHEȚIE, I., *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
80. GHEȚIE, I., *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 91—102.
81. GHEȚIE, I., *Termenii regionali în Viața la țară de D. Zamfirescu*, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 47—53.
82. GHEȚIE, I. și MAREȘ, Al., *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.
83. GHEȚIE, I. și SECHE, M., *Discuții despre limba română literară între anii 1830—1860*, în SILRL, 1, p. 261—290.

Scanned with OKEN Scanner

84. GIOSU, Șt., *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", serie nouă, secț. III (științe sociale), a (filologie, istorie), IX, 1963, p. 101—151.

85. GOGA, N., *Elemente populare în proza arghezianã*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 269—279.

86. GOLOPENȚIA-ERETESCU, S., *Limba și stilul poeziilor lui St. O. Iosif*, în SILRL, 2, p. 532—543.

87. GOLOPENȚIA-ERETESCU, S. și MANCAȘ, M., *Limba și stilul lui Dimitrie Anghel*, în SILRL, 2, p. 514—531.

88. *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I—II, București, 1963 [Academia Republicii Populare Române].

89. GRAUR, Al., *Teoria și practica în studiul limbii literare*, în „Gazeta literară", III, 1956, nr. 22, p. 4.

90. GRAUR, Al., *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, București, 1960, p. 311—342.

91. GRAUR, Al., *Limba corectă*, București, 1963.

92. GUKHMANN, M., *Langue littéraire et dialecte*, în *Communications du Premier Congrès International de Dialectologie générale*. Première partie. Introduction, linguistique générale, dialectologie, Louvain, 1964, p. 286—295.

93. GUȚU ROMALO, V., *Câteva probleme ale studierii sintaxei*, în SILRL, 1, p. 48—68.

94. HASDEU, B. P., *Cuvente den bătrîni*, vol. II, București, 1879.

95. HELIADE RĂDULESCU, I., *Corespondența cu C. Negruzzi*, în *Opere*, ed. D. Popovici, vol. II, București, 1943, p. 213—244.

96. HOGAȘ, C., *„Moldovenisme"*, în *Opere*, ed. C. Ciopraga, [București, 1956], p. 472—475.

97. HRISTEA, Th., *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în CILL, II, p. 191—229.

98. IBRĂILEANU, G., *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi (1800—1840)*, curs ținut la Universitatea din Iași în anul 1909—1910.

99. IORDAN, I., *Limbă literară (Privire generală)*, în LR, III, 1954, nr. 6, p. 52—77.

100. IORDAN, I., *Limba română contemporană*. Manual pentru instituțiile de învățămînt superior, [București], 1954.

101. IORDAN, I., *Limba și stilul lui Ion Neculce*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București, 1958], p. 61—119.

102. IORGA, N., *Istoria literaturii religioase a românilor pănă la 1688*, București, 1904.

Scanned with OKEN Scanner

103. IORGA, N., *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1925.
104. IRIMIA, D., *Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", vol. 11, 1965, fasc. nr. 2, p. 147—163.
105. ISTRATE, G., *Limba română literară*. Studii și articole, [București], 1970.
106. IVĂNESCU, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947.
107. IVĂNESCU, G., *Limba poetică românească*, în LL, II, 1956, p. 197—224.
108. IVĂNESCU, G., *Formarea terminologiei filozofice moderne*, în CILL, I, p. 171—204.
109. IVĂNESCU, G., *Teorii eronate despre limba literară românească*, în „Iașul literar", 1956, nr. 10, p. 86—104.
110. IVĂNESCU, G., *Îndrumări în cercetarea morfologiei*, în SILRL, 1, p. 21—47.
111. IVĂNESCU, G., *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese"*, în CILL, II, p. 55—74.
112. IVĂNESCU, G. și LEONTE, L., *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SCȘt, Iași, filologie, VII, 1956, nr. 2, p. 1—24.
113. JARCEVA, V. N., *Les changements survenus dans la base dialectale au cours de la formation de la langue littéraire commune*, în *Communications du Premier Congrès International de Dialectologie générale*. Première partie. Introduction, linguistique générale, dialectologie, Louvain, 1964, I, p. 310—319.
114. KELEMEN, B., *Le problème des modèles statistiques lexicaux basés sur la relation „Type-token" du point de vue des espèces de styles de la langue littéraire*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée, IV, 1967, p. 83—88.
115. KUHN, A., *Schriftsprache und Dialekt*, în „Cultura neolatina", XVI, 1956, fasc. 1, p. 35—51.
116. LAMBRIOR, A., *Essai de phonétique roumaine. Voyelles toniques*, în „Romania", X, 1881, p. 346—364.
117. LĂZĂRESCU, P., *Grigore Alexandrescu*, în SILRL, 2, p. 78—104.
118. LEONTE, L., *Limba scrierilor românești ale lui Alecu Russo*, în SCȘt, Iași, filologie, IX, 1958, fasc. nr. 1—2, p. 1—72.
119. LEONTE, L., *Părerile despre limbă ale lui I. Eliade Rădulescu în prima perioadă a activității sale (pînă la 1840)*, în SCȘt, Iași, filologie, XI, 1960, fasc. nr. 2, p. 163—187.

Scanned with OKEN Scanner

120. LOMBARD, A., *La lingua litteraria romanza meno fissata: il rumeno*, în *VIII Congresso internazionale di studi romanzi. Atti*, II, 1, p. 283—286.
121. MACREA, D., *Probleme de fonetică*, [București], 1953.
122. MACREA, D., *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în CL, III, 1958, p. 17—33.
123. MACREA, D., *Discuții referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, 1, p. 291—308.
124. MAIOR, P., *Dialog pentru începutul linbei română între nepot și unchiu*, în *Ortographia romana sive latino-valachica*, Buda, 1819, p. 54—100.
125. MAIORESCU, T., *Limba românească în jurnalele din Austria. 1868*, în *Critice. 1866—1907*, vol. I, București, 1926, p. 81—121.
126. MAIORESCU, T., *În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina) 1898*, în *Critice. 1866—1907*, vol. III, București, 1928, p. 197—212.
127. MANCAȘ, M., *La synesthésie dans la création artistique de M. Eminescu, T. Arghezi et M. Sadoveanu*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", I, 1962, p. 61—70.
128. MANCAȘ, M., *B. P. Hasdeu*, în SILRL, 2, p. 274—306.
129. MANCAȘ, M., *Stilul indirect liber în româna literară*, București, 1972.
130. MANCAȘ, M., *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (Secolul al XIX-lea)*, București, 1974.
131. MANECA, C., *Considerații asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenței cuvintelor*, în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 353—366.
132. MANECA, C., *Statistica lexicală și stilurile limbii*, în LR, XXII, 1973, nr. 6, p. 529—544.
133. MARINO, A., *Alexandru Macedonski și limba literară*, în LR, XIV, 1965, p. 381—397.
134. MIHĂESCU, N., *Valori literare în opera lui N. Filimon*, București, 1943.
135. MOLDOVANU, D., *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*, în SLLF, I, p. 25—50.
136. MUNTEANU, Șt., *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, în „Orizont", XVI, 1965, nr. 10, p. 3—13.
137. MUNTEANU, Șt., *Preocupări privitoare la unificarea și cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*,

Scanned with OKEN Scanner

în „Analele Universităţii din Timişoara", III, 1965, ştiinţe filologice, p. 123—135.
138. MUNTEANU, Şt. şi ŢÂRA, V., *Istoria limbii române literare. Secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, Timişoara, 1971 (curs multigrafiat).
139. NĂDEJDE, I., *Limba literară*, în „Contemporanul", V, 1887, p. 543—570.
140. NEGOMIREANU, D., *Probleme de limbă şi stil în poezia lui A. Mureşanu*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 295—304.
141. NICOLESCU, A., *Observaţii asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele" a lui Dinicu Golescu*, în CILL, II, p. 3—52.
142. NICULESCU, Al., *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea*, în CILL, I, p. 205—243.
143. ONU, L., *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua", VI, 1955, nr. 9, p. 100—105.
144. ONU, L., *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba şi stilul scriitorilor, [Bucureşti, 1958], p. 35—60.
145. PANAITESCU, P. P., *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.
146. PAŞCA, Şt., *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, p. 79—90.
147. PAVEL, T., *Alexandru Macedonski*, în SILRL, 2, p. 481—513.
148. PETCU, S., *Observaţii asupra limbii şi stilului lui I. A. Bassarabescu*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", tomus III, nr. 6, series IV, fasc. 1, philologia, p. 89—100.
149. PETROVICI, E., *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba şi stilul scriitorilor, [Bucureşti, 1958], p. 120—138.
150. PETROVICI, E., *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în LR, IX, 1960, nr. 5, p. 60—78.
151. PHILIPPIDE, A., *Istoria limbii române. Volumul I. Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894.
152. POPA, M., *Ilarie Chendi şi problemele limbii literare*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 281—293.
153. POPOVICI, D., *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, Bucureşti, 1935.
154. PUŞCARIU, S., *Istoria literaturii române. Cursuri populare, vol. I. Epoca veche*, Sibiu, 1920.

Scanned with OKEN Scanner

155. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, 1942.
156. ROSETTI, Al., *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în „Istoria ieroglifică"*, în „Buletinul științific al Secției de știința limbii, literatură și arte", I, 1951, nr. 1—2, p. 17—38.
157. ROSETTI, Al., *Observații asupra cronicii lui Grigore Ureche-Simion Dascălul*, în *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 17—32.
158. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, [București], 1968.
159. ROSETTI, Al. și CAZACU, B., *Probleme de fonetică*, în SILRL, 1, p. 9—20.
160. ROSETTI, Al., CAZACU, B., ONU, L., *Istoria limbii române literare. Vol. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1971.
161. ROSETTI, Al. și GHEȚIE, I., *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în SILRL, 2, p. 7—37.
162. ROSETTI, Al. și GHEȚIE, I., *Limba și stilul operei beletristice a lui Mihai Eminescu*, în SILRL, 2, p. 307—351.
163. SADOVEANU, M., *Despre limba literară*, în „Analele Academiei Republicii Populare Române", vol. V, 1955, partea I, p. 54—55.
164. SALA, M., *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976.
165. SAUSSURE, F. de, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1922
166. SECHE, M., *Despre stilul sportiv*, în LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 80—98.
167. SECHE, L. și M., *Contribuții la unificarea limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în LR, X, 1961, nr. 2, p. 156—167.
168. SECHE, L. și M., *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada"*, în CILL, III, p. 7—74.
169. SFÎRLEA, L., *Observații asupra limbii și stilului Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București, 1958], p. 130—182.
170. SFÎRLEA, L., *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, în SLLF, II, p. 145—206.
171. SIMONESCU, D., *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în CILL, I, p. 67—87.
172. STAN, E., *Limba și stilul lui Rebreanu în romanul „Ion"*, în „Scrisul bănățean", VII, 1956, nr. 3 (24), p. 55—63.

Scanned with OKEN Scanner

173. *Studii de gramatică*, vol. I—III, București, 1956—1961.
174. *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I—VI, București, 1959—1972.
175. ȘERBAN, E., *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, în CILL, II, p. 115—133.
176. ȘTEFAN, I., *Ecouri ale curentelor italienizant și latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, 1, p. 309—334.
177. ȘUTEU, F., *Observații stilistice pe baza „Dicționarului poetic eminescian"*, în LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 45—63.
178. ȘUTEU, F., *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, [București], 1976.
179. TODORAN, R., *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, III, p. 103—136.
180. TOHĂNEANU, G. I., *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965.
181. URSU, D., *Adaptarea adjectivelor neologice în limba literară în perioada 1760—1860*, în SLLF, I, p. 131—154.
182. URSU, D., *Probleme de limbă în revista „România literară" din 1855*, în LR, IV, 1955, nr. 1, p. 40—50.
183. URSU, D. și URSU, N. A., *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR, XV, 1966, nr. 3, p. 245—254.
184. URSU, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.
185. URSU, N. A., *Crearea stilului științific*, în SILRL, 1, p. 128—166.
186. VENDRYES, J., *Le langage*, Paris, 1921.
187. VIANU, T., *Arta prozatorilor români*, București, 1941.
188. VIANU, T., *Epitetul eminescian*, în *Probleme de stil și artă literară*, București, 1955, p. 11—64.
189. VIANU, T., *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în *Probleme de stil și artă literară*, București, 1955, p. 178—196.
190. VIANU, T., *Observații asupra limbii și stilului lui A. I. Odobescu*, în CILL, I, p. 113—136.
191. VIANU, T., *Etape în dezvoltarea artistică a limbii române*, în SILRL, 1, p. 111—127.
192. VIANU, T., *Studii de stilistică*, București, 1968.
193. VIANU, T., *Nicolae Bălcescu, artist al cuvînului*, în SILRL, 2, p. 144—162.

Scanned with OKEN Scanner

194. VULPE, M., *George Coşbuc*, în SILRL, 2, p. 433—459.
195. ZUGUN, P. E., *Polemica filologică dintre Gh. Săulescu şi I. Eliade Rădulescu*, în „Analele Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", seria nouă, secţ. II (ştiinţe sociale, istorie, filologie), XII, 1966, nr. 2, p. 185—202.

ADDENDA

196. BREBAN, V., *În legătură cu formarea lexicului limbii române literare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 93—95.
197. DIACONESCU, P., *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcţionale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV, 1974, nr. 3, p. 229—242.
198. FRÂNCU, C., *Din istoria demonstrativelor româneşti: formele (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, p. 25—52.
199. GRAUR, Al., *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.
200. HANEŞ, P. V., *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1926.
201. IORDAN, I., *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ed. a II-a, Bucureşti, [1948].
202. PETROVICI, E., *Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 127—185.
203. PUŞCARIU, S., *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle a.S., 1910.
204. ROSETTI, Al., *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932.
205. ROSETTI, A., *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.
206. ŢEPELEA, G. şi BULGĂR, Gh., *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

I A)

Coli de tipar: 16,75. Tirajul: 14.550 ex.
Bun de tipar: 15.08.1978.

Întreprinderea Poligrafică Cluj,
Municipiul Cluj-Napoca, str. Brassai nr. 5—7
Republica Socialistă România
Comanda nr. 112/1978

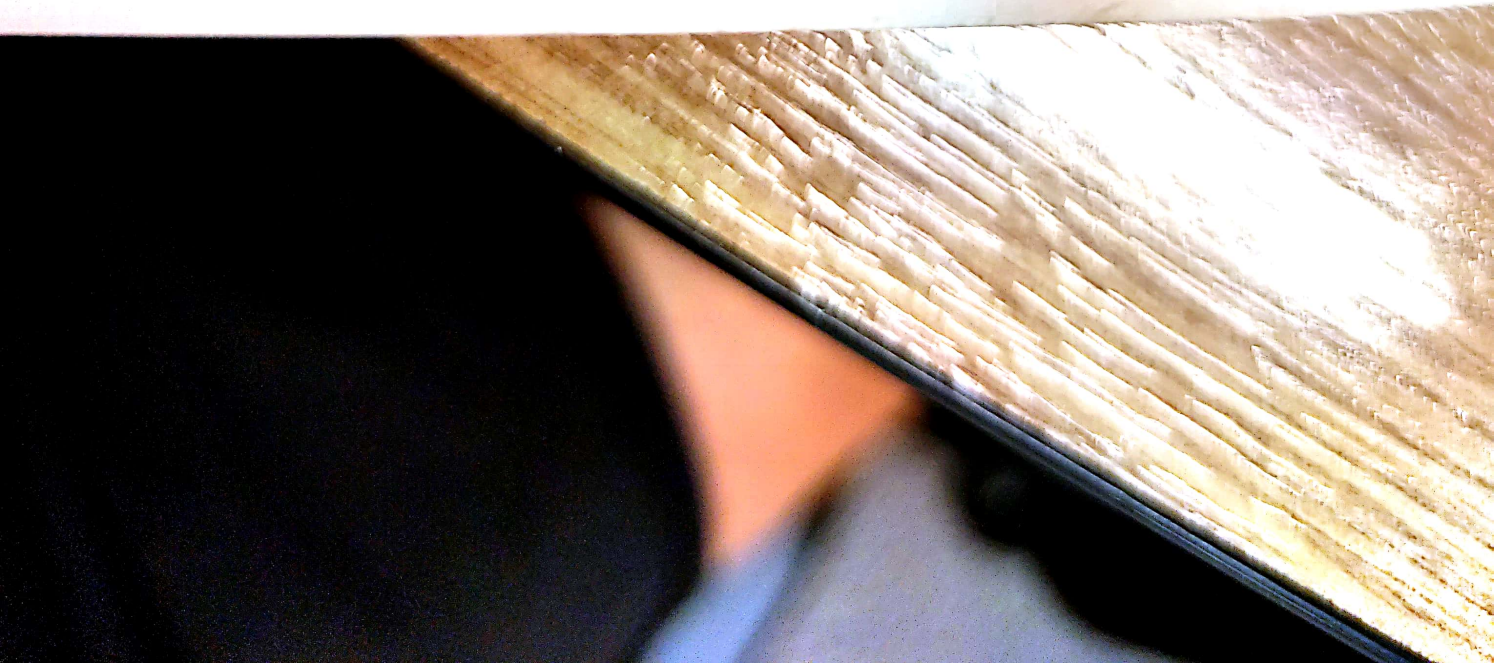

Scanned with OKEN Scanner